

**OUDHEIDKUNDIGE
MEDEDELINGEN**

UIT HET RIJKSMUSEUM VAN
OUDHEDEN TE LEIDEN

5

1924

(NIEUWE REEKS)

OUDHEIDKUNDIGE MEDEDEELINGEN

UIT 'S RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN TE LEIDEN

(NUNTII EX MUSEO ANTIQUARIO LEIDENSI)

NIEUWE REEKS V,¹

ONDER REDACTIE VAN DR. J. H. HOLWERDA.

DE FRANKEN IN NEDERLAND.

1. VOORWOORD.

Reeds enkele jaren geleden heb ik in een paar opstellen in deze „Oudheidkundige Mededeelingen” over Saksische Burchten en over Egmond getracht oudheidkundige onderzoekingen dienstbaar te maken aan de historie der nog zoo diep duistere vroegste middeleeuwen in ons vaderland en kwam ik tot voorstellingen, welke op verschillende punten van de gangbare meening afweken. Tegen deze opstellen is in een uitvoerig artikel in het „Jaarboek van den Oudheidkundigen bond” Gosses opgekomen. Als een groot euvel in mijn geschriften meent deze historicus te hebben opgemerkt, dat ik „schijn te schrijven, alsof ik mij door vijandige historici omringd waan; alsof ik voor mij en mijn vak slechts ruimte kan krijgen, als ik hen versla. Maar zoo is het niet en zoo behoort het niet te zijn”. In hetzelfde artikel uit Gosses groote waardeering voor mijn werk op het gebied onzer vroegere geschiedenis, dat der Romeinen en hun tijdgenooten. Hier is hij zelf overtuigd, dat „vermeerdering van weten en vooral verheldering van inzicht ons hoofdzakelijk de archaeologie verschaffen moet” en hij is zoo vriendelijk erbij te voegen, dat het feit, dat deze overtuiging sedert de laatste twintig jaren algemeen geworden is, voor een groot deel aan mij te danken zou zijn, dat ook voor den na-Romeinschen tijd „onder (mijn) handen deze kleurlooze historie veel grooter duidelijkheid verkregen heeft”. Persoonlijk mag ik hiermede zeker zeer tevreden zijn. Maar is werkelijk die overtuiging, in tegenstelling met den tijd, die mij nog zoo goed heugt, toen het onderzoek met de spade nauwelijks als een ernstig werk beschouwd werd, thans algemeen geworden? Zijn werkelijk onze schriftgeleerden, die uit den aard der zaak gewend zijn uitsluitend met geschreven documenten te werken, in het algemeen meer toegankelijk geworden voor de beteekenis van wat er langs den weg van het exacte onderzoek voor onze geschiedenis te bereiken valt? Gevoelen zij in het algemeen werkelijk hoe vaak langs dien weg volkomen zekerheid te verkrijgen valt, zien ze nog niet te dikwijls vaststaande feiten voor persoonlijke theorieën aan, hebben zij zich in de werkmethode van dit deel van wat dan toch ook in de eerste plaats hun vak is, ingeleefd, begrijpen zij steeds de behoeften, de eigenaardige practische

moeilijkheden daaraan verbonden? Menige terloopsche uitdrukking, menig schamper gezegde, ja menig argument in Gosses' eigen opstel zelf verstoort helaas de gewekte illusie. En dan — heeft Gosses niet bemerkt hoe, als hier werkelijk in die 20 jaren eenig resultaat is bereikt, dit zeker niet zonder bijna voortdurenden strijd is gegaan, een strijd, die echter heusch niet van mijn kant is gekomen? Ziet hij niet, hoe het zelfs thans nog een zeer dankbaar werk is dit onderzoek en zijn resultaten aan een liefst niet zeer welwillende bespreking te onderwerpen? Laat hij dan eens mijn verschillende geschriften nagaan, waardoor volgens hem bovengenoemd, zoo gunstig resultaat werd bereikt en hij zal er bijna geen vinden, of het wordt in onze literatuur direct gevolgd door eenig artikel, waarvan de schrijver vaak op de meest persoonlijke wijze van leer trekt. Komt er bijvoorbeeld wel haast één aflevering uit van hetzelfde „Jaarboek”, waarin Gosses zijn opstel plaatste, waarin niet de redacteur zelf zijn archaeologisch oeuvre verrijkt met zulk een artikel, waarin mij de noodige terechtwijzingen worden toegediend en waar het persoonlijke element er duimen dik op ligt? Is er dan eigenlijk niet veel minder reden zich te verwonderen over mijn waan, dat dit groeiende werk door vijanden wordt omringd, over mijn vermeende behoefte die vijanden te verslaan, dan wel over het feit, dat ik zóóveel aanvallen stilzwijgend over mij heen liet gaan? In plaats van zoo hostiel te zijn, als Gosses meent, heeft mij meestal de tijd en vooral ook de lust tot persoonlijke discussies ontbroken, en meende ik op andere wijze nuttiger werk te kunnen verrichten.

Sedert eenige jaren is nu bij mij het bewustzijn wakker geworden, dat ook voor later eeuwen onzer vaderlandsche geschiedenis, onze vroege middeleeuwen, waaruit de tot ons gekomen berichten, misschien nog schaarscher dan die voor den Romeinschen tijd, om met Gosses te spreken, niet minder dan deze tot den laatsten druppel zijn „uitgeperst”, slechts nog het oudheidkundig onderzoek „vermeerdering van weten en verheldering van inzicht verschaffen kan”. Zou ik hierin dwalen of zal het ook weer twintig jaren duren, eer ook deze overtuiging meer algemeen is geworden? Als dit evenwel werkelijk mogelijk zal blijken, dan zal in de eerste plaats dat archaeologisch onderzoek zelf zich ook in dit opzicht nog sterk moeten ontwikkelen en verfijnen. Dat dit te bereiken valt, daarvan ben ik overtuigd. De behoefte aan zulk een ontwikkeling moge echter niet worden aangezien als een bewijs van onvermogen. Doch in de tweede plaats zal dan ook zeker menige gangbare historische voorstelling van thans wijziging behoeven, evenals dat ook voor die vroegere periode noodzakelijk is gebleken. „Waarom zouden historici, die zelf klagen over hun weinige gegevens, niet gaarne dadelijk ruim baan maken”, vraagt Gosses. Waarom niet? Zong dan niet de Genestet zijn fijn leekedichtje: „Veel van dat nieuwe is waar, ik kan het niet tegenspreken, maar ik neem het toch niet aan, 't strijdt met mijn oude preken?” Toch moge ook hier het aanwijzen van wat tegenover de oudheidkundige feiten onhoudbaar schijnt, niet worden aangezien als een behoefte een vijand te verslaan.

Aan een even uitvoerige beantwoording van Gosses' opstel kan hier, alleen reeds wegens de benodigde plaatsruimte, niet worden gedacht; toch legt mijn bovenstaande opmerking er over mij de plicht op er nog even bij stil te staan. In mijn artikel over Saksische burchten meende ik te kunnen aantonen, dat de Saksische elementen in ons vaderland een veel grooter verbreiding hebben gehad dan men tot dusver geloofde. Allereerst geldt het hier een principieele kwestie. Hoe wil men met grooter zekerheid de aanwezigheid van een zeker volkselement in een bepaalde streek in de oudheid aantonen, dan door de karakteristieke overblijfselen der kultuur van zulk een volk in den bodem aan te wijzen?

De aanwezigheid van een Romeinsche vesting is, dunkt me, een absoluut bewijs voor de vestiging van Romeinen, die van een Friesche of Bataafsche nederzetting toont, dat eenmaal ter plaatse een bevolking van dezen inheemschen stam woonde, een Gallo-Germaansch grafveld of een Frankische necropool verschaffen ons de zekerheid, dat menschen van dezen volksaard in een bepaalde streek hebben geleefd; zou dan niet uit de verspreiding der typische Saksische nederzettingen, de Saksische burchten, ook omtrent de verbreiding van deze Saksische bevolkingselementen besluiten mogen worden getrokken?

Aan deze hoofdzaak ontkomt men niet door allerlei detailkwesties naar voren te brengen, zelfs niet door uitvoerige bespreking van enkele dubieuse historische punten, — of Saksische graven al dan niet geregeld hun burcht bewonen, of, wat mij niet mocht gelukken, de genealogische verhouding van bepaalde graven wèl is vast te stellen, ja zelfs of ik mogelijk te ver zou zijn gegaan door aan een bepaalden burcht een bepaalden gravennaam te verbinden, al zouden al deze beweringen van G., waarop ik hier niet nader kan ingaan, zijn toe te geven, dan bleef die hoofdzaak toch bestaan. Dat zulke burchten, evenals het aardewerk der Saksers, bij uitstek karakteristiek en kenbaar zijn, is werkelijk geen persoonlijk verzinsel van mijzelf, doch een feit, reeds lang door anderen geconstateerd. (Men vgl. slechts Schuchhardts bekende „Atlas Vorgesch. Bef.“). Ja zelfs of zulke burchten ook zonder onderzoek met de spade, zooals op den Grebbeberg, zich door hun karakteristieke vormen, als typisch Saksisch doen herkennen, of men in die nederzettingen dier tijden een frappant onderscheid ziet in de massa van „het aardewerk uit het Saksische land” en het in aantal veel geringere Frankische import, dit zijn alles werkelijk geen „vragen” meer, die men behoeft „aan te roeren”. Door het opwerpen van dergelijke „vragen” bereikt men hoogstens, dat bij den lezer, die niet geheel van den stand onzer archaeologische kennis op de hoogte is, twijfel wordt gewekt aan een, op zulk een archaeologischen grondslag, berustend betoog. Tegen dat aardewerk als historisch materiaal schijnt Gosses' wantrouwen te worden gewekt door het feit, dat ik en anderen (vgl. Oudh. Med. II¹) in het volgens ons meer precies dateerbare Montferland een welkome gelegenheid meenden te hebben gevonden om den tijd ervan nog meer te preciseeren. Maar kan hij zich dan niet voorstellen, dat het juist een zeer belangrijke eisch voor de verfijning van ons archaeologische onderzoek is, voor zulk een bepaald materiaal, waarvan men in casu wel zeker weet, dat het omstreeks de 10de eeuw te dateeren is, de chronologische grenzen nog scherper te leeren trekken, dat men daarvoor dankbaar elk gegeven aanvaardt?

In het bijzonder dat onderzoek op Montferland maakt Gosses' ergeris gaande. Hier vond ik boven aan den rand van het plateau de fundamenten van een steenen muur. Moet ik mij hier nog verdedigen tegen de leelijke beschuldiging, vervat in de woorden „Ik kan mij zelfs niet geheel onttrekken aan de gedachte dat, wanneer niet Alpertus' mededeeling den wensch opgewekt had om een muur te vinden, daar misschien de overblijfselen van een woontoren geconstateerd zouden zijn”, woorden, die weer toonen, hoe vreemd de schrijver staat tegenover deze methode van onderzoek, waarbij als eerste stelregel geldt, gelijk Schuchhardt het zoo juist heeft uitgedrukt (Ztschr. f. Ethnol. 1908, bl. 817): „Wenn ich an eine Ausgrabung herantrete, tue ich es möglichst vorurteilsfrei, ohne Rücksicht auf vorhandene Konstruktionen und Hypothesen, und wenn ich dann eine Beobachtung gemacht habe, die ganz unanfechtbar ist, die sich strikte beweisen lässt, so halte ich mich an meine Beobachtung, auch im Gegensatz zu den bisherigen Konstruktionen und Hypothesen”.

Eerst de reële feiten vaststellen, dan zoeken naar aansluiting aan wat bekend is of verondersteld wordt! De plaats van Alpertus werd mij dan ook eerst bekend, nadat mijn opgraving op Montferland was afgelopen, bij de uitwerking der resultaten. Hoe gevaarlijk de omgekeerde werkwijze is, blijkt uit Gosses' verderen aanval tegen dezen muur, waarvan hij de beteekenis wil te niet doen, door een citaat uit den „Tegenwoordigen Staat van Gelderland (1741)”: „Op den heuvel heeft weleer een gebouw gestaan, van 't welk men nog overblijfselen ziet”. Deze overblijfselen, door Gosses uit de literatuur opgediept, staan nog op Montferland overeind in den vorm van een aardige gerestaureerde zeventiende-eeuwsche kamer, in twee ingemetselde inscripties de jaren 1698 en 1699 vermeldende. Had hij dus slechts even, zelfs met de nog bestaande werkelijkheid rekening gehouden, dan had hij zeker niet met dit citaat storm geloopt tegen dit veel oudere muurfundament, hetwelk ik op grooten afstand daarvandaan aan den plateaurand blootlegde.

Ook tegen den buitenwal van Montferland richt Gosses zijn critiek. Als deze „tegen de regels der versterkingskunst” is aangelegd, dan treft evenwel dit verwijt niet den onderzoeker, doch den bouwer van den burcht, waarvan die buitenwal, evenals bij meerdere andere Saksische burchten het geval is, zelfs voor den oppervlakkigen beschouwer, buiten om de gracht nog thans duidelijk zichtbaar is. Reële verschijnselen zijn niet zulke geduldige objecten voor „critiek” als geschreven bronnen.

Dezelfde beschouwer moet verder ook wel getroffen worden door het feit, dat vanaf dien buitenwal het terrein zacht glooiend naar alle kanten afloopt. En zoo blijven dus de feiten op Montferland een zoo groote gelijkenis vertoonen met de beschrijving van Alpertus' Uplage, dat een identificeering van beiden voor de hand ligt.

De beteekenis van de Saksische burchten en hun verspreiding voor de kennis der oude volkelementen in ons vaderland, blijft dus m. i. onaangetast. Een ander deel van Gosses' geschrift zal straks nog ter sprake komen. Wanneer we in het volgende op andere volkelementen het oog zullen richten, zullen we eveneens tot voorstellingen moeten komen, welke sterk van de gangbare en speciaal van Gosses' denkbeelden afwijken. Ik wil trachten daarbij niet den schijn op mij te laden, alsof ik in hem een vijand heb te verslaan; mocht het mij eens gelukken het zóóver te brengen, dat hij zich ook hier zou kunnen „verheugen, dat de archaeoloog den historicus te hulp wil komen voor dezen tijd!”

2. HET ONTSTAAN VAN HET FRANKENRIJK.

„Il y a des assertions qui ont commencé par être des hypothèses et qui, à force d'être redites, sont devenues des axiomes”. Het zijn gulden woorden van den bekenden historicus Fustel de Coulanges, waarmee we ons betoog willen vervolgen. Maar al te vaak zijn het dergelijke, tot axioma geworden, hypothesen, waarmee eenmaal een ouder geslacht de ontzaglijke leemten aanvulde, door de schriftelijke overlevering, in onze kennis der oudere geschiedenis gelaten, die dan weer als fundament hebben gediend, waarop later jongeren wederom nieuwe gebouwen van eigen historisch vernuft hebben opgetrokken. Zou het niet hieraan zijn toe te schrijven, dat men zich bij de bestudeering der overblijfselen, welke de bodem zelf ons uit die vroege tijden heeft bewaard, zoo vaak in flagranten strijd geplaatst ziet met de algemeen gangbare voorstellingen der geschiedenis, dat men vaak

tevergeefs zoekt de toch zoo zekere gegevens omtrent aard en afkomst, welke de cultuur of het kunsthandwerk van bepaalde volkeren uit die oudheid ons vaak bieden, of de verspreiding van dergelijke verschijnselen over bepaalde streken, met wat we ons „historisch weten” noemen, in overeenstemming te brengen?

De nalatenschap der Romeinen in onze streken vinden we in grooten rijkdom slechts bijna uitsluitend aan onze groote rivieren; die nalatenschap dateert, op een enkele uitzondering na, uit de eerste 300 jaren onzer jaartelling.

Op grond hiervan staat het dus wel vast, dat, naast de bescherming van die gemakkelijk te verdedigen grenzen, het beheerschen dier waterwegen het hoofddoel is geweest der Romeinsche occupatie en verder ook, dat men dit doel geheel liet varen, zoo gauw als een verzwakt Romeinsch rijk hier geen belang meer bij had. In tegenstelling met dat riviergebied is ons Brabant en het geheele Noorden van België zoo goed als geheel verstooken van alle overblijfselen eener Romeinsche bevolking. Men mag dus zeggen, dat zeker tot deze onherbergzame gebieden van moeras en heide zich nooit de eigenlijke Romeinsche occupatie heeft uitgestrekt. Geheel in het Zuiden echter, in het puntje van ons Limburg en in Zuid-België, begint zich eigenlijk pas, in aansluiting met het verdere Gallië, over het geheele land in grafvelden en overblijfselen van hoeven het Romeinsche leven in den bodem te vertoonen in groote veelvuldigheid; is het dan niet duidelijk, dat we dáár eigenlijk eerst het gebied eener werkelijke Romaniseering hebben? Deze voorstelling, die zeker ook niet overeenkomt met wat vroeger „de geschiedenis” ons placht te leeren, wordt, naar het ons voorkomt, van andere zijde op treffende wijze bevestigd. Wat betekent dwars door België heen, vanaf de Zuidpunt van ons land beginnende, tot aan de Fransche kust in het Westen, feitelijk de z.g. taalgrens anders, dan dat ten Zuiden daarvan de Romeinsche taal heerschte en oppermachtig is geworden, terwijl de stammen ten N. van dien grens verstooken zijn gebleven van dien machtigen invloed. Welnu die taalgrens is tevens vrijwel de Noordgrens van het verspreidingsgebied dier eigenlijke Romeinsche beschavingsoverblijfselen, welke hier ook, in tegenstelling met wat we in ons riviergebied vinden, nog uit de latere eeuwen van den Romeinschen keizertijd dateeren. Scherp zien we hier de grens van het eigenlijke Romeinsche gebied getrokken, in latere eeuwen van den keizerstijd zelfs de uiterste grens van het door de Romeinen verdedigde Rijksgebied, wanneer althans Waitz terecht uit een plaats der *Notitia Dignitatum* opmaakt, dat in de 4de eeuw na Chr. de Romeinsche grensgarnizoenen in Tongeren en Arras hebben gelegen. (Waitz *Gesch.* bl. 26).

De cultuur der Merovingische Franken vertoont ons eenerzijds duidelijk een onafgebroken voortleven der laat Romeinsche beschaving, anderzijds sinds de tweede helft der 5de eeuw, een krachtigen invloed uit de landen in het Z. O. van ons werelddeel.

In de bewapening dier tallooze Franken, in hun wijd verbreide uitgestrekte grafvelden begraven, zien we naast gewone late Romeinsche vormen als het groote slagzwaard, het pilum of de bekende bijlen, slechts langzamerhand andere vormen optreden, waaronder b.v. het korte eensnijdige zwaard, de *scramasax*, gelijdelijk die oudere *spatha* gaat verdringen. In de ceramiek overheerschen eveneens weer in den aanvang onverdacht Romeinsche typen en al kan men twijfelen, of het typische spitsbuikige urntje, dat een der meest karakteristieke „leitformen” der Frankische beschaving is, oorspronkelijk een laat Romeinsche, dan wel een oostelijke vorm is, de eigenaardige ornamentiek, welke het draagt, de versiering door middel van, in de klei ingedrukte, banden van eenvoudige lijnornamentjes,

is zeer zeker een laat-Romeinsche of liever nog eene, die uit een reeds oudere Gallische ornamentiek op het later-Romeinsche is overgegaan. Omtrent het typische Frankische glaswerk valt vrijwel hetzelfde te zeggen. Eveneens vertoont zich de invloed uit het Z. O., eerst direct uit de streken van den N. Balkan en omgeving, maar dan vooral uit de landen aan den Midden-Donau, in de zoo rijke kleedingversiering, in fibulae, broches enz. welke speciaal deze kultuur kenmerken. De Frankische fibula, met haar eigenaardige vormen, de kleedgesp, zooals die speciaal voor de, iets latere, Frankische kultuur kenmerkend is, zijn ongetwijfeld daar in het Z. O. van Europa ontstaan en vooral aan de Donau tot haar volle ontwikkeling gekomen. Diezelfde afkomst vertoont ook de zoo typische ornament-stijl, waarin deze voorwerpen zijn versierd. In de eigenaardige, grillige dierstijl, waarmede eerst uitsteeksels en randen der fibulae en gespen worden georneerd, herkennen we algemeen een verschijnsel uit het Z. O. van Europa en het typische dierornament, waarmede meer en meer op deze voorwerpen ook het vlak wordt aangevuld, vindt zijn directe voorloopers en daarmede zijn verklaring eveneens in die richting.

Dat men dien, vrij plotseling optredenden invloed uit het Z. O. in ons westelijk Europa omstreeks het midden der 5de eeuw aan het plotseling verschijnen van nieuwe volkselementen uit die streken heeft toe te schrijven, spreekt wel vanzelf en dan kan het wel haast niet anders, of we hebben hier in de eerste plaats te denken aan de vestiging van het nieuwe machtige Gotenrijk in Zd. Frankrijk, als bron van uitstraling van dien machtigen kultuurinvloed.

Het is hier thans niet de plaats op deze voorstellingen dieper in te gaan. Voldoende zij het ons voor het oogenblik, dat de kultuur der Merovingische Franken ons geen twijfel laat omtrent haar ware geboorte. Het is de beschaving, welke zich uit die laat-Romeinsche ontwikkeld heeft en daar de voortzetting van is. Het behoeft geen betoog, dat zulk een beschaving slechts dáár kon ontstaan, waar die laat-Romeinsche kultuur bloeide, waar bovendien ook die invloed van, uit het Z. O. van Europa plotseling op het tooneel verschenen, volken mogelijk was, in dit geval in het Romeinsch-Gallische land zelf. Zoo vertoont ons dus de kultuur van het Frankenrijk dit rijk niet als dat van een vreemden veroveraar, ergens uit het Noorden of uit het barbarenland over den Rijn afkomstig, maar als het product eener ontwikkeling op den eigen Romeinschen bodem van Frankrijk zelf.

Dat wat, naar onze meening, de inhoud dezer kultuur zelve met zulk een stelligheid aantoon, wordt ons door haar verspreiding, naar mijn inzien, onomstootelijk bevestigd. Immers de, straks reeds vermelde, taalgrens door België en Frankrijk heen, de grens, tot waar de Latijnsche taal haar invloed heeft doen gelden, tevens die der eigenlijke Romaniseering van het land, gelijk we boven zagen, is bovendien ook de noordelijke grens van het gebied, waarover zich die grafvelden der Franken uitstrekken. Noordelijk daarvan, buiten dat gebied der eigenlijke Romeinsche occupatie, in ons Brabant en de aangrenzende deelen van Vlaamsch-België, zoekt men Frankische kultuuroverblijfselen tevergeefs.

Hoogst merkwaardig is in dit opzicht de discussie geweest, welke zich reeds voor jaren op het „Congrès Archéologique de Belgique van Charleroi” ontspon, waar Belgische archaeologen onder leiding van van Bastelaer zich hadden opgemaakt om met elkaar de Frankische vondsten in verschillende centra van België te bespreken. Plotseling nam daar Kurt, de bekende auteur van „la Frontière linguistique” het woord, om niet meer of minder te betoogen, dan dat die Frankische grafvelden, waarover zij spraken, onmogelijk Frankisch konden wezen, omdat men ze dan immers niet ten Zuiden, gelijk het geval is, doch juist

ten Noorden van de taalgrens, in het gebied van het Germaansche Vlaamsch, zou moeten vinden. En als dan die grafvelden, waarover men sprak, wel Frankisch zouden zijn, waar waren dan de gelijktijdige graven der Gallo-Romeinsche bevolking? Zeer zwak was het, wat van Bastelaer en de zijnen hierop wisten te antwoorden. In de eerste plaats kwamen ze met een aantal wèl Romeinsche graven uit die streken ten Z. van de taalgrens aan, doch daarmee pleegden ze een anachronisme, want, gelijk we thans met zekerheid weten te zeggen, deze graven dateeren uit een vroegeren, vóór-Frankischen tijd. En wat de hoofdvraag betreft, daarin moesten ze eigenlijk hun tegenstander gelijk geven, dat men zulke Frankische graven in de eerste plaats ten N. van de taalgrens zou verwachten, maar ze waren er helaas niet. „J'attends avec impatience que nos amis des Flandres y découvrent leurs cimetières”. Het is nu al reeds meer dan 30 jaren geleden, maar nog zou van Bastelaer te vergeefs op zijn Vlaamsche vrienden wachten. En toch is er thans wel niemand meer, die eraan twijfelt of die grafvelden, welke hij en zijn collega's bespraken, zijn wel degelijk de graven van wat wij de Merovingische Franken plegen te noemen. Waarom moesten zij het dan afleggen tegen den tegenstander, die toch feitelijk in het ongelijk was? Omdat zij er niet aan dachten uit hun archaeologische gegevens en de verspreiding daarvan de eenige conclusie betreffende het ontstaan van het Frankerijk te trekken, welke er uit te trekken viel, omdat zij, zoowel als Kurt, gevangen waren in zulk een historisch axioma, uit een steeds herhaalde hypothese geboren. Zij gingen ervan uit, als van een vaststaande waarheid, dat dat Frankische rijk een product was van gewelddadige veroveringen door vreemde barbaarsche stammen uit het Noorden, door een Frankenbond uit het Germaansche gebied, die het Romeinsche rijk zou hebben neergeworpen en de inheemsche bevolking geknecht.

Waar deze voorstelling, die nog altijd de heerschende is en die nog steeds aan bijna elk historisch betoog, de Franken en hun rijk betreffende, ten grondslag ligt, volkomen in strijd is met de archaeologische gegevens, daar willen wij hier die oude, steeds herhaalde, hypothesen zelf en de gronden, waarop zij berusten, aan een nader onderzoek onderwerpen.

Die gronden zijn natuurlijk in hoofdzaak de berichten der schriftelijke overlevering. Indien voor eenig gedeelte onzer geschiedenis zijn deze hier zeker in hooge mate schaarsch en lacuneus en zoo ergens, dan staat men hier verbaasd hoe door latere geschiedschrijvers, met behulp van eigen phantasie, vaak de meest onnoozele berichtjes tot een geheel geschiedverhaal zijn aaneengeregen, terwijl wat niet met eigen voorstellingen overeenkwam, eenvoudig als „onhistorisch” ter zijde is gezet. Dezelfde oude berichtgever wordt daarbij nu eens als een schrijver van groote autoriteit, dan weer als een beuzelaar voorgesteld, al naarmate men zijn verhaal kan gebruiken of niet. Dat, wat in eigen voorstelling past, heet door zulk een schrijver aan de beste bronnen ontleend, wat niet bevalt in zijn mededeelingen, daarin heeft hij zich door de een of andere dwaze overlevering laten beetnemen! Wil men voorbeelden:

Een der grondsteenen voor de oude Frankische geschiedenis is het verhaal van Gregorius van Tours, die ons mededeelt, dat: „velen zeggen, dat de Franken uit Pannonië zijn gekomen en eerst de oevers van den Rijn hebben bewoond, vervolgens, na den Rijn te zijn overgestoken, Thoringia zijn doorgetrokken”. Wat zegt nu niemand minder dan Waitz (Verfass. Gesch. 2 Aufl. II blz. 20) als hij over de afkomst der Franken spreekt? „Wir lassen die *Sagen und Erzählungen* zur Seite, die über die Herkunft *später* ausgebildet sind. Der *Geschichtschreiber des Volkes* Gregor. v. Tours, der am Ende des sechsten Jahrhunderts

zusammenstellte, was ihm bekannte ältere Autoren bewahrt hatten, erfuhr dasz die Franken... einst die Ufer des Rheines bewohnten". Hij stelt hier dus tegenover elkaar de onbetrouwbare verhalen uit lateren tijd en de, zoo betrouwbare berichten van dien „geschiedschrijver van het volk" en de lezer vermoedt niet, dat die afgekeurde verhalen juist een integreerend deel van de mededeelingen van Gregorius zelf vormen. De zaak is echter alleen deze, dat die afkomst uit Pannonië niet, de vestiging aan den Rijn wèl in Waitz' eigen voorstelling past.

Heeft overigens Waitz allen eerbied voor dien „Geschichtsschreiber des Volkes", Plath (Bonn. Jahrb. 1894) begint met dien „thörichten Bisschof" uit te schelden. Hij wil dan ook aantoonen, hoe dom die man wel te werk is gegaan. Het bovenstaande verhaal van Gregorius is namelijk volgens hem uit twee verschillende bronnen geput, die elkaar tegenspreken. Hoe men op zichzelf in die eenvoudige mededeeling een tegenspraak ontdekken kan, is niet duidelijk. Doch hoe dit zij „mit groszem Unverstand hat Gregor diese einander ausschlieszende(?) Berichte zu einem scheinbar einheitlichen zusammengefasst". Wat is eenvoudiger dan om wat Gregorius aan elkaar heeft geplakt, weer vaneen te knippen? Dat „de Franken uit Pannonië gekomen zijn" is het onware stuk: het is strijdig met wat Plath meent en „wird mit Recht überall als irrig verworfen". Welnu snijdt er dit stuk af en ge houdt het bewijs over voor Plath's meening, dat de eerste plaats, waar de Franken hebben gewoond, de Rijnsoever is geweest: „wir haben das „primum" absolut, als auf die Urzeit der Franken bezüglich zu nehmen".

Zullen we dan maar niet liever die berichtgevers der Oudheid zelf tot ons laten spreken, zonder dat eerst moderne meesters hen hebben geleerd, wat zij zeggen en wat zij zwijgen moeten. (Men vergelijkte voor het vervolg ook Fustel de Coulanges Hist. d. Inst. Polit. II).

De voornaamste bron, dezelfde Gregorius van Tours, verhaalt ons feitelijk nergens expres van de afkomst en de oudste geschiedenis van het Frankische rijk. Wat hij ons mededeelt, zijn slechts losse gegevens in ander verband gezet, vooral dáár, waar hij de kwestie wil bespreken of de Franken oorspronkelijk koningen hebben gehad of niet (II, 9). Hiertoe citeert hij een aantal plaatsen van oudere schrijvers, ons verder onbekend. Eén daarvan verhaalt, hoe in het jaar 388 „Franken" de Rijn grens doorbraken en een inval deden in Germanië; ze plunderden de vruchtbare dorpen en bedreigden zelfs Keulen. Toen dit naar Trier gemeld was, hebben de Romeinsche aanvoerders Nannenus en Quintinus hun leger bij Keulen geconcentreerd, doch reeds waren de vijanden met buit beladen den Rijn weer overgestoken, na velen hunner op Romeinschen bodem te hebben achtergelaten om gemakkelijk de plundering te kunnen hervatten. Met dezen hadden de Romeinen echter gemakkelijk spel, vele der Franken werden bij de Silva Carbonaria (de Ardennen en hun uitloopers naar het Westen) gedood. Daarop is toen Quintinus bij Neusz den Rijn overgestoken, doch de barbaren weken terug, juist zooals de Germanen dat reeds ten tijde van Caesar hadden gedaan en de expeditie eindigde in een ramp.

In het volgende jaar hielden de opvolgers der beide Romeinsche aanvoerders, Carietto en Syrus, zich in Germanië op met hun leger tegen de Franken gekeerd. Daarna heeft Arbogastes, zelf ook een Frank, getracht den keizer over te halen de Franken te doen boeten voor hun rooftocht. Toen twee jaar later keizer Valentinianus bij Vienna was ingesloten, was de geheele zorg voor zijn krijgszaken aan zijn Frankische volgelingen overgegeven; ook de burgerlijke functies waren op het eedgenootschap van Arbogastes overgegaan. Deze Arbogastes trok in datzelfde jaar, de Frankische vorsten, die dien inval hadden

gedaan, uit familieveete vervolgende, bij Keulen den Rijn over om in alle schuilhoeken der Franken door te dringen.

In 393 trok keizer Eugenius zelf naar den Rijn in vereeniging met vorsten van Alamannen en Franken om daar die wilde stammen aan den overkant door een groot leger te imponeeren.

In deze verhalen lezen we zeker allermint van een Frankische verovering van Romeinsch gebied. Integendeel hier vinden we onder den naam van Franken een woest volk over den Rijn, dat strooptochten ondernam naar de rijke Romeinsche provincie en terug gejaagd werd of op Romeinschen bodem verslagen. Het is hetzelfde spel, dat zich reeds eeuwen te voren afspeelde met die verschillende Germanenstammen aan de overzijde, die hier eenvoudig met een anderen naam Franken worden genoemd. Daarnaast zien we echter een geheel ander soort Franken, de grootste vijanden van hun oude stamgenooten aan de overzijde der rivier, opgenomen in het Romeinsche Rijksverband en daar, reeds onder de keizers uit het laatst van de vierde eeuw, machtige leidende posities in het Rijk bekleedende en met een machtigen aanhang. Arbogastes en de zijnen voerden zelfs uit naam van den keizer een tijd lang het oppergezag in deze Romeinsche provincie.

„Velen verhalen, dat de Franken uit Pannonië zijn gekomen en eerst allen de oevers van den Rijn hebben bewoond” aldus luiden de reeds boven geciteerde woorden van Gregorius in zijn verhandeling over de vraag, of de Franken koningen hebben gehad of niet. „Vervolgens zouden ze den Rijn zijn overgestoken en Thoringia hebben doorgetrokken en daar zouden ze zich dorpsgewijs koningen hebben gekozen uit hun eerste geslachten. Want wij lezen, dat Theudemer, een koning der Franken en zijn moeder Aschila vermoord zijn. Ook zeggen ze, dat Clojo een koning der Franken is geweest, die bij Dispargum een castrum bewoonde, 't welk op de grens van de Thoringi ligt. In die streken woonden de Romeinen tot aan de rivier de Liger. Over deze rivier heerschten de Goten. Clojo zond verkenners naar de stad Camaracum, zelf volgde hij, versloeg de Romeinen en maakte zich van de stad meester; daar zetelde hij korten tijd en vermeesterde het land tot aan de Somme”.

Deze plaats van Gregorius is het, die feitelijk de voorstelling van de verovering van het Romeinsche rijksg gebied door den Frankenbond uit het Noorden heeft doen ontstaan. Immers Clojo's optreden zou dan de eerste daad geweest zijn der „Fränkische Aggressivpolitik der den niederrheinischen Thoringi einen Teil ihres Gebietes mit Dispargum wegnahm, Cambrai eroberte und das Land bis zur Somme unterwarf (Schmidt Geschichte 220)”. Maar wat lezen we hier in werkelijkheid? Evenals telkens groepen Franken bij Novaesium, Mainz of elders den Rijn overstaken, zoo was er ook een door het land der Thoringi (zeker wel de buurt van Tongeren) heengetrokken. Dat ze zich in dat land gevestigd zouden hebben, staat hier allermint, integendeel, ze trokken er door heen („transmeasse”). Evenmin blijkt het, dat Dispargum door hen aan de Thoringi ontnomen was. Veeleer lag dit castrum van Clojo juist aan de grens der Thoringi in een gebied, waar niet deze, doch de Romeinen woonden. We hebben hier slechts weer één van de vele Frankische vorstjes, die zich ergens in de Romeinsche provincie nestelt en den Romeinen een stad afhandig maakt, waar hij korten tijd zetelt. Daarna verovert hij het, vlak bij die stad gelegen, land aan de Somme. Of en hoelang hij hier bleef, wordt niet eens verteld. Het zijn dus de locaal zeer beperkte, weinig beteekenende verrichtingen van één van die talrijke Frankische hoofden, door Gre-

Wij. verhaal
Justinus/Kessel.

? waar?

gorius alleen maar medegedeeld, omdat hij in dit verhaal weer een voorbeeld van het bestaan van zulk een Frankischen koning vond, welke de latere historici als het begin der „Fränkische Aggressivpolitik“ van een gewelddadige verovering van de Romeinsche provincie door „de Franken“ hebben opgeblazen. Dat hier van een Frankenbond sprake zou zijn, die, uit het Noorden gekomen, eerst Noord-België zou hebben bezet om zich daarna op het Romeinsche gebied te storten, is zóó weinig waar, dat niet alleen van een verovering van de Romeinsche provincie geen sprake is, maar we nog vele jaren later het land der Thoringi als een, van de Franken geheel onafhankelijken, staat zullen aantreffen (vgl. hier beneden) terwijl er in dit verband van onze noordelijke landen zelfs heelemaal geen sprake is.

Een van de vele Frankische groepen, die, zooals b.v. reeds veel vroeger, in de vierde eeuw, Arbogastes en de zijnen, in het Romeinsche rijk gevestigd waren, was ruim een halve eeuw later ook die van Childeric. Een zeer eigenaardig licht op de verhouding tusschen Franken en Romeinen wordt er geworpen door het verhaal van Gregorius (II 12) over dit vorstje. Deze zou zich namelijk hebben misdragen en zou daarom door de Franken, die hij regeerde, zijn afgezet; hij vluchte naar de Thoringi, en bleef daar om den tijd af te wachten, waarop hij weer terug zou kunnen komen. Maar ondertusschen hadden diens Franken zich in zijn plaats een nieuwen koning gekozen en wel . . . . den Romeinschen magister militum Aegidius. Aangezien dit natuurlijk volkomen in strijd is met al die theoriën over Frankische verovering van het Romeinsche rijk en „Fränkische Aggressivpolitik“ verklaart de „historische critiek“ eenvoudig dit verhaal van Gregorius maar als „unhistorisch“ of „geschichtlich kaum verwertbar“ (Schmidt Gesch. bl. 22, Waitz l.l.) en klaar is zij.

Overigens schijnt die Romeinsche magister militum Aegidius zelf ook wel zoo'n dergelijk potentatje binnen het Romeinsche Rijksgebied geweest te zijn als die Frankische vorsten. Evenals Clojo b.v. zijn zetel te Cambrai had, zoo verhaalt Gregorius (II 27), dat Aegidius zijn residentie bij Soissons had en zijn zoon en opvolger heet eenvoudig „rex Romanorum“, evenals we reeds zoo vele „reges Francorum“ hebben gezien.

Blijkbaar hadden zich op het gebied der Romeinsche provincie, vooral nadat deze feitelijk door de vestiging van het Gotenrijk in het Zuiden vrij wel van alle communicatie met Rome was afgesneden, tal van groepen gevormd. Hier was het een Frankische groep en heerschte een rex Francorum, elders was een Romanorum rex de machthebber over de zijnen. Doch allen waren als 't ware nog opgenomen in den schoot der oude Romeinsche provincie.

Die zoon van Aegidius was de rex Romanorum Syagrius. Dat deze geen vriend was van Childeric en zijn geslacht, spreekt na het bovenstaande wel vanzelf en zoo verwondert het ons niet, als we bij Gregorius lezen, dat diens zoon Clovis dezen Romein aanvalt en hem verslaat (II 27). Doch deze strijd tusschen deze twee potentaten onderling binnen het gebied der Romeinsche provincie wordt ons nu door de moderne historie voorgesteld als het beslissend einde van de worsteling tusschen den Frankenbond en Rome.

Hoe onjuist weer die voorstelling is, blijkt duidelijk, als we straks Clovis in 508 door keizer Anastasius met de Romeinsche consulaire waardigheid zien bekleed (Gregor. II 33). Evenals meer dan 100 jaren vroeger reeds Arbogastes tot hooge waardigheid was gekomen, zoo zien we thans dezen Frank, niet, zooals lateren hem plegen voor te stellen, als den veroveraar der Romeinsche provincie, doch als Romeinsch stadhouder optreden, nadat hij zelf verscheidene van zijn mededingers verslagen en daardoor zijn eigen machtspositie sterk uitgebreid had. Ook deze verhalen worden door de historische critiek als niet passend bij

de eigen hypothese, eenvoudig maar voor onwaar verklaard en verder veronachtzaamd. Tal van Frankische koningen worden ons nog als tijdgenooten van Clovis binnen het gebied der Romeinsche provincie genoemd. Zoo vinden we „koning Ragnachar” bij Camaracum, Rignomeris in de civitas der Cenomanni (Greg. II 42), Sigibert (Greg. II 40) en „vele andere koningen, die Clovis doodde en van wier rijk hij zich meester maakte om zijn gebied over geheel Gallië uit te breiden” (Greg. II 42).

Zoo toont ons dus Gregorius, de geschiedschrijver der Franken, van de wording van dat Frankrijk feitelijk precies hetzelfde beeld, hetwelk onze archaeologische vondsten ons daarvan teekenden; het is een product van een inwendig proces, dat zich binnen het gebied der Romeinsche provincie zelf in Zuid-België en N. Frankrijk heeft afgespeeld. Van een verovering door onbeschaafde Germanenstammen, gelijk ze daar onder den algemeenen naam van Franken aan de overzijde van den Rijn woonden, is geen sprake. Integendeel, juist in scherpe tegenstelling tot deze wilde stammen zien we binnen de Romeinsche provincie groepen van geromaniseerde Franken, vaak juist de ergste vijanden van hun voormalige stamgenooten in het barbarenland, meer en meer tot aanzien en macht komen.

Ook de andere plaatsen der oude litteratuur, waar van Franken sprake is, komen geheel met deze voorstelling overeen. Steeds weer verhalen zij òf van strooptochten door zulke wilde stammen van over den Rijn, zoowel in het Z. als in het N. op Romeinsch grondgebied ondernomen, gelijk die waartegen we reeds den geromaniseerden Frank Arbogastes zagen optreden of wel we vernemen van zulke Franken, die gedurende het verloop van een paar eeuwen zich, al of niet met toestemming der Romeinen zelf, ja zelfs door hen daartoe genoodigd, binnen de Romeinsche provincie als groepen kolonisten of soldaten komen vestigen, om daar in den schoot eener hogere beschaving te worden opgenomen (vgl. b.v. Paneg. Constantino 4).

Slechts een paar van die plaatsen willen we hier nog nader bespreken, namelijk die, welke over de „Saliërs” handelen. Wanneer we als vaststaande waarheid hooren verkondigen, dat de Franken in twee groepen, in Saliërs en Ripuariërs te verdeelen zijn, dan ontgaat het ons, dat die twee namen van een volkomen ongelijkwaardige beteekenis zijn, dat nergens in de oude litteratuur twee stammen van dien naam tegenover elkaar worden geplaatst, dat zelfs de naam Saliërs uitsluitend bij een paar Grieksche en Romeinsche auteurs voorkomt, doch in de geschiedschrijving der Franken zelf volkomen onbekend is en dat die van Ripuariërs omgekeerd door geen enkel klassiek auteur wordt gebruikt, terwijl dit woord, uitsluitend als adjectivum gebezigd, slechts in Frankische bronnen te vinden is en daar toch zeker wel niet anders dan „aan den oever gevestigd of gelegen” beteekenen zal.

In het jaar 358 dan trok, volgens Ammianus Marcellinus (XVII 8) Julianus uit Parijs tegen de Franken — d. w. z. natuurlijk de barbarenstammen over den Rijn — op en wel „eerst tegen die Franken, welke de gewoonte Saliërs genoemd heeft, die zich voordien (olim) op Romeinschen bodem, zonder permissie van de Romeinen, in de buurt van Taxandria hadden neergezet”. Waarom de gewoonte deze groep Franken van over den Rijn „Saliërs” genoemd heeft, weten we evenmin als waar ze precies woonden. Alleen uit het feit, dat deze menschen Julianus „bij Tongeren gezanten tegemoet zonden” en dat deze zijn veldheer Severus „per ripam” — hetgeen bij een Romeinsch auteur toch wel moeilijk iets anders als de Rijnoever beteekenen kan — zond om hen aan te vallen, kunnen we vaag iets vermoeden omtrent de streek, waar ze zich ophielden. Het doet er ook betrekkelijk weinig

toe. Want zóó weinig hebben deze menschen later, gelijk men het gewoonlijk gelieft voor te stellen, als invallers en veroveraars van het Romeinsche rijk kunnen optreden, dat reeds Julianus hen „met vrouwen en kinderen, have en goed binnen het Romeinsche Rijksgebied opnam”. We hebben dus hier eenvoudig weer een van die groepen van Franken voor ons, die al vroeg in de vierde eeuw, binnen de Romeinsche provincie als medebewoners zijn opgenomen; dat zij daar zelfs als verdedigers van het Romeinsche gebied tegen de invallen hunner vroegere Germaansche stamgenooten zijn opgetreden, zullen we straks zien.

Een tweede verhaal, waarin deze naam van Saliërs voorkomt, wordt ons door Zosimus (III 6) gedaan.

„De Saksers zonden de Quaden, die een deel van hen waren, uit naar het, door de Romeinen onderworpen, gebied” — dat hier die naam Quaden waarschijnlijk ten onrechte wordt gebruikt en welken naam we daarvoor in de plaats hebben te zetten, willen we hier ter zijde laten. — „Die Quaden worden echter door de Franken verhinderd den Rijn over te steken. Dus bouwden ze schepen en gingen den Rijn af naar het land, dat aan de Romeinen onderworpen was en landden op het eiland Batavia, waar ze het volk der Saliërs uitwierpen, die door de Saksers naar dat eiland uit hun eigen land verdreven waren. Dit eiland was vroeger van de Romeinen, maar toen werd het door de Saliërs bezet”. Uit deze woorden zou men misschien kunnen vermoeden, dat dit Bataafsche eiland het Romeinsche land was, waar de Saliërs zich eenmaal hadden durven neerzetten, zooals Ammianus ons verhaalde en dat deze Saliërs dus gedurende eenigen tijd hier werkelijk gevestigd zijn geweest.

Julianus „trok tegen de Quaden op en vermaande zijn leger geen van de Saliërs te dooden of te verhinderen naar Romeinsch gebied over te gaan. En de Saliërs gingen van het eiland met hun koning over naar het, aan de Romeinen onderworpen, gebied”. Waar nu ook die Saliërs vandaan zijn gekomen, of ze zich al of niet langeren tijd op het Bataven-eiland hebben neergezet, in alle geval worden ze ons voorgesteld als een vrij armzalig volkje, dat door verschillende andere barbarenstammen her- en derwaarts wordt geslingerd, om tenslotte reeds omstreeks het midden van de vierde eeuw door de Romeinen zelf in het Romeinsche Rijksgebied te worden opgenomen. Hoe het feitelijk mogelijk is, dat latere hypothese deze menschen dan in de vijfde eeuw nog eens als veroveraars dat Romeinsche Rijksgebied kan laten binnenvallen, schijnt volkomen onbegrijpelijk.

Integendeel, in het vervolg van Zosimus' verhaal zien we hen reeds opgenomen in de Romeinsche provincie en in dienst van de Romeinsche verdediging tegen de wilde stammen van over den Rijn. Immers nu volgt het op zichzelf ook weer zoo leerrijke verhaal over Charietto, die, zelf een barbaar, in de buurt van Trier eerst op eigen houtje de invallende barbaren van over den Rijn overviel en vermoordde. „En toen zich andere roovers bij hem hadden aangesloten, bood hij Caesar zijn diensten aan, die gaarne van deze benden-diensten gebruik maakte, omdat hij met zijn leger zulke nachtelijke barbaren-aanvallen moeilijk keeren kon. „Hij voegde hem ook velen der Saliërs toe”, die dus hier reeds als verdedigers der Romeinsche provincie optreden, en „zond hen tegen de roovende Quaden”.

Deze Charietto wordt dan door Ammianus Marcellinus (27, l. 1.) „per utramque Germaniam comes” genoemd. Hij is dus de eerste ons bekende van die barbaarsche potentaten geweest, welke, evenals later b. v. Arbogastes, zelf ook Germanen, op Romeinsch Rijksgebied gevestigd, daar door de Romeinen zelf tot groot aanzien werden gebracht. Hij is dus het prototype der latere „Frankische koningen” binnen het gebied der Romeinsche provincie. Ook deze verhalen komen dus steeds weer op hetzelfde neer. Steeds weer zien we die tegenstelling

tusschen de wilde onbeschaafde Franken aan de overzijde van den Rijn en die groepen van geromaniseerde Franken, opgenomen als bewoners van het Romeinsche Rijksgebied en daar hoe langer hoe meer tot macht en aanzien gekomen. Uit de positie, welke de verschillende „koningen” dier Frankische groepen binnen de Romeinsche provincie bekleeden, blijkt nog langen tijd, dat zij niet als veroveraars uit den vreemde, doch als Romeinsche onderdanen te beschouwen zijn. Terecht wijst Fustel de Coulanges er op (l. l. blz. 502), dat, al is volgens onze handboeken in 476 het Westersche Romeinsche rijk „gevallen”, die val voor den tijdgenoot niet anders beteekende dan dat voortaan nog maar weer één keizer, thans die in Constantinopel, de wereldheerscher was. Al die Frankische of Romeinsche koninkjes in het Westen gevoelden zich nog als dragers van een deel van het Romeinsche gezag onder de opperheerschappij van dien keizer. In hun eigen brieven staan ze nog als onderdanen tegenover hem. Hun munten dragen niet hun eigen „konings” beeltenis, doch die van den Romeinschen keizer, hun heer. En als het in het jaar 539 in de Vita Treverii heet, dat (in dien tijd, toen Gallië stond onder het keizerlijk gezag van Justinus) „de koningen van Gallië en van de Franken het gezag van den keizer ophieven, de soevereiniteit van het rijk ter zijde stelden, en hun eigen persoonlijke macht uitoefenden”, dan kan het toch zeker wel niet duidelijker worden gezegd, dat het Frankische rijk, juist zooals de beschouwing der Frankische kultuur ons reeds leerde, het product is geweest eener langzame ontwikkeling op Romeinschen bodem in Frankrijk zelf, waar langzamerhand het Romeinsche Rijksgezag uit de handen van het verzwakte Rome in dat der daar sedert lang gevestigde, geromaniseerde Franken is overgegaan. Die verhalen van Germaansche Aggressiepolitiek, van een Frankenbond, die de Romeinsche provincie veroverde, van Salische Franken uit het Noorden als invallers en vernietigers der Romeinsche macht, we moeten ze allen verbannen naar het rijk der historische phantasie.

Maar hoe is het dan te verklaren, dat men in het bijzonder dien z.g. „Salischen” Franken, die slechts op een paar plaatsen der litteratuur, en dan zoo alles behalve met de allures van wereldveroveraars, optreden, zulk een rol heeft toebedeeld? De reden hiervoor is niet ver te zoeken. Immers in den lateren Frankischen staat vinden we als voornaamste wet de bekende „lex Salica”, waarvan de naam zeer zeker aan dien van dat volkje, dat „de gewoonte Saliërs genoemd heeft”, herinnert. We willen hier niet ingaan op de vele andere verklaringen, aan dit woord „Salicus” gegeven, doch met Waitz en vele anderen aannemen, dat het werkelijk een adjectivum is, aan den naam van dezen stam ontleend. Dan zou het dus mogelijk oorspronkelijk de wetgeving van dezen stam, welke reeds door Julianus in het Romeinsche rijksgebied werd opgenomen, geweest zijn, waaruit zich later een soort Frankische Rijkswet ontwikkelde. Hoogstens zou men dan hieruit dus misschien mogen besluiten, dat het deze groep van, in de Romeinsche provincie opgenomen, Franken geweest is, welke ten slotte den boventoon is gaan voeren.

Het zou zeer wel met deze opvatting overeen te brengen zijn, dat volgens den Prologus der lex Salica, deze wet in zijn oorspronkelijken vorm ergens over den Rijn in Germanië zou zijn ontstaan, waar dan misschien de oude Heimat van dit volkje zou geweest kunnen zijn. Hiervan wil men echter niets weten; immers men wil nu eenmaal deze Saliërs niet ergens uit Germanië, ten O. van den Rijn, doch uit onze streken laten komen, deze „veroveraars” moeten dus per se in onze zuidelijke provincies of liever nog in het Noorden van België thuis zijn. Zoo wordt dus de Proloog en wat deze ons vertelt eenvoudig veroordeeld. „Trotz derselben hat die neuere Wissenschaft einmütig diese Ansicht aufge-

geben" (Waitz „das alte Recht der Salischen Franken" bl. 46). Laat ons dan ook dezen Prologus maar laten rusten om nog een oogenblik op de wet zelf onze aandacht te vestigen. Want één opmerking van Waitz schijnt me voor ons van zeer bijzonder belang. Op één plaats der *lex Salica* wordt namelijk een scherp onderscheid gemaakt tusschen die Franken, welke binnen bepaalde grenzen en die, welke daarbuiten wonen. Voor de eersten geldt in bepaalde gevallen een veel kortere termijn van verschijning dan voor de laatsten, waaruit Waitz terecht de conclusie trekt, dat dus die eersten klaarblijkelijk binnen, de anderen buiten het eigenlijke Rijksgebied wonen. En waar Waitz nu, overeenkomstig de algemeene meening, het Vlaamsche land speciaal als de kern van het Frankische Rijk beschouwt, zegt hij op blz. 59 van zijn „d. alte Recht d. S. Fr.", dat wij hiervan „eine Bestätigung finden in dem Gesetze der Salischen Franken selbst. In dem Titel XLVII wird der Fall unterschieden, wenn der Franke zwischen dem Liger Flusz und der Silva Carbonaria und wenn er jenseits wohnt; in dem ersten Fall wird der Termin von 40 Nächten, im andren die doppelte Zeit gegeben. Es wird hier offenbar das Gebiet zwischen *dem Kohlenwalde und dem Flusz Liger* als *das eigentlich Salische Land* angesehen; auch jenseits dieser Grenzen konnte es Saliër geben, doch das Hauptland derselben war dort gelegen. Der Kohlenwald aber zog sich von der Sambre in der Gegend von Thuin nordwestlich gegen die Schelde in einer Linie die verlängert St. Amand oder Tournay erreichen würde. Da war in der folgenden Zeit die Grenze zwischen dem romanischen und deutschen Land; eben bis dahin reichte auch das Salfränkische Gebiet". Dit is alles zeker volkomen juist; door deze vermelding van het Kolenwoud wordt ons de boven reeds vaker vermelde taalgrens ontegenzeggelijk als de grens van het „Hauptland" van het eigenlijke gebied der Franken aangegeven. Doch als welke grens? Verbazingwekkend is het, hoe Waitz zich in het volgende door zijn eenmaal opgevatte hypothese laat verblinden. „Es macht eine gröszere Schwierigkeit den Flusz Ligeris zu bestimmen. Dasz nicht an die Loire gedacht werden könne, glaube ich schon hier *voraussetzen* zu dürfen". Waarom? Omdat hij nu eenmaal zijn hypothese bewijzen wil, dat dat Frankische land in Vlaanderen ten Noorden van de taalgrens gelegen was. Daarom verzint hij, dat Liger hier „de Leie" zou beduiden, hoewel hij zelf toegeeft, dat deze eigenlijk Legia heet. De Liger evenwel, die hier duidelijk als andere grens van dat eigenlijke Frankische gebied staat aangegeven, is ten allen tijde wèl de Loire geweest. We zagen hem als zoodanig ook nog door Gregorius van Tours (11.9) genoemd, waar deze de Loire als de grens tusschen het Gotenrijk in het Zuiden en het vroeger door de Romeinen (later dus door de Franken) beheerschte gebied aanwees. Zoo wordt ons dus ook hier, naar Waitz' eigen vernuftige vondst, dat oude Romeinsche gebied tusschen de Loire in het Zuiden en Kolenwoud in het Noorden als het eigenlijke kernland der Franken aangegeven. Binnen dat gebied zagen we ook op de hierboven aangehaalde plaatsen der literatuur zich dat innerlijke proces afspelen, waardoor zich uit de Romeinsche provincie het Frankische rijk ontwikkelde. De noordelijke grens van de eigenlijke later-Romeinsche provincie, de grens tot waar naar het N. toe de eigenlijke Romaniseering zich had uitgebreid, de taalgrens door België en Frankrijk, tevens ook de grens door de verspreiding der Frankische grafvelden als de Noordgrens van het Frankische land aangewezen, vinden we hier thans ook in deze *lex Salica* aangegeven als de noordelijke grens van het „Hauptland" der Franken, van het eigenlijke oorspronkelijke Frankische rijk.

Evenals ten Zuiden van de Loire de Goten, zoo woonden er ten Noorden van dat Kolenwoud verschillende andere stammen, die evenmin als deze iets met de vorming van

dat Frankenrijk te maken hadden. Pirenne, eveneens in dat oude axioma van den Frankengebond in het Noorden gevangen, merkt in zijn Hist. Belg. (bl. 24) op, dat de naam Francia in deze Vlaamsche streken dan ook geheel vreemd is en hij moet tot de zeker zeer merkwaardige conclusie komen, dat die Franken dus hun eigen nationalen naam zouden hebben vergeten en hebben overgelaten aan de Gallo-Romeinen in het Zuiden. Dit Vlaanderen echter, waar hij zoo te vergeefs den Frankennaam zoekt, is ook nooit eigenlijk Frankisch land geweest.

Abt Pertz / Batavia!

Het waren geheel andere stammen, welke hier leefden. Eén ervan hebben we reeds leeren kennen, de Thuringi, door wier gebied immers die Frankengroep van Clojo is moeten heentrekken om het Romeinsche rijksg gebied te bereiken en die een volkomen onafhankelijk volk gebleven zijn, hetwelk eerst in 491 door Clovis werd onderworpen. (Over dit deel van het Thuringenrijk in deze streken over den Rijn handelt uitvoerig Schmidt Gesch. 187, Quellen und Forsch. 341). Die Tungri woonden hier reeds van den vroeg-Romeinschen tijd af aan (Plinius Nat. Hist. IV 98) „qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerant ac nunc Tungri tunc Germani vocati sunt” (Tacitus Germ. 2). Maar nog andere stammen woonden in deze onherbergzame moeraslanden van Brabant. Zoo vinden we de Menapiërs, die hier eveneens reeds vanaf die vroegste historische tijden gevestigd waren (vgl. o. a. Plinius 1. 1.) in deze streken zelfs nog omstreeks het midden van de 9de eeuw genoemd, als er sprake is van de Noormannen, die „Menapios atque Suevos usque ad internecionem delevere” (Ann. Vedast. Pertz I 519, vgl. ook Prudentii Trecensis Ann., ann. 850).

Ook deze Suebi, wier aanwezigheid hier ons feitelijk reeds door Tacitus (Agric. 28) wordt vermeld, schijnen dus nog ergens in deze streken in zoo laten tijd gevestigd (vgl. ook de Vita S. Elegii II) naast nog andere, waarschijnlijk later aangekomen volkstammen als die der Saksische Waringi, of der Heruli (Mamert. Paneg. Maxim. 5, Ammianus 20, 1, 3; 27, 1, 1). Werden deze laatsten niet met die Waringi en de bovengenoemde Thuringi door de Goten tegen Clovis te hulp geroepen? (vgl. ook Schmidt Geschichte bl. 138). Wat dit beteekende, begrijpt men eerst recht, als men inziet, dat door een samenwerken van de Goten in het Z. en deze andere onafhankelijke burenen ten Noorden van het Frankische rijk, Clovis feitelijk aan beide kanten zou zijn ingesloten. Dat zuidelijk deel van ons land en het aangrenzende deel van België, die streken ongegeerlijk eenmaal voor den Romein, waren klaarblijkelijk ook later nog met allerlei onbeschaafde stammen bevolkt, die met de vorming van het Frankenrijk niets te maken hadden gehad en zelfs later nog door Frankische zendelingen als halve barbaren werden aangetroffen.

Dat zich noordelijk van deze de naam der Friezen verbreidde, ook over die gebieden, waar eenmaal Bataven of Kanninefaten woonden, behoeft nauwelijks gezegd. Dat de Friezenaam tenslotte deze allen omvatte, zal zeker niemand verwonderen, die de groote verwantschap in kultuur en leefwijze van deze volken onderling, reeds vanaf de vroegste tijden hunner aanwezigheid op onzen bodem, in de overblijfselen, welke zij daarin hebben nagelaten, heeft leeren kennen. Steeds zijn het als het ware broedervolken van elkander geweest, waarom zou dan ook niet tenslotte de naam van het machtigste onder hen voor allen zijn gaan gelden?

3. DE MEROVINGEN IN ONS LAND.

Het spreekt vanzelf, dat de erkenning van het feit, dat ons geheele vaderland en zelfs het aangrenzende noordelijk deel van België verre buiten het eigenlijke Frankische Rijksgebied gelegen was, een geheel ander licht werpen moet op de historie onzer gewesten na de Romeinsche occupatie. Immers het is duidelijk, dat men dan niet meer, als tot dusver, behoeft te zoeken naar de grenzen van het Frankische Rijk binnen ons vaderland of pogingen behoeft te doen er de Frankische kern van te ontdekken.

Dat er in ons land eenmaal Franken geweest zijn, dat staat natuurlijk buiten twijfel. Op de vraag hoe en wanneer ze hier kwamen, zal men echter een geheel ander antwoord hebben te verwachten, afwijkend van de thans geldende voorstellingen. Bij de groote schaarschte aan litteraire gegevens, zullen we ook in de eerste plaats de archaeologische vondsten in den bodem tot ons moeten laten spreken. Immers die typische Frankische kultuur is niet alleen, gelijk we zagen, goed herkenbaar, ze is ook, zij het nog niet in zoo sterke mate als de voorafgaande Romeinsche, in haar verschillende uitingen tot op vrij groote hoogte goed te dateeren.

De oudst bekende Frankische voorwerpen in ons land zijn die, welke in eenige skeletgraven op den Vrijenberg te Loenen (Veluwe) gevonden zijn, en in het Museum Felua op het Loo worden bewaard; ze zijn op onze afb. 1—3 gereproduceerd. In de eerste plaats zien we eenige schildknoppen en wapenen van ijzer, een paar zwaarden, de spatha, waarvan de slanke vorm op een vrij vroeg-Frankischen tijd wijst; hierop duidt ook de omstandigheid, dat de andere zwaardvorm, de scramasax, hier geheel ontbreekt, terwijl de betrekkelijk zware, sterk geprofileerde bijlvorm er weer voor waarschuwt in onze dateering niet al te vroeg terug te gaan.

In het aardewerk (afb. 2) zien we in de eerste plaats een paar vormen, die direct van het laat Romeinsche afstammen, de ruwwandige urn (3) en het schaalje (4). Zulke vormen bleven nog tot het laatst van de 6de eeuw in gebruik. Verder treffen ons een paar typisch Frankische spitsbuikvormen, waaronder zoowel een vroege kleine vorm (7) als een iets latere (10) van een plomper model, dat eerst wat verder in de 6de eeuw opkomt. Met elkaar wijzen deze stukken deze graven een tijd aan een paar tientallen van jaren in de 6de eeuw. Behalve deze Frankische vormen zien we echter ook een aantal stukken, die, van veel ruwer techniek, een bepaald inheemsch karakter dragen, al toont een enkele ervan toch ook de typisch Merovingische ingestempelde versiering (2). Het zijn een paar bolle vormen met S-vormig profiel (2, 5) en een paar bepaald zeer ruwe stukjes, die aan onze vroegere inheemsche ceramiek herinneren (6, 8).

De dateering in de eerste tientallen van jaren der 6de eeuw vindt haar bevestiging in de metalen fibulae en andere versierselen. Op onze afbeelding 3 ziet men eerst de typische vroeg-Frankische fibula met rechten voet en vijf knoppen (N° 7 en 8). Is ook de ingesneden versiering vroeg, de oppervlakkige techniek ervan, in tegenstelling met de zorgvuldige, diep ingesneden „Kerbschnittverzierung” der oudste Frankische ornamentiek, wijst op een iets latere periode, het begin van de zesde eeuw. Om de afkomst van deze stukken uit Frankrijk duidelijk voor oogen te stellen, kan dienen, dat precies dezelfde fibula met dezelfde versiering o.a. bij Caranda aan de Aisne is gevonden (Barr. Flavy LVIII 8). Vroege

stukken zien we ook in de twee drieknopfibulae met volutenversiering, gelijk die eveneens nog in de eerste tientallen van jaren der 6de eeuw in Frankrijk veelvuldig voorkomen. Ook de kleine vogelfibula en de S-vormige fibula met twee koppen (4 en 6) wijzen op dezelfde afkomst en tijd. Evenals we in het aardewerk bepaald locale vormen aantreffen, zoo is ook de drieknop-fibula met rechten, doch abnormaal breeden voet en de grove, onregelmatig ingekraste versiering (1) een locale namaak van een Frankischen vorm en nog sterker spreekt die primitieve imitatie in het grove gladde stuk met vierkante kopplaat (5), welke een vrij hulpeloze namaak is naar de bekende Frankische vormen, gelijk die gewoonlijk, rijk versierd, eerst in de zesde eeuw beginnen op te komen. Het volkomen ontbreken van dierornamentiek, in reliëf op het vlak aangebracht, van ijzeren gespen enz., wijst er eveneens op, dat we deze vondsten niet te ver in de 6de eeuw moeten plaatsen.

We zullen dus zeker deze graven omstreeks het jaar 520 mogen dateeren. Ze schijnen tot een kleine nederzetting te behooren, waarin vooral ook het inheemsche element sterk is vertegenwoordigd.

We hebben hier dus een dergelijke nederzetting in het klein als b.v. op zeer grooten schaal in Weimar is weergevonden. Götze („die althüringische Funde von Weimar”) heeft aangetoond, hoe we daar met een grafveld te doen hebben van den stam der oostelijke Thuringi, welke immers door Clovis' zonen werd onderworpen en zeer sterk onder Frankischen invloed staat. Bijzonder merkwaardig is daar onder tal van andere voorwerpen, blijkbaar direct uit het Frankenland afkomstig, een zilveren lepel, nog van Romeensch model, waarop een inscriptie met den naam Basena, denzelfden naam, welken de Thuringische vorstin droeg, die eenmaal Childerics vrouw werd.

In deze graven uit het Thuringerland vinden we naast tal van andere, ook latere, fibulae, precies denzelfden vorm met vijf knoppen en rechten voet en juist dezelfde oppervlakkige „kerbschnitt” versiering terug, die we reeds in Loenen en evenzoo ook aan de Aisne aantreffen (Götze V 5), terwijl meerdere, andere stukken, o.a. met vier knoppen, eveneens een bijna volkomen gelijkenis vertoonen met fibulae uit Loenen. Komen daar in Weimar onder deze versierselen ook verschillende locale vormen voor, die als namaak van geïmporteerde stukken te verklaren zijn, het frappantst is wel de ceramiek, waarin behalve echt westelijke Frankische stukken een groot aantal inheemsche producten te vinden zijn van dergelijke eigenaardige bolle vormen met S-vormig profiel, als we ook in Loenen zagen.

Deze rijke vondsten van Weimar geven ons de gelegenheid ook de onze in het juiste licht te zien. Blijkbaar hebben we ook hier in Loenen een inheemsche beschaving voor ons, sterk onder den kultuurinvloed der Westersche Franken. Zelfs doet de groote gelijkenis met die vondsten in Thuringen de vraag opkomen, of we hier mogelijk ook met een stam van datzelfde volk te doen hebben, hetwelk immers ook naar ons Westen zeer sterke vertakkingen had — men denke aan den reeds genoemden tak van den Thuringen-stam in onze streken. Chronologisch zeer beperkt, is deze nederzetting in Loenen omstreeks het jaar 520 te dateeren.

Dergelijke verschijnselen vinden we waarschijnlijk ook nog op een paar andere punten van de Veluwe, in de buurt van Ermelo en van Apeldoorn, waar enkele vondsten, vooral van Frankisch aardewerk uit de 6de eeuw ongeveer, bekend zijn.

Zeer merkwaardig is vooral het grafveld, op den Beumelerberg bij Garderen ontgraven en door Pleyte (N. O. Pl. XIX e. v. v.) beschreven, waarin in combinatie met typisch Saksische urnen een aantal Frankische voorwerpen gevonden zijn. Eenige van deze Frankische

stukken ceramiek vertoonen het oude Romeinsche type, andere zijn vrij vroege spitsbuikvormen uit de zesde eeuw, uit het laatste deel waarvan waarschijnlijk ook de Frankische bronzen gesp is met zijn vrij eenvoudige dierornamentiek in reliëf, door Pleyte afgebeeld.

Wij vinden dus op eenige punten van de Veluwe in de 6de eeuw duidelijke sporen van een kultuurinvloed uit het Frankische land in het Zuiden, hetzij zich hier reeds in dien tijd enkele nederzettingen van daaruit hebben gevestigd, hetzij een inheemsche bevolking slechts dien invloed eener hoogere beschaving heeft ondergaan, gelijk eenige eeuwen vroeger de oudste voorwerpen der Romeinsche kultuur als import bij de Galliërs of Bataven worden aangetroffen, nog vóór van eenige eigenlijke Romeinsche vestiging in deze streken sprake is. Van het grootste belang is het evenwel in dit verband, dat latere Merovingische vondsten hier op de Veluwe onbekend zijn.

Een geheel ander schouwspel bieden ons de vondsten in de buurt van onzen Rijnmond. Het rijke grafveld van Rijnsburg hebben we reeds kort in onze „Nederl. vroegste geschiedenis” besproken. Het is echter zeker belangrijk genoeg om er hier nog even bij stil te staan.

Ten W. van de gasfabriek te Rijnsburg werd door landbouwers een verbazend groot aantal stukken Merovingisch aardewerk opgegraven met vrij wat kralen en andere versierselen en overblijfselen van ijzeren wapenen, die echter in dezen vochtigen grond zeer slecht geconserveerd waren. Zelf konden we hier nog een vrij uitgebreide controlegraving verrichten en een aantal graven blootleggen, als waaruit ook bovengenoemde voorwerpen voor den dag waren gekomen. Waar elk graf hoogstens een paar stukken van dit aardewerk bevatte, kan men zich van de uitgebreidheid van dit Frankische grafveld een denkbeeld vormen, als men onze afbeeldingen 4 en 5 beziet en daarbij bedenkt, dat hier misschien de helft van het gevondene is afgebeeld, daar de rest óf slechts in fragmenten is bewaard óf in andere handen is gekomen. Die afbeelding geeft ook een goeden indruk van den tijd van aanleg van dit grafveld. Immers in no. 1—14, no. 20 en no. 52 en 53 ziet men een heele reeks van stukken van dat ruwwandige, geelbruine aardewerk, hetwelk nog Romeinsche vormen vertoont en dus in de zesde eeuw, althans zeker niet later, te dateeren is. De rest zijn typische Frankische spitsbuikvormen, waaronder enkele fijne, vrij vroege stukken (als no. 40—47) doch geen bepaald late, plompe exemplaren, zooals die in de latere 7de eeuw thuis behooren, voorkomen. Zoo krijgen we hier den indruk van een grafveld eener uitgebreide Merovingische nederzetting, welke, een eind in de 6de eeuw begonnen, na een eeuw ongeveer weer is afgebroken.

Wat de overige, hier gevonden voorwerpen betreft (afb. 6), hieronder vormen de kralensnoeren (no. 1) verreweg de meerderheid; overigens zijn sieraden vrij zeldzaam. Het voornaamste stuk is de, met het bekende Frankische slingerornament en met ingelegd glas versierde gesp (afb. 6 n° 2, 7 n° 1), welke men het liefst in het laatst van de 6^e of het begin van de 7^e eeuw zetten zou. Deze gesp werd met een ander, met gekleurd glas ingelegd, gespfragment (afb. 7 n° 2), een zeer mooi specimen van deze Frankische ornamentiek, een groote doorboorde barnsteen kraal (afb. 6 n° 3) en een vierkant bronzen gewichtje, waarop een kruis (afb. 7 n° 4) staat ingegrift, volgens de vinders in één graf aangetroffen. Dit bronzen gewichtje met het Christelijk symbool is historisch een zeer belangrijk stuk. Verder vermelden we nog naast enkele versierde bronsplaatjes en andere fragmenten een rozetbroche (afb. 7 n° 3) van rood ingelegd glas, eveneens een karakteristiek stuk voor dezen tijd.

Dit uitgebreide grafveld van Rijnsburg is slechts een gedeelte van wat een Frankische nederzetting hier bij den Rijnmond heeft achtergelaten. Immers in het z.g. Kleinduin te

Katwijk was reeds vroeger een dergelijk, hoewel minder uitgebreid grafveld gevonden, hetwelk in de Oudheidk. Med. 1 I, II, V en VI werd gepubliceerd en dus hier verder onbesproken kan blijven.

Ook dit grafveld is in de 6de, en het begin van de 7de. eeuw te dateeren. Slechts enkele stukken ceramiek behooren tot een iets lateren tijd. Tusschen beide grafvelden in schijnt onder Katwijk Binnen, bij het afgraven van het duin, ook de eigenlijke woonplaats dezer menschen te zijn weggegraven. Althans dit meen ik uit berichten van Janssen en Pleyte te mogen opmaken. In alle geval heeft van Rijnsburg tot de Katwijksche duinen in de zesde eeuw in deze streek een zeer uitgebreide, bepaald Frankische nederzetting gelegen.

Wat de Rijnburgsche vondst nog zoo buitengewoon belangrijk maakt, is verder de aanwezigheid van Saksische graven ter zelfder plaatse. Op onze afb. 8 is een aantal urnen afgebeeld, welke zonder eenigen twijfel aan een Saksische bevolking moeten worden toegeschreven, evenals de daarin gevonden kamfragmenten (afb. 6, 4).

Zoo zien we dus aan onzen Rijnmond een veel geringere Saksische nederzetting volkomen door een uitgebreide Frankische overvleugeld, welke laatste na ongeveer een eeuw vrijwel moet zijn opgegeven. Reeds vroeger (l.l.) heb ik deze zoo merkwaardige vondst in verband gebracht met een verhaal van Procopius, hoe in den tijd van koning Theudebert de Saksische Waringi en de veroverende Franken hier aan den Rijnmond moeten zijn saamgetroffen. En waar we nu straks nog den brief zullen hebben te vermelden, waarin deze Frankische vorst aan keizer Justinianus schrijft, dat hij de Saksen heeft overwonnen en zijn rijk tot aan de zee, d. w. z. tot den Rijnmond, heeft uitgebreid, daar kan de beteekenis van deze verschijnselen, naar onze meening, niet twijfelachtig zijn en wordt ons ook onze bovengegeven dateering volkomen bevestigd.

In tegenstelling met wat we op de Veluwe zagen, hebben we hier dus werkelijk een uitgebreide nederzetting van deze Merovingen zelf, uit het Zuiden gekomen, waar hun beschaving thuis behoort en die nederzetting, al is zij niet tot op enkele jaren precies dateerbaar, moet hier van omstreeks den tijd van dezen Frankischen koning Theudebert tot een eind in de 7^e eeuw hebben bestaan.

Een tweede, zeker ook vrij uitgebreide, bepaald Frankische nederzetting kunnen we bij Rhenen op den Grebbeberg constateeren, waar een belangrijk Frankisch grafveld helaas bijna geheel is uitgeplunderd, maar toch niet zóó, of we hebben er nog een aantal getuigen van over (Pleyte N. O. Flehite 4). We vinden hier in het typisch Frankische aardewerk zoowel nog oud-Romeinsche vormen, welke op zijn laatst tot het einde van de 6^e eeuw behooren, als b. v. ook een betrekkelijk laten tuitpot, een type, dat misschien een eeuw later te dateeren is.

In een vroegere aflevering van dit tijdschrift hebben we trachten aan te toonen, dat de Linge en daaraan aansluitend de z. g. oude Rijn bij de Marsch de oorspronkelijke Rijntak uit die dagen moet zijn geweest. Het kan ons dus niet verwonderen, dat we hier op dit belangrijke punt van deze rivier en haar samenvloeiing met de Lek, evenals aan den Rijnmond zelf, een Frankische nederzetting vinden. Zeker was onder die omstandigheden de Grebbeberg een strategisch punt van beteekenis.

Behalve de hier genoemde zijn Merovingische vondsten in ons land zeldzaam. Enkele stukjes aardewerk zijn ons uit Kesteren, een der voorname punten aan de Linge, bekend en verder is er indertijd ook bij Millingen een Frankisch grafveld gevonden, waarvan echter

alles vrijwel verloren is gegaan. Het mag verwondering wekken, dat Nijmegen, de oude keizersstad van Karel den Grooten, onder de zoo talloze vondsten in zijn omgeving gedaan, slechts betrekkelijk geringe overblijfselen uit deze Merovingische periode heeft opgeleverd.

Een uitzondering op deze schaarschte aan laat-Merovingische vondsten maakt alleen de streek langs de Maas in Limburg, waar we verschillende grafvelden kennen, welke, hoe onvolledig ook bewaard, een merkwaardige chronologische tegenstelling vormen met wat we tot dusver zagen. Ongunstige omstandigheden hebben ook hier veel doen verloren gaan.

Dat Maastricht, het Frankische Trajectum ad Mosam, waar in de 6de eeuw de kerk van S. Servatius verrees, een belangrijke Romeinsche nederzetting is geweest en gebleven (vgl. o.a. Goossens in deze Oudh. Med. I 2), behoeft nauwelijks gezegd te worden, ook al heeft de moderne stad ons de gelegenheid benomen tot een uitgebreider onderzoek. Vlak ten Z. bij St. Pieter schijnt ook een belangrijk Frankisch grafveld ontgraven (vgl. Habets in de Public. de Limb. XVIII).

Doch ook hooger op in Limburg ontbreken de bewijzen van Frankische bewoning niet. Het beste nog kennen we die bij Swalmen gelegen, waar we althans ten deele een grafveld hebben kunnen ontgraven, waarvan we de vondsten, als typisch voor de later Merovingische kultuur uit het laatst van de 7de en de 8ste eeuw, hier eenigszins uitvoeriger willen beschrijven. Merkwaardig was, dat op deze plaats ook fragmenten van ongeveer 2de eeuwsch Romeinsch aardewerk werden gevonden en dat een paar van de Frankische graven door de overblijfselen van een vierkante hut, blijkens de fragmenten, uit die Romeinsche periode afkomstig, waren heengegraven. De Frankische graven hier waren betrekkelijk zeer arm, meestal vormde slechts een enkel stuk aardewerk, een enkel wapen of versiersel den inhoud van één grafkuil.

Onze afbeeldingen 9 en 10 geven een overzicht van deze voorwerpen. We zien er een paar plumpe vormen van den scramasaks (afb. 9 n°. 1), evenals de grove speerpunten en vooral de ijzeren gespen (n° 3) uit de later Merovingische periode. Versierselen en bronswerk bepalen zich tot een enkel onbeduidend gespje, een gering kralensnoer van kleine kraaltjes of een klein plat lepeltje van brons (n° 5). Dit laatste werd gevonden in één graf met den tuitpot van roodgele aarde (afb. 10, n°. 2), een stuk uit de latere 7de eeuw. Uit denzelfden tijd of nog later moet ook de groote plumpe spitsbuik-ceramik wezen, waarvan vooral n°. 1, 13 en 14 karakteristiek late stukken zijn. Vroege Romeinsche vormen uit de 6de eeuw ontbreken hier geheel; eenige fijnere spitsbuikvormen zijn echter waarschijnlijk aan die eeuw toe te schrijven. Een groot deel van dit grafveld werd door arbeiders uitgegraven en ging verder verloren; op grond van het bovenstaande staat het echter vast, dat dit grafveld, in tegenstelling met wat we aan den Rijn vonden, nog gedurende de 7de eeuw en daarna in gebruik is geweest.

Ook bij Heel aan de Maas werd een belangrijk grafveld ontgraven. Het kwam geheel in particuliere handen. Wat wij ervan hebben gezien, maakt, chronologisch gesproken, een zelfden indruk als het boven beschrevene: ook hier verscheidene laat Merovingische stukken.

Tenslotte vermelden we nog, om slechts het voornaamste te noemen, een belangrijk grafveld op den Kapellenberg bij Buggenum, waar eveneens verreweg het meeste verloren ging en waaruit de enkele stukken, nog in Leiden aanwezig, in hoofdzaak tot de 6de eeuw behooren.

Zoo is dus de streek, onmiddellijk langs de Maas, in Frankischen tijd vrij sterk bezet geweest. In tegenstelling met de Rijnstreek, zien we hier die Merovingische kultuur ook in en na de 7de eeuw nog voortduren. Overigens is dit riviergebied van de Maas de eenige streek

in het Zuiden van ons land, waar klaarblijkelijk Merovingische Franken gevestigd zijn geweest.

Uit het bovenstaande oppervlakkige overzicht van de Frankische vondsten in ons land, waarvan de inhoud de directe afkomst uit dat verre Frankenland in het Zuiden ver- raadt, blijkt duidelijk, dat de wijze, waarop deze vreemdelingen uit dat rijk ten Zuiden van de taalgrens in ons vaderland zijn verschenen, feitelijk precies hetzelfde karakter draagt als vroeger het optreden der Romeinen in onze gewesten. Slechts de groote rivieren waren de geleiders hunner nederzettingen. Klaarblijkelijk was het dezen Merovingers door de bezetting van den Rijnmond en enkele andere punten aan deze waterwegen slechts te doen om deze te beheerschen. Ook voor deze heerschers had niet het ongeciviliseerde barbaarsche land zelf, doch slechts het bezit van de verkeerswegen door dit land naar de zee, zijn waarde. In dit verband lijken mij Theudeberts reeds boven geciteerde woorden uit zijn brief aan Justinianus, waarin hij meldt, dat hij tot aan de zee zijn gebied had uitgebreid, karakteristiek. Immers ook in Frankrijk reikte zijn heerschappij tot de zee, dat was dus op zichzelf geen bijzondere nieuwe gebeurtenis. Maar wel was het een belangrijk feit, dat hij zijn gebied nu ook langs den grooten waterweg, den Rijn, tot aan de zee toe gevestigd had.

Onder deze omstandigheden ligt het voor de hand, dat er ook nog op een ander punt aan die waterwegen, waar evenwel het ontstaan van een groote stad in later dagen de overblijfselen uit een vroegeren tijd waarschijnlijk zal hebben doen verdwijnen, een dergelijke Frankische nederzetting gevestigd was. Zouden deze Franken ook niet het punt, waar de Vecht, de waterweg naar het N., vanuit den Rijn afbuigt, waar in de buurt immers ook reeds de Romeinen bij Vechten een vesting hadden gehad, op dezelfde wijze hebben bezet? Dat ook Trajectum zulk een Frankische nederzetting uit deze zelfde periode moet zijn geweest, is volkomen begrijpelijk. Het toeval heeft gewild, dat hier, waar oudheidkundige overblijfselen om bovengenoemde, zeer plausibele, redenen ontbreken, juist de schriftelijke overlevering tot ons spreken kan.

Men meent veelal, dat dit Frankische Trajectum onzer litteraire overlevering een oude Romeinsche, door de Franken in gebruik genomen, vesting zou zijn geweest. Waarschijnlijk lijkt dit niet. Immers dat zóó vlak bij het Romeinsche steenen fort, Vechten, gelijk onze opgravingen dat reeds leerden kennen, hetwelk zelfs in 722 nog als een „castrum” vermeld wordt (vgl. Muller Oudste Cartul. bl. 4), een tweede dergelijke steenen Romeinsche vesting zou hebben bestaan, is niet aan te nemen. Van zulk een Frankische vesting maakt men zich ook vaak een vreemde voorstelling. Zoo citeert b.v. Gosses (Nijhoffs Bijdr. 1910) een bewering, die zeker vaak in de oudere literatuur te vinden is, dat zoo goed als alle Frankische burchten hun oorsprong aan een Romeinsche vesting zouden te danken hebben. Deze bewering steunt echter op niets. Een goede 25 jaar geleden meende men ook, dat b.v. Westphalenland met zulke „Romeinsche vestingen” als bezaaid was. Maar hebben niet vooral Schuchhardts onderzoekingen ter plaatse (vgl. zijn Atlas Vorgesch. Befest.) al dien Romeinschen ouden rommel opgeruimd en ons juist vaak echte Frankische burchten leeren kennen, wel naar oud-Romeinsche traditie gebouwd, doch zonder dat ergens een Romeinsche periode aan de Frankische voorafging? Vreemd hooren we dan ook op, als Gosses zegt, dat die Franken „een geslacht waren, dat nog op onoverkomelijke technische moeilijkheden stuitte, wanneer het met eigen hulpmiddelen een wel ommuurde vesting wilde bouwen”. Integendeel, evenals zoo vele andere technische bekwaamheden, van welke hun kultuuroverblijfselen getuigen, hadden ze ook deze van hun Romeinsche voorgangers overgenomen. Er bestaat dan ook geen enkele reden, waarom ze ook niet in

Trajectum zelf zulk een vesting zouden hebben gebouwd, waarom ze zich hier speciaal met de opgelapte bouwvallen van een Romeinsch castellum zouden hebben tevreden gesteld. En die andere Frankische nederzettingen aan den Rijn, waarvan ons de vondsten in den bodem toestonden den aanvang in de eerste helft van de 6de eeuw te dateeren, maken het waarschijnlijk, dat dit Trajectum omstreeks dienzelfden tijd zal zijn gebouwd. Dat in of bij een nederzetting van Christenen in een barbaarsch land ook een christelijk kerkje zou zijn gebouwd, lijkt ons de gewoonste zaak van de wereld. Zóó beschouwd, is het dan ook onbegrijpelijk, waarom Gosses in navolging van Hauck (l.l. bl. 211 e.v.v.) in verzet komt tegen het overgeleverde bericht (vgl. Oudste Cartularium bl. 9), dat „Clotarius quondam rex (511—561) et Theodebertus (534—48)“ de kerk te Trecht met immuniteit voor al hare goederen zouden hebben begiftigd. Integendeel komt dit juist geheel overeen met de boven verkregen chronologische gegevens. Immers juist omstreeks dien tijd vonden we daar voor het eerst de Franken aan den Rijn gevestigd, in wier graven ook de getuigenissen van hun christelijk geloof niet ontbraken en het was immers juist ook de naam van den koning Theudebert, welken we met die nederzetting aan den Rijnmond in verband konden brengen. Waarom zouden deze koningen dan ook niet in Trecht niet slechts dat castellum hebben gebouwd, maar er ook een kerkje bij hebben opgericht en deze stichting door giftbrieven hebben begunstigd? De overlevering omtrent koning Dagobert (622—632) wordt ons gewoonlijk verkeerd voorgesteld. Dat hij „de Friezen over den Midden Rijn terugwierp“ (de Geer v. Oudeg. Het oude Trecht 35) staat nergens. Wel verhaalt de Beka (Prooem. 4), dat hij Holland (d. w. z. de Rijnstreek: „Brabantiae contigua a meridie, vicina Frisiae“) in zijn macht bracht en het castellum Trajectum deed herbouwen. Want alle koophandel, welke over den Rijn naar de zee ging, passeerde den tol van den castellumcommandant te Trajectum. Ook vermeldt Beka hier de kerk, daar gebouwd ter eere van den H. Thomas, waarvan de priesters zich toeleiden op de bekeering van het Friesche volk. Doch al die moeite was vruchteloos, daar de koppige Friezen niets van het Catholieke geloof wilden weten en de kerk afbraken. Men kan natuurlijk dit bericht, hetwelk met dat der bekende Utrechtsche dominscripties overeenkomt, zijn vertrouwen ontzeggen, waarmee men dan ook vrijwel de eenige bron opgeeft, uit welke men voor dezen tijd nog eenige historie zou kunnen putten. Aanvaardt men het evenwel, zooals het is, dan ziet men weer hoe de karakteriseering van het doel, waarmede deze Franken zich hier hadden neergezet, volkomen met onze boven verkregen voorstellingen overeenstemt. Slechts de rivier en het verkeer daarover naar de zee waren het doel, waarmede deze vorsten ver buiten het eigelijke Frankische rijk te midden der barbaren hun nederzettingen hadden gevestigd, evenals indertijd ook hun voorgangers, de Romeinen, zich uitsluitend hierom in dit riviergebied hadden genesteld. Hoeveel moeite zij hadden zich hier in dit verre vreemde land te handhaven, blijkt dan verder ook uit de mededeeling, dat Dagobert de nog geen 100 jaar geleden gebouwde vesting met het kerkje weer heeft moeten herbouwen en dat ook dit slechts vruchteloze moeite is geweest.

Immers ook in dit opzicht is de overlevering volkomen in overeenstemming met onze archaeologische gegevens, welke ons leerden, hoe iets later in de zevende eeuw die verschillende Merovingische nederzettingen hier aan den Rijn weer schijnen te zijn verlaten, hoe in die grafvelden de Merovingische kultuur een eindje in de 7^e eeuw schijnt af te breken; koning Dagobert werd gedwongen ook den burcht Trecht weer geheel aan de eigenlijke inwoners van het land prijs te geven. Niet alleen bij Beka lezen we, dat al zijn

moeite vruchteloos was, doch we bezitten nog een ander veel betrouwbaarder getuigenis, dat hij eenvoudig zijn handen van deze vestiging in dit verre barbaarsche land heeft moeten aftrekken. We bedoelen hier natuurlijk den bekenden brief van Bonifacius (Mon. Germ. Ep. III 395), waarin deze schrijft hoe Willebrord in het laatst van de 7^e eeuw in Trecht in het castellum de fundamenten van een klein kerkje (ecclesiola) had gevonden, door de heidenen tot den grond toe afgebroken en hoe eenmaal de oude koning der Franken, Dagobert, het castellum Trajectum met de afgebroken kerk aan Keulen had gegeven met dit beding, dat de Keulsche bisschop de Friezen tot het geloof zou bekeeren. Maar dat heeft deze niet gedaan, hij heeft er niet gepredikt en de Friezen niet bekeerd, maar dit volk der Friezen is heidensch gebleven.

Evenals dus die Frankische nederzettingen aan den Rijn in de 7^e eeuw verlaten zijn geworden, heeft Dagobert ook het geheele castrum Trajectum, met kerk en al, in den steek gelaten, als het door de Friezen, in wier land het eenmaal door zijn voorvaders gebouwd was, toen deze de Frankische macht in het vreemde barbarenland aan den Rijn „tot aan de zee hadden uitgebreid”, was veroverd. Wat hij daar achter moest laten, schonk hij nog in naam aan den Keulschen bisschop, die echter ook niet veel zin gehad blijkt te hebben zich met dat vreemde heidensche volk bezig te houden.

Wel verre van tot het oorspronkelijk Frankische Rijksgebied te behooren, zijn dus de landen aan onzen Rijn niet slechts eerst in de eerste helft der zesde eeuw, en wel uitsluitend ter wille van de groote verkeerswegen te water, door die Frankische vorsten bezet, maar is zelfs die Merovingische bezetting slechts van korten duur geweest. Reeds een kleine eeuw later waren zij weer verdwenen en hadden zelfs het door hen gestichte castellum Trecht met kerk en al in de handen der heidensche bevolking moeten achterlaten. Nog in het laatst van de zevende eeuw vond Willebrord, de zendeling uit de Iersche gewesten gekomen, hier geen Franken doch Friezen, geregeerd door hun eigen koning, Radboud, als meester ook van den ouden Frankischen burcht.

4. DE VEROVERING VAN ONS LAND DOOR DE KAROLINGEN.

Willebrord met zijn vrome metgezellen hadden op hun eiland gehoord, dat daar in de noordelijke streken der wereld een rijke oogst was, maar geen arbeiders. En dus gingen zij sloop en landden na een voorspoedige reis aan den mond van den Rijn en kwamen spoedig aan het castellum Trecht, dat aan den oever van de rivier ligt. Aldus verhaalt ons Alcuin in zijn Vita S. Willebrordi.

Ook de betrouwbaarheid van dezen schrijver heeft men in twijfel getrokken, blijkbaar omdat men zijn verhaal niet met de geldende voorstellingen betreffende het Frankenkrijk in onze gewesten in overeenstemming wist te brengen. Men stelt het verhaal van Beka, als een veel zuiverder bron, tegenover hem. Maar als we goed toezien, komt het verhaal van beiden vrijwel geheel op hetzelfde neer, met een enkele afwijking, en ook in dat verhaal treedt, naar onze meening, duidelijk het feit op den voorgrond, dat ons geheele land nog tot het allerlaatst van de zevende eeuw toe barbaarsch gebied is geweest en eerst door de Karolingische vorsten als nieuw wingewest is veroverd.

Wanneer Alcuin op de boven aangehaalde woorden ter nadere aanduiding van Trajectum direct laat volgen: „in hetwelk ook na eenigen tijd, door Gods gave en toen het geloof

toenam, dezelfde Willebrord zijn bisschopszetel had" dan leide men daaruit niet af, dat hij meenen zou, dat dit toen reeds dadelijk het geval zou zijn geweest. Integendeel, zooals we straks nog nader zullen zien, even verder (Alc. XII) verhaalt hij ons zelf, hoe Willebrord eerst veel later onder Karel Martel hier zijn bisschopszetel vestigde.

We zeiden, dat de boven aangehaalde voorstelling van Alcuin met Beda's (V 7) verhaal vrijwel overeenkomt. Alleen plaatst deze laatste als hoofdman dezer zending Victbert op den voorgrond, terwijl voor den levensbeschrijver van Willebrord deze natuurlijk de hoofdpersoon was. „Victbert ging sloop en naar Friesland komende, predikte hij daar het woord aan dat volk en zijn koning Radboud, maar hij zag bij die barbaarsche toehoorders geen vruchten en ging terug. Victbert, naar die gewesten komende, vorderde niets, maar trachtte nog in dienst van het woord heilige mannen te zenden, waaronder de uitstekende Willebrord uitmuntte”.

Het vruchteloze van dezen zendingsarbeid onder de Friezen van Radboud blijkt ook uit Alcuins volgende woorden „maar dat volk der Friezen was verzonken in heidensche gebruiken”. „Daarom — en nu verhalen ons Beda en Alcuin precies hetzelfde — ging Willebrord naar Frankrijk en naar den koning Pepijn”. Eenstemmig verhalen zij ons dus, dat het zendingswerk onder de Friezen van Radboud in de buurt van Trajectum opgegeven werd, dat deze zendelingen dit terrein van hun vergeefschen arbeid verlieten en naar het rijk der Franken gingen om daar een vruchtbaarder arbeidsveld te zoeken en we begrijpen dit volkomen als we boven hebben leeren inzien, dat dit Frankenrijk niet hier aan den Rijn, doch veel zuidelijker gelegen heeft.

Pepijn nu verschafte, volgens Alcuin, Willebrord en den zijnen „geschikte plaatsen binnen de grenzen van zijn rijk, waar hij de zaden van Gods woord kon uitstrooien”.

Beda zegt weer hetzelfde, doch geeft alleen een nadere aanduiding van die streken „daar hij onlangs Fresia citerior veroverd had, na er Radboud uit te hebben verdreven, zond hij hen daarheen om te prediken”. Dat „Fresia citerior” dat hij onlangs veroverd had en dat daardoor pas Frankisch rijksg gebied geworden was, werd dus het nieuwe zendingsgebied voor Willebrord en de zijnen in den uithoek „binnen de grenzen van het rijk”.

Wanneer we nu hier in een Latijnschen tekst zonder meer dit woord „citerior” lezen, dan is toch zeker de eerste, zoo niet de eenige rivier, waaraan we denken en waarbij het zonder bijvoeging ten allen tijde is verstaan, de Rijn. Het barbaarsche land ten Z. van den Rijn kan hier dus, dunkt me, alleen maar door dit enkele woord worden aangeduid, het zuidelijkste stukje van Fresia, dat als zuidelijke grens de Maas had (vgl. Oork. bk. van Holl. en Zeeland n° 15). Daar moet dus dat nieuwe zendingsgebied zijn en dit was dus het land, dat Pepijn eerst onlangs bij het Frankische rijk had gevoegd.

Dit laatste blijkt ons nu m. i. ook werkelijk zoo te zijn, als we elders lezen welke Pepijns krijgsdaden in dezen tijd zijn geweest.

In de *Annales Mettenses* lezen we over den slag bij Dorestadt, welke omstreeks het jaar 689 schijnt te hebben plaats gehad:

„Pepijn voerde zijn leger tegen de Friezen en hun koning Radboud; bij het castrum, dat Dorestadt heet, vestigde hij zijn legerplaats — de beteekenis van dit „castrum Dorestadt” is ons op zichzelf natuurlijk nog niet duidelijk; het zal waarschijnlijk wel een oude vesting, mogelijk wel ook nog van de Romeinen, geweest zijn, evenals b.v. het Romeinsche „Castrum” te Vechten nog in 722 aldus wordt genoemd (Oudste Cartul. bl. 4) — de strijd begon en Pepijn bleef overwinnaar”. Nu ligt Dorestadt links van den Rijn; door

een slag bij deze plaats kon dus hoogstens het deel van Friesland ten Z. van den Rijn onderworpen zijn en daarbij bleef, gelijk we reeds zagen, Trajectum zelfs nog in handen van Radboud.

Hierop laten deze Annalen dan volgen:

„Na een onmetelijken buit te hebben veroverd, keerde de overwinnaar naar zijn eigen gebied terug”. Kan het duidelijker worden gezegd, dat hij zich dus daar bij Dorestadt, in Fresia citerior, niet in zijn eigen gebied, doch ver van het eigenlijke Frankenland had bevonden? „Hierop heeft Pepijn in de verschillende volgende jaren de omliggende stammen met zijn leger onderworpen en onder zijn gebied gebracht”, zoo heet het verder. Hier hebben we dus eigenlijk niet meer of minder dan het verhaal van de onderwerping van onze zuidelijke landen aan het Frankische rijk. Dit zijn die streken, welke Pepijn „eerst onlangs had veroverd” en waarheen nu Willebrord gezonden werd om het geloof te prediken. Trouwens, dat het werkelijk deze streken geweest zijn ten Zuiden van onze groote rivieren, waar Willebrord heeft gewerkt, dat blijkt ons ook op andere wijze zoo duidelijk als men maar wenschen kan.

We houden ons daartoe voorloopig bij Alcuins verhaal. Deze vertelt hoe Willebrord, nadat hij in Rome was geweest, een feit waarop we straks nog terugkomen, door den Frankenkoning weer naar de noordelijke streken van zijn rijk gezonden werd, waar de vlam des geloofs nog minder schitterde en hoe hij daar groot succes had, getuige de scharen, die hij tot de erkenning der waarheid bracht en de kerken, welke hij op verschillende plaatsen oprichtte. (Alcuin VIII).

Hierna trachtte Willebrord ook buiten de grenzen van het Frankrijk het geloof te brengen en durfde daartoe zelfs tot het volk van Radboud te gaan. Zelfs ging hij nog verder, naar de volken der Denen (IX). Doch zijn moeite is vergeefs en hij mag blij zijn, als hij door Radboud aan den Frankenkoning terug wordt gezonden. Deze zond hem direct weer uit in zijn eigen land om het evangelie te verkondigen in die streken, waar hij dit te voren gedaan had. En terwijl daar dagelijks het aantal der geloovigen aangroeide, begonnen velen van dezen hun bezittingen aan den man Gods aan te bieden; hij nam deze aan en deed daar op die bezittingen kerken bouwen.

Als we nu te weten kunnen komen, wáár die verschillende bezittingen gelegen waren, dan hebben we daarin tevens een zekere aanwijzing, wáár die streken lagen, waarheen hij in den noordelijken, nieuw veroverden, uithoek van het Frankrijk tot tweemaal toe door den koning werd uitgezonden. En hier behoeven we nu werkelijk niet lang naar te zoeken. Immers in zijn bij Miraeus bewaarde testament somt Willebrord zelf al die verschillende bezittingen op, hem door die geloovigen geschonken, hij noemt ze met name en allen liggen zij in onze twee zuidelijke provincies of het aangrenzende gedeelte van Noord-België (vgl. v. ACKERDIJK, Nieuwe werken der Mij. v. Ned. Letterk. V (1841) blz. 85 e. v. v.). Hier hebben we dus vóór ons dat land van Fresia citerior en de omliggende stammen, welke Pepijn, na den slag bij Dorestadt, aan het Frankrijk toevoegde en waarheen hij telkens weer deze zendelingen uitzond om de barbaarsche stammen, welke hier ten Noorden van de Silva Carbonaria tot dusver feitelijk nog niets met dat Frankrijk te maken hadden gehad en nog in barbaarsheid en heidendom voortleefden, te bekeeren. Het verdere Friesland, het land over den Rijn, en ook Trajectum was nog buiten het bereik dier Franken gebleven. Nergens hooren we ook, dat Pepijn, na den slag bij Dorestadt, later nog Trajectum heeft veroverd. Het schijnt mij dus een vergissing te zijn, als Beda vertelt, in tegenstelling met Alcuin, dat Pepijn aan Willebrord zijn „castellum, hetwelk Viltaburg

of in het Gallisch Trecht heet" (men lette hier ook op zijn verwarring van Vechten, Viltaburg met Trecht) als bisschoppelijken zetel toewees. Dat hij dit deed, dadelijk nadat Willebrord uit Rome terugkwam, zooals men gewoonlijk meent, vertelt ook zelfs Beda niet. Alcuin's verhaal klopt daarentegen volkomen op de geschiedenis, gelijk we die zich tot dusver zagen ontwikkelen en waarin dus Trecht tijdens Pepijn nog geheel buiten het bereik der Franken lag. „Pepijn was gestorven en Carolus (Martel) had de vaderlijke regeering bemachtigd. Deze heeft vele volken aan de Frankische heerschappij toegevoegd, onder welke hij ook Friesland, na Radboud te hebben overwonnen, bij het vaderlijke rijk voegde. En toen is bij dit volk Willebrord als prediker gesteld en hij is geplaatst in den bisschoppelijken zetel in het castellum Trajectum. Toen hij aldus een grooter gebied voor zijn prediking verkregen had, heeft hij getracht, dit volk, eerst kort geleden door het zwaard gewonnen, door den heiligen doop te reinigen”.

Zoo is dus dit Friesland over den Rijn, eerst in het begin van de achtste eeuw, als vreemd wingewest aan het Rijk der Franken onderworpen; dat in het jaar 734 die onderwerping tot het Noorden van Friesland is uitgebreid, kunnen we hier stilzwijgend voorbijgaan.

Het is dus blijkbaar geen toeval, dat het oudste charter van Utrecht eerst uit het jaar 722 dateert en evenmin, dat daarin als voorgangers van Karel Martel slechts die veel oudere koningen Clotarius en Theudebert worden genoemd, dat er dus ongeveer anderhalve eeuw, om zoo te zeggen, in wordt overgeslagen. Immers behalve die tijdelijke Frankische vestiging in de 6de eeuw aan den Rijn, den waterweg naar zee, hebben tot het begin van de achtste eeuw toe deze landen niets met die Frankische heerschers te maken gehad, doch behoorden zij tot een vrij Friezenrijk, ver van het Rijk der Franken gelegen. Frankisch gebied zijn zij pas geworden, nadat eerst Pepijn de barbaarsche gebieden ten N. van de taalgrens tot aan den Rijn had onderworpen en daarna pas diens opvolger de Friesche landen ten N. van die rivier onder zijn heerschappij had gebracht. We kunnen ons voorstellen, hoe na de verovering van dit land, dat Trajectum, met zijn oude, voor den Frank zoo eerbiedwaardige traditie uit den Merovingischen tijd, nu voortdurend ook de belangstelling geniet der opeenvolgende Frankische heerschers, zoodat dat charter van 722 de lange reeks opent van dergelijke stukken, waarin deze vorsten die oude herbouwde, thans in nieuw veroverd Rijksgebied gelegen kerk van Trecht hun gunst bewijzen.

In die stukken verschijnt evenwel spoedig nog een andere naam, „Dorestadt”. Had daar reeds vroeger mogelijk een Romeensch castellum gelegen, uit het bovenstaande mag men concludeeren, dat hier eerst een Frankische stad verrijzen kon, nadat dit land Frankisch gebied geworden was; eveneens is het begrijpelijk, dat hier op dit, thans zoo uiterst gunstig gelegen, kruispunt van Rijn en Lek zulk een nieuwe stad ontstaan moest. En nu komt het mij voor, dat in diezelfde reeks van charters van Karel en zijn opvolgers zich zeer duidelijk de eigenaardige verhouding afspiegelt tusschen die beide, hier gelegen, Frankische plaatsen Trecht en Dorestadt. In die stukken toch van de jaren 722, 753 en 769 (zie Muller Oudste Cartularium) is er slechts sprake van een schenking aan de kerk in Trecht of „in vico Trajecto”. Anders wordt het in het bekende charter van 777. Feitelijk is mij de inhoud daarvan niet geheel duidelijk. Gewoonlijk spreekt men hier van een schenking van een kerk in Dorestadt, welke Ubkircka genoemd wordt, aan de kerk te Trajectum. Dit lijkt mij echter niet juist. Er schijnt in deze oorkonde sprake te zijn van twee schenkingen, ten eerste een gift „ad basilicam S. Martini quae est constructa Trajecto veteri subtus Dorestadt” en ten tweede van een andere gift aan die Ubkircka zelf: „Similiter donamus ad ecclesiam, quae est

super Dorestadt constructa et appellatur Ubkircka". Dit doet er echter voor ons doel minder toe. Waar het op aankomt is, dat in deze oorkonde voor het eerst Dorestadt in deze stukken wordt genoemd en, dat tegelijkertijd voor het eerst bij Trajectum het adjectivum „vetus" verschijnt; doch dit niet alleen, maar bovendien dat, om dat „oude Trajectum" nader aan te duiden, men zijn plaatsbepaling ten opzichte van dat Dorestadt gebruikt.

Ook in de oorkonde van 815, over welke straks nog sprake wezen zal, worden naast elkaar de benamingen „Vetus Trajectum" en Dorestadt gebruikt.

„Vetus Trajectum" het oude Trecht, heet de plaats dan verder naast Dorestadt in een oorkonde van 828, in een van 854 en van 896 en nog in 914 vinden we die kerk in Vetus Trajectum in hare privilegies bevestigd. Doch dan heeft dit adjectivum ook uitgediend en in 948 vinden we de kerk in Trajectum, zonder meer, bevestigd in een aantal voorrechten, welke zij geniet, o. a. in de „villa quondam Dorestadt, nunc Wijk nominata".

Gosses (Nijh. Bijdr. 1910, 261) heeft, voor zoover mij bekend, het eerst op deze eigenaardige benaming „vetus" in deze reeks van stukken gewezen, hij vindt haar „hinderlijk", zij „doet hem vragen, waar dan wel een novum Trajectum lag". Welnu op die vraag geeft ons, dunkt me, het gelijktijdig opduiken van Dorestadt antwoord. Die nieuwe stad, die dat Trajectum overvleugelde, behoeft niet denzelfden naam te hebben gedragen om dit als het „oude Trajectum" in den schaduw te stellen. Het schijnt mij toe, dat ook een nieuw, eerst pas verzezen en spoedig tot groot aanzien gekomen, Dorestadt dat Trajectum tot een „oud Trajectum" moet hebben gemaakt. Dien naam begint het te dragen zoo gauw als dat Dorestadt in de oorkonden wordt vermeld, het behoudt dien zoolang, als die andere plaats daarnevens wordt genoemd, doch als Dorestadt terug gezonken is tot een „villa quondam Dorestadt nunc Wijk nominata" werpt Trajectum weder dat verkleinende adjectivum van zich. In deze wisseling van benamingen schijnt mij werkelijk een toestand te zijn uitgedrukt, die, plotseling ontstaan, slechts een anderhalve eeuw heeft geduurd, waarin naast het oude, eerbiedwaardige Trecht een nieuw, machtiger centrum van Frankische kultuur opkwam en bloeide, waarin het jonge Dorestadt het oude Trecht geheel overvleugelde. Die tijdelijke overvleugeling van Trecht door Dorestadt schijnt mij ook nog uit een paar andere feiten te blijken. In het leven van Anskar (M. G. S. II 705) lezen we het bekende verhaal, waarop we straks nog even terugkomen, van een vrouw, welke uit den vreemde giften kwam brengen naar de kerken, niet van het bisschoppelijk Trecht, zooals men zou verwachten, doch van Dorestadt, verder hooren we daarin van vreemdelingen uit Zweden, die, om het Christendom aan te nemen, niet naar dien bisschopszetel, doch naar Dorestadt kwamen en van Christenen uit Denemarken, die hier waren gedoopt. Zou hierin ook niet een aanwijzing liggen, dat zelfs op kerkelijk gebied het oude Trecht gedurende eenigen tijd tegenover Dorestadt eenigszins op den achtergrond is geraakt? Zelfs zou op deze wijze mogelijk ook de „bisschop van Dorestadt", waarvan Gosses (Hist. Avond. III 40) spreekt, te verklaren zijn.

Er is echter nog meer, waarop we in dit verband moeten wijzen. Men kent de kwestie betreffende die munten uit den tijd voor Karel den Groote ongeveer, die het opschrift dragen „Trajecto fit". De meeste van deze munten schijnen wel met zekerheid in Trajectum ad Mosam geslagen, doch voor één van de drie soorten, welke men daarin onderscheidt, staat dit heelemaal niet vast. Het zijn die, welke den naam van den muntmeester Madelinus dragen, waarvan verscheidene numismaten meenen, dat ze aan Trajectum in het oude Friesland zijn toe te schrijven (vgl. Tijdschr. v. Munt- en Penningkunde 1894). Mr. Muller

(Tijdschr. v. M. en P. 1913) achtte het onwaarschijnlijk, dat de Frankische koning hier in Trecht munten zou hebben doen slaan. Maar waarom is dit onwaarschijnlijker dan in Maastricht? En als Mr. Muller zelf mededeelt, hoe een drietal eeuwen later de bisschop van den koning het recht had gekregen dit te doen en ons daarbij den uitspraak van Grote aanhaalt, dat „alle Münzen, welche in bisschöflichen Städten mit dem Namen und Bilder der Könige geprägt sind, nicht sog. Kaisermünzen, sondern bisschöfliche gewesen sind”, dan zouden we willen vragen, waarom dat in Trecht ook niet toen reeds het geval kan zijn geweest. Hoe dit zij, ook in Dorestadt zijn, gelijk men weet, blijkens hun opschrift vele munten geslagen en deze munten uit Dorestadt hebben niet slechts volkomen hetzelfde type als die bedoelde groep uit Trajectum, doch zij dragen den naam van dienzelfden muntmeester Madelinus. Zien we hier ook niet de munt met muntmeester en al van het oude Trajectum naar het nieuwe bloeiende Dorestadt verhuizen? Men heeft opgemerkt, dat in Domburg wel vele munten uit Dorestadt, doch geen uit Trajectum gevonden zijn en hieruit een argument willen putten, dat Trajectum niet Trecht doch het veel verder van Domburg gelegen Maastricht wezen zou. Is het verschil in afstand van beiden tot Domburg werkelijk zoo groot? Wanneer onze voorstelling juist was, dan zou hiervoor een chronologische verklaring veel meer voor de hand liggen, dat n.l. die nederzetting te Domburg, waar helaas geen vondsten ons een nadere dateering toestaan, pas bestond, nadat de munt reeds van Trecht naar Dorestadt was verplaatst.

In alle geval meenen we in al deze verschillende verschijnselen duidelijk het feit te zien weerspiegeld, dat daar naast het oude Trecht, die weer in eere gekomen stichting der oude Merovingische koningen in het barbaarsche land aan den Rijn, al spoedig, nadat deze landen omstreeks het begin der achtste eeuw eindelijk tot Frankisch Rijksgebied waren geworden, vrij plotseling een bloeiende stad verrees, die zich snel tot een groot aanzien ontwikkelde, zoodat het „vetus Trajectum”, ondanks zijn oude heiligheid, erbij op den achtergrond geraakte; een anderhalve eeuw later was al die bloei weer vergaan. De laatste jaren van het bestaan van Dorestadt werpen naar mijn meening weer een helder licht op het feit dat deze landen slechts als late barbaarsche wingewesten der Franken te beschouwen zijn. Immers niet slechts, dat deze stad telkens weer door de Noormannen werd verwoest om, naar het schijnt telkens weer opnieuw te zijn opgebouwd — bij het lichte hout- en leemmateriaal, hetwelk hier waarschijnlijk zal zijn gebruikt, is dit niet zulk een bijzonderheid — maar, tot groote verwondering onzer latere geschiedvorschers, heeft keizer Lotharius zelfs den Deen Rorik als leenheer van Dorestadt en „alii comitatus” in deze streken aangesteld en na dezen vinden we nog andere Noormannen als leenheeren hier gevestigd, tot het jaar 885, toen de Noorman Gottfried werd vermoord.

Zulk een Noormannenheerschappij met al haar nasleep van verwoesting, officieel ingesteld door den Frankischen koning, zou zeker verwonderlijk zijn, als men het in leen gegeven land als werkelijk Frankisch land beschouwen moest. We begrijpen echter zeer wel, hoe die Franken in een vrij nieuw veroverd barbaarsch wingewest, waar nog steeds de goede waterwegen de grootste aantrekkelijkheid van zullen hebben uitgemaakt, een barbaarsch heerscher, zij het van andere nationaliteit, hebben neergezet, in het bijzonder met het doel die waterwegen voor hen te beschermen. Was niet reeds Karel de Groote, vooral in het Saksenland b.v., gewoon geen Franken, doch inheemsche grooten als heerschers te vestigen? En was er nu eigenlijk wel zoo'n groot verschil tusschen die Friezen, wier onderworpen land het hier gold en Denen of Noormannen? Heet niet Radboud zelf van Deensche afkomst?

Intusschen was het toch zeker wel die Noormannenheerschappij, welke aan het bloeiend bestaan van Dorestadt een einde maakte.

Niet slechts Dorestadt zelf, doch ook het overige gebied dier Noorsche heerschers had van hun verderfelijken invloed te lijden gehad. Trecht lag eveneens verlaten en verwoest (Oudste Cartul. bl. 21; Gosses Nijh. Bijdr. 1915, bl. 108, vgl. 1910, blz. 225). En ook meer naar het Westen toe waren ze gevestigd geweest. Daar lag, door de lage landen en moerassen van Holland en het Utrechtsche, van Trecht en Dorestadt gescheiden, de Hollandsche duinstreek. Waren hier in deze zandstreek, gelijk de vondsten aan den Rijnmond ons leerden, ook reeds in Merovingischen tijd Franken gevestigd en spreken ons ook talrijke vroegere vondsten van een vrij dichte bewoning, het tusschenliggende gebied van Holland, behalve de hoogere kleistreek langs den Rijn, mist zóózeer alle sporen van menschelijke kultuur, dat we gerust mogen constateeren, dat het gedurende de geheele oudheid zoo goed als onbewoond, zoo niet door boschgroei en water onbewoonbaar is geweest. Deze woestenij verdeelde dus dat eenmaal door die Noormannen beheerschte land in twee scherp gescheiden gebieden, het Utrechtsche en de duinstreek van Holland, waarvan zeker een groot deel Kennemerland was geheeten. Ook hier hadden die Noorsche heerschers hun gebied gehad (Gosses in Nijh. Bijdr. 1915, 110). Verder waren in deze streek tijdens den Noorman Gottfried ook eenige, „aan hem ondergeschikte graven” (Gosses l.l.) gevestigd, die dus hier ook hun bezittingen moeten hebben gehad. Een van deze ondergeschikte graven, Gerulf, naar alle waarschijnlijkheid de vader van den straks te noemen Dirk I, ontving daar blijkens de schenkingsoorkonde van 889 (vgl. Gosses l.l.), kort na de vermoording van den laatsten Noorman, nog een aantal goederen bij, van welke alleen Noordwijk en Boekel bij Alkmaar met behoorlijke zekerheid te localiseeren zijn (Gosses l.l. bl. 111 en 116). Uit deze gift blijkt evenwel allerminst, dat deze Gerulf reeds als graaf van Holland te beschouwen is; immers evenmin als de bezittingen, welke hij vroeger reeds, als aan den Noorman „ondergeschikte graaf”, hier moet hebben bezeten, behoeft deze nieuwe aanwinst hem tot eersten „graaf van Holland” te hebben gemaakt. In alle geval was hier in Holland nog heel wat, wat hij zeker niet bezat, omdat eerst zijn zoon het verkreeg.

Want wat geschiedde er verder, nadat aan die Noormannenheerschappij een eind was gekomen? Dorestadt schijnt voor goed ten onder gegaan. Doch ook Trecht bleef jaren lang als een ruïne liggen, waaruit de bisschoppen zèlf de vlucht hadden genomen. De oude traditie en de heiligheid van deze plaats hebben het echter voor een dergelijk lot als dat van Dorestadt gespaard. Bisschop Balderik (917—977) keert naar Trecht terug om de „ecclesias ceteraque aedificia, quorum ruinae vix exstiterunt” te herbouwen (vgl. Gosses l.l.). En dan herleeft weer dat oude geestelijke middelpunt als zetel van de bisschopsmacht in deze streken. Doch juist in dienzelfden tijd zien we ook de herleving van een andere oud-heilige plaats, als middelpunt van een andere macht. Immers ook in dat andere, van het Utrechtsche zoo scherp gescheiden deel van het eenmaal door de Noormannen beheerschte Fresia, in de duinstreek langs de kust van Holland, lag een heiligdom, oud en eerbiedwaardig van traditie, omgeven door muur en grachten, als van een Frankisch castellum, de oude „kerk van Egmond”.

Aan het bestaan van deze vroege kerk binnen deze enceinte, zooals het ons door de spade werd geopenbaard, heeft het lange betoog, hetwelk Gosses in het boven geciteerde opstel in het „Oudheidk. Jaarboek” aan mijn opgraving te Egmond heeft gewijd, dunkt me, niets kunnen veranderen. Ook in mijn opstel, aan die opgraving gewijd, legt Gosses bedoelingen, die ik nooit heb gehad. Hoe zou ik b.v. meenen „graaf Gerulf te kunnen

verwijderen”, terwijl ik den vader van Dirk I zelfs uitdrukkelijk heb genoemd, welke reden zou ik kunnen hebben om zoo „gaarne de geschiedenis van het Hollandsche gravenhuis te zien aanvangen in 922 met Dirk I”, of om het speciaal op te nemen voor „het gezag van Johannes van Leiden op het punt der geschiedenis van de 10de eeuw”. Mijn eenig doel was slechts mijn vondst te verklaren en daardoor de waarheid te weten te komen. Om dit laatste doel te bereiken, leek mij alleen maar het afbreken van het gezag van dezen of andere oude kroniekschrijvers op grond van niets anders dan van eigen theorieën, zonder dat er feitelijk getuigenissen uit andere bronnen tegenover staan, niet aanbevelenswaard. Ja, wanneer dan bovendien die oude schrijvers iets verhalen, wat met de gegevens van mijn oudheidkundig onderzoek geheel overeen schijnt te komen, dan lijkt er mij niets tegen die mededeelingen tot nader order van hen aan te nemen.

Na in zijn opstel nog eens uitvoerig zijn eigen hypothesen over de geschiedenis van Egmond te hebben herhaald, spreekt Gosses ook over mijn opgravingen zelve. Gelijk ik in mijn opgravingsverslag opmerkte, is de aanleg der grondslagen van het gebouw, hetwelk ik om het Albertusputje vond, niet geheel regelmatig, een verschijnsel, dat bij talloze plattegronden van gebouwen uit den meer primitieven tijd valt op te merken en dat mij dus hier niet zoo bijzonder getroffen heeft. Gosses vindt dit wel erg belangrijk. Daarom betreurt hij het onvolledige van de ontgraving. Wanneer hij besepte, welke groote moeite en hooge kosten zulk een graving temidden van het bouwland met zich bracht, zou hij zeker anders spreken en niet den opgraver verwijten, wat dezen zeker meer dan iemand anders aan het hart gaan moest, dat hij gedwongen was een gedeelte onontgraven te laten. Verder vraagt G. naar verdere nasporingen met een grondboor: gelooft hij werkelijk, dat, als met dit eenvoudige instrument hier iets reëls te bereiken geweest ware, wij het in de gereedschapskist hadden laten liggen? Uit mijn plattegrond meent G. te kunnen opmaken, dat we hier de grondslagen van meer dan één gebouw voor ons hebben. De gelijkheid van diepte en het volkomen gelijke karakter dezer sporen maken dit voor mij niet waarschijnlijk. Ik kan in mijn vondst niet anders zien dan één gebouw met een bredere vóórfaçade en over zijn grootste lengte althans in drie schepen verdeeld. Het is echter mogelijk, dat Gosses gelijk heeft en dat de onvolledig ontgraven fundamentresten werkelijk van meer dan één gebouw zouden zijn. Wat zou dat dan eigenlijk nog aan de hoofdzaak veranderen? Het feit blijft dan toch evengoed bestaan, dat uit onze opgravingen, lacuneus als ze zijn moesten, met volkomen voldoende zekerheid blijkt hoe hier op de plaats, waar volgens de overlevering op het graf van St. Albertus een kerk was gebouwd, een bouwwerk gelegen heeft met op de eereplaats daarvan het graf van dien heilige, zooals het ons door het putje wordt aangewezen. Niet of mijn reconstructie-teekening van het gebouw, hetwelk hier stond, juist is, doch het feit, dat hier zulk een gebouw lag, is het cardinale punt. Trouwens de beteekenis van een reconstructieteekeningetje, zooals wij dit plegen te geven om aan te geven, hoe wij ons den vorm van eenig gebouw, op grond van lacuneuze gegevens meenen te kunnen voorstellen, wordt volkomen verkeerd begrepen door hem, die zulk een teekeningetje gaat vergrooten om te zien of alles wel precies uitkomt. Reeds het feit, dat ik het muurverloop daarop rechthoekig teekende en toch zelf uitdrukkelijk op zijn onregelmatigheid wees, spreekt hier voldoende. Doch hoe dit alles ook zij, zelfs al willen wij met G. veronderstellen, dat er behalve het gebouw om het Albertusputje nog meerdere gebouwen op deze plaats zouden hebben gelegen, dan wordt toch evengoed door onze vondst de overlevering volkomen bevestigd.

Een bouwwerk toch, hier om dit graf van den heilige weergevonden, kan niets anders zijn dan die kerk, waarvan zij ons spreekt. Wat G. op zichzelf tegen een gebouw van 25 M. lengte met houten muren hebben kan, is mij onbegrijpelijk. Waarom contrasteert daarbij de zwakte der houten muren met de grootte? Heeft hij dan nooit van de houten Skandinavische kerken gehoord? Kunnen wij dan niet in onzen eigen tijd en in onze eigen omgeving houten gebouwen van dergelijke afmetingen in grooten getale waarnemen? Tenslotte tracht G. de beteekenis van onze vondst te verkleinen door het betoog, dat hier op deze plaats in veel lateren tijd een kerk zou zijn gebouwd. Hij citeert daartoe de bekende plaats Oork. bk. Holl. en Zeel. I, 335, waar het in het jaar 1113 heet: „dedicata est basilica ubi quondam sanctus confessor Adalbertus corporaliter requievit sepultus”. Inderdaad heeft men wel gemeend deze basilica hier op de plaats bij het Albertusputje te moeten zoeken, doch reeds Kappeijne begreep, dat dit niet ging en meende, dat hiermede de plaats van het houten kerkje van Dirk I bedoeld werd (Nijh. Bijdr. 3, V, 4), terwijl van Heteren (Jaarb. v, Alberd. Thijm 1894, 217) heeft aangetoond, dat hier van den herbouw van de afgebroken basilica der abdij zelf sprake is. Bovendien zou zulk een „basilica” uit de twaalfde eeuw zeker wel heel andere sporen in den grond hebben achtergelaten als de ondiepe onregelmatige fundamentgreppels, welke wij hier aantreffen, die zeker niet van zulk een betrekkelijk laten bouw afkomstig kunnen zijn. Gosses ziet verder deze kerk op het graf van Albertus nog liggen op de bekende 16de eeuwse schilderij der abdij. Doch het gebouw, dat hij op die schilderij daarvoor aanziet, ligt ten N. der abdij vlak bij deze en aan den grooten weg geteekend, terwijl de plaats van den put niet aan den grooten weg, op ruim 1 KM. afstand ten W. van de abdij ligt en onmogelijk op deze schilderij zichtbaar wezen kan, omdat daarop het landschap vanaf de abdij naar het N. toe genomen is weergegeven. Als er tenslotte in 1264 sprake is van een kapel „naast de duinen” (Oork. bk. II n°. 108) en G. wil — in afwijking van de meesten — ook daarin een kerkje bij het Albertusputje zien, dan bewijst deze plaats toch hoogstens, dat onze kerk daar ter plaatse toen nog zou hebben bestaan, hetgeen op zichzelf heelemaal niet onwaarschijnlijk is. Wat dus dit alles aan het bestaan van onze vroege kerk op het graf van Albertus afdoet, ontgaat mij volkomen. Dit gebouw en het graf lagen in het midden van den castellumvormigen aanleg en precies, zooals deze, georiënteerd. Ook al zou men willen aannemen, gelijk Gosses schijnt te doen, dat die aanleg zelf reeds uit vroegeren tijd stamde, dan blijft toch evengoed het feit bestaan, dat dit kerkje hier in het midden van is gebouwd en er zeker eenmaal deel van uitgemaakt heeft. Gosses schijnt hier zelfs aan de mogelijkheid van een oud Romeinsch castellum te denken. Was dit het geval, dan zou het heelemaal precies hetzelfde wezen, als wat hij zich zelf — zij het naar onze meening ten onrechte — in Trecht meent te moeten voorstellen, een kerkje binnen een, door lateren in gebruik genomen Romeinsche sterkte. Wie evenwel ooit de ontzaglijke massa’s kultuurfragmenten heeft waargenomen, welke de bodem steeds op de plaats van eenige Romeinsche vesting pleegt op te leveren, zal hier geen oogenblik aan de mogelijkheid van zulk een Romeinschen aanleg denken. Zelfs die ééne Romeinsche scherf, die op tien minuten afstand van deze plek onder de oude Abdijkerk is gevonden, kan van dezen aanleg geen Romeinsch castellum maken. Er bestaat geen enkele reden hier aan eenig tijdsverschil tusschen kerkje en enceinte te denken, doch al had deze laatste hier reeds vroeger bestaan, dan nog lag het kerkje hier, eenmaal op het graf van St. Albertus gebouwd, binnen dezen muur en grachten en was het daarmee een soort kerkfort, hetwelk hier als zoodanig reeds vanaf den tijd, dat

Albertus hier begraven lag, aanwezig moet zijn geweest. Wanneer nu door den Frankischen koning in 922 aan Dirk I, volgens de bekende oorkonde ¹⁾, de kerk te Egmond wordt

1) Het is hier de plaats om een kort verslag uit te brengen omtrent een kleine opgraving, door ons in Netersel ondernomen.

Men weet, dat de oorkonde van het jaar 922, waarover we hier spreken, gegeven is in een plaats, genaamd Pladella villa en ook, dat men deze plaats gaarne localiseert in het Brabantsche plaatsje Bladel en wel speciaal in het gehucht Netersel aldaar (vgl. o. a. Hermans Noord-Brabants Oudheden bl. 152 en de daar vermelde literatuur). Rondom het kerkje van dit gehucht meende men deze Frankische villa te moeten zoeken, ja zelfs beweerde men haar daar te hebben weergevonden; opgravingen zouden daar zijn gedaan met goed succes, muren zouden zijn ontgraven en verscheidene voorwerpen en fragmenten gevonden.

Op verzoek van de heeren Gommers te Bladel en Rijken te Veldhoven had ik deze plaats bezocht en ik moest hun toegeven, dat de ligging van het kerkje in den hoek van een, door een sloot omgeven vierhoek werkelijk een eigenaardigen indruk maakte. Naar aanleiding van een verzoek van beide genoemde heeren werd door het Curatorium der Leidsche Universiteit een som gelds voor een opgraving ter beschikking gesteld, met welk werk ik mij gaarne belastte. De uitkomsten van het werk waren echter, althans wat een 10de eeuwse periode betreft, volkomen negatief. Wat echter tot deze meening en de loopende geruchten aanleiding gegeven had, bleek bij dit werk duidelijk.

Onze plattegrond Afb. 11 vertoont den eigenaardigen, door een thans gedeeltelijk gedempte sloot omgeven vierhoek en het kerkje in een hoek daarvan. In de verschillende, op den plattegrond aangegeven, door ons gegraven sleuven bleek de bodem hier uit een sterk veenachtig zand te bestaan, terwijl op verschillende plaatsen rondom kleine veenpoelen aanwezig waren. In onze sleuven a, b, c en d zochten we vergeefs naar eenig spoor van aanleg; met name van eenige versterking binnen de gracht was geen sprake. De verschijnselen, in deze sleuven geteekend, zijn slechts de overblijfselen van zulk een veenpoel en van greppels of waterloopen, welke daarop uitliepen.

Anders was het echter in onze sleuven d en g. Hierin vertoonde zich slechts in het noordelijk uiteinde het gewone zand van den bodem; het geheele verdere gedeelte dezer sleuven doorsneed tot diep onder den waterstand een dikke laag ingestort puin, van een middeleeuwsch, uit baksteen, voornamelijk uit z.g. reuzemoppen, geconstrueerd gebouw. We hadden hier de vulling van een gracht voor ons, welks buitenrand we dus in het N.puntje onzer sleuven e en g hadden getroffen. Dezen buitenrand verder vervolgend, vonden we hem ook in onze sleuf h en in het westelijk puntje van onze sleuf j. In deze laatste sleuf lag direct tegen de grachtvulling ten O. de vulling van een veenpoel aan, slechts door een dunnen zandrug ervan gescheiden. Zoo had hier dus in een kring een breede gracht rondgelopen, te midden waarvan op een stukje zandbodem werkelijk nog de dikke muren van een klein gebouw, uit reuzemoppen gebouwd, werden ontgraven.

Gelijk dat op den plattegrond is aangegeven, was een gedeelte der muren nog in fundament aanwezig, terwijl een ander deel en ook eenige pijlerbasissen geheel uitgebroken waren, en elders een extra donkere modderachtige strook gronds vlak langs de grachtvulling deed vermoeden, dat ook dáár eenmaal in lateren tijd was gegraven om een muur uit te breken. De genoemde pijlerbasissen k en l liggen in de vulling van een rechte gegraven greppel aan welker W.punt zich rechthoekig een tweede aansluit. Deze gegraven greppels liggen wel ongeveer in de richting van den muurbouw, doch hebben daar niets mede te maken; oud zijn zij zeker evenmin. Waarschijnlijk hebben we hierin sporen van vroegere opgravingen te zien.

Het was ons niet mogelijk, wegens de verdeling en het gebruik van het terrein, dit muurwerk verder bloot te leggen. Feitelijk lag dit ook niet op mijn weg een zoo laat bouwwerk te onderzoeken. Want gelijk de muurconstructie zelve en ook het gevonden aardewerk duidelijk uitwees, was het een gebouwtje op zijn vroegst uit de 13de eeuw, hetwelk hier eenmaal had gestaan, een kasteeltje of klooster mogelijk.

De vondst van dit zoo betrekkelijk late muurwerk, gevoegd bij de naamsgelijkheid Pladella-Bladel, heeft dus klaarblijkelijk de bovenvermelde onjuiste meening doen ontstaan. Met de schenking in de oorkonde van 922 heeft deze plek in Bladel zeker niets te maken gehad.

weggeschonken, dan lijkt het mij ondanks het feit, dat „ecclesia” in het middeleeuwsche Latijn ook wel eens voor een abdij wordt gebruikt, niet twijfelachtig, of met deze woorden wordt deze eerbiedwaardige oude kerk binnen haar muur en grachten gemeend. Als ik dan ook, bij een verklaring dezer woorden, de keus heb tusschen dit kerkfort, waarvan het bestaan hier thans een feit is gebleken en een, voor dezen tijd hypothetische abdij, waarvan integendeel de overlevering ons verhaalt, dat zij eerst later door Dirk I werd gebouwd, dan lijkt mij de keuze niet moeilijk. De zoon van een „ondergeschikten” graaf, gelijk Gosses hem noemt, welke hier in Holland als zoodanig reeds verschillende bezittingen had, verkreeg door die schenking, bij wat hij reeds bezat, onder andere goederen, ook deze oude, eerbiedwaardige kerk, evenals die van Trecht binnen haar castellum gelegen; wat kan er dan tegen zijn om met onze latere kroniekschrijvers, ook al heeft men in het algemeen op hun betrouwbaarheid heel wat aan te merken, daarin de eigenlijke stichting van het graafschap Holland te zien?

Deze schenking met haar gevolgen had plaats omstreeks denzelfden tijd, waarin bisschop Balderik weer voor goed zijn bisschopszetel vestigde in het door de Noormannen verwoeste Trecht. Beschouwen we beide gebeurtenissen in verband met elkaar, dan zien we, dunkt me, hoe de erfenis dier Noormannenheerschappij werd verdeeld volgens de natuurlijke grenzen, door de meren, moerassen en bosschen van Holland gevormd. Terwijl de Frankische nederzetting, Dorestadt, voor goed was verdwenen, werd het oostelijk deel van het eenmaal door de Franken veroverde Fresia, weer het gebied van den Utrechtschen bisschop; in de duinstreek van Holland, welke van oudsher in Egmond haar door de traditie geheiligde sacrale middelpunt bezat, zien we van nu af aan een graaf uit het Friesche land zelf, voortaan „den graaf van Holland”, als heerscher optreden.

Eigenlijk Frankisch land zijn geen van beide streken ook toen geworden, al hadden de bewoners reeds sedert een paar eeuwen moeten zwichten voor de Frankische macht, al behoorde het toen als wingewest tot het Rijk der Franken.

Oostelijk van Utrecht begon al spoedig het Saksische land. Wanneer het van Lebuinus omstreeks 773 heet, dat God hem had bevolen te prediken in het grensgebied (in confinio) van Franken en Saksen in de buurt van de IJssel, dan mag men hieruit misschien afleiden, dat de Frankische veroveringen zich ook over een gedeelte van dezen Saksischen uithoek hadden uitgestrekt, of zelfs misschien, dat daar naast de Saksische bevolking zich ook reeds Franken hadden gevestigd, maar toch zeker niet, dat er hier ergens een grens tusschen een bevolking van Saksischen en een van Frankischen stam geloopt heeft.

Zoo blijkt dus uit het archaeologisch materiaal, voor zoover onze bodem het ons heeft verschaft en naar mijn overtuiging ook uit de historische overlevering, wanneer men haar in het licht van deze nieuwe gegevens beschouwt, dat slechts de Saksen en die stammen, welke we onder den naam van Friezen samenvatten, naast mogelijk nog enkele overblijfselen van oudere Gallische volkselementen in het Zuiden, de eigenlijke bevolking van ons land hebben gevormd, dat Franken hier slechts hebben gewoond en geheerscht als vreemde indringers.

5. DORESTADT.

Uit het voorafgaande blijkt één zaak met groote duidelijkheid, namelijk dat het brandpunt der Karolingische geschiedenis voor onze streken gelegen is in Dorestadt, die „vicus nomatissimus” of liever nog dat „emporium”, zooals de verschillende Annalen het bij voorkeur noemen. Is onze boven gegeven voorstelling juist, dan kan deze plaats eerst in het begin van de achtste eeuw zijn ontstaan en is zij nog geen twee eeuwen later weer voor goed ten ondergegaan. Verwonderlijk mag het heeten, dat ons omtrent dit belangrijke centrum in deze periode eigenlijk zoo goed als niets is overgeleverd. Poelman constateert immers terecht in zijn dissertatie over „de Geschiedenis van den handel in N. Nederland enz.”, dat „wij nagenoeg niets van deze plaats weten”. Slechts meent hij wel eenige algemeene conclusies te kunnen trekken. „De handel van Dorestadt kan geen handel geweest zijn, welke van een stad uitging, waar de handelaars na volbrachte reis terugkeerden . . . . De Noord-Nederlandsche handel was een plattelandshandel, een districtshandel, waaraan groote kringen der plattelandsbevolking deelnamen . . . . De streken aan weerszijden van Krommen Rijn, aan Rijn en Lek zullen het meest bijgedragen hebben tot dit handelsverkeer. Daar woonde de schipper-koopman . . . . daar stond zijn woning. Geen sprake van een stad of stadsbewoners”. En in een noot voegt hij er terloops aan toe: „zoo zou Dorestad het best te vergelijken zijn met de Groningsche Veenkoloniën”.

Gosses meent er nog meer van te kunnen vertellen (Hist. Av. III). „Hoe dit Dorestad er uit zag, de bepalingen omtrent het tiende deel van St. Maarten geven daarvan eenig denkbeeld. Het bestond uit „terra cum mancipiis”, land met hoorige boeren, de hoeven lagen langs de rivier”. „Voor kooplieden was hier al gauw plaats; ze behoefden alleen maar een stukje land om een huisje op te zetten”. „Ook was het geen stad, zooals wij ons die gewoonlijk voorstellen. De kooplieden waren gaan wonen te midden van de boerenbevolking, tusschen akkers en weiden. Dat soort van vestigingen is hier verdwenen door de Noormannentochten”. Verder verhaalt hij, hoe het later anders was, toen „te Utrecht de huizen angstig bijengehurkt lagen tegen het castellum”. „Nog later sloten zij zich op in een vesting”. „Heel iets anders dan zoo'n latere stad met muren of wallen was de Vicus Dorestad. Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat er één enkele straat geweest is”. Ook Trecht schijnt G. zich dan op dezelfde wijze voor te stellen. Het waren beiden „twee lange oeverstrooken met boerenhoeven, waarop en waartusschen talrijke kooplieden woonden”. Samen vormden ze zoo één „complex”. Men staat verbaasd bij zulk een „complex” in die dagen, hetwelk zich dus over een afstand van een goede 20 Kilometer zou hebben uitgestrekt. „De bepalingen van het tiende deel van St. Maarten”, waaraan G. die voorstelling ontleent, vinden we terug in de oorkonde (Muller Oudste Cart. 10), waarin we o. a. lezen hoe de voorgangers van koning Zwentibold aan de kerk van St. Martinus te Trajectum „hebben toegestaan elke tiende van de hoorige boeren, van de landen en van de belastingen of van den handel en van welke zaak ook” belasting verschuldigd was en „dat de mannen van die kerk onder voogdij en bescherming van die kerk zelve zouden staan” (vert. van Gosses 1. 1.). En ook „dat op de oevers in Dorestad niemand zich zou vermeten om ban, fredus of die belasting, welke door hen giscot genoemd wordt, zich toe te eigenen of te innen en dat men, indien eenig koopman hun oevergebied zou willen binnenkomen, hen

daarom niet zou mogen aanspreken; het niet zou wagen zonder hun toestemming huisvesting in hunne woningen te kiezen, noch om hunne goederen bij hun leven af te nemen of die bij hun dood aan te tasten". De woorden „land en hoorige boeren" waarop Gosses zijn voorstelling van Dorestadt baseert, worden hier heelemaal niet met betrekking tot Dorestadt gebruikt; we lezen ze alleen in een voorafgaanden zin voor Trecht gebezigd, daarentegen is er in Dorestadt slechts sprake van de oevers, waar kooplieden aanleggen, van woningen, waarin zij zich vestigen. Daarmede vervalt dus alle grond voor de voorstelling van die boerenhoeven aan de rivier met die akkers en weiden, waar tusschen die kooplui een huisje konden bouwen. Dat dit Dorestadt, waar we slechts hooren van woningen, in welke vreemden hun intrek konden nemen en waarin de Utrechtsche kerk een zeker recht uitoefende over een gedeelte van zijn gebied, werkelijk zoo iets geheel anders geweest zou zijn als een latere koopstad, binnen haar muren gelegen, blijkt uit niets.

Daarentegen zijn er ons omtrent Dorestadt wel degelijk feiten bekend, welke blijkbaar aan bovengenoemde schrijvers zijn ontgaan. Immers hadden zij kennis genomen van wat Janssen ons reeds omtrent deze plaats wist te vertellen en hadden zij zich eens op het terrein zelf van de juistheid daarvan vergewist, zij zouden zeker niet tot bovenvermelde voorstelling gekomen zijn.

In den winter van het jaar 1841, toen algemeene werkeloosheid het stadje Wijk bij Duurstede bedreigde, herinnerde men zich hoe in de akkers, ten N. van de stad, ter weerszijden van „de Hoogstraat" reeds vroeger massa's beenderen waren aangetroffen, waarvan de verkoop goed geld had opgebracht. Spoedig gingen velen daar weer aan het zoeken en „daar het mud der opgedolven beenderen met F 1.20 werd betaald, kon één graver F 2.50 per dag verdienen, terwijl daarenboven nog de vrouwen en kinderen het hunne uit de opgeworpen aardhoopen verzamelden. Deze ruime verdienste, te midden van den winter, deed sommigen den spanriem of de naald nederwerpen, den driestel en den disch verlaten, om, met spade en zak toegerust, den lang bedolven schat in de diepte op te zoeken. Het zonlicht had nauwelijks den korten dag aangekondigd, of men zag de groepen van vereenigde huisgezinnen met manden, kruiwagens, bakken, drinkketels en wagentjes de stad verlaten; — de nog ongerepte grond werd omgezocht, de spade ingestoken, waar men goed dacht, en spoedig verdween het grootste aantal der gravers onder de oppervlakte.

Langer en breder werden nu de ongeregelde gravingen uitgestrekt, over een vlakte van ruim $8\frac{1}{2}$ bunder of 10 morgen. De kuilen werden wel in het vierkant aangelegd, doch daar de ligging der beenderen, zoo wel in de diepte als in de zijdelingsche richting, zeer ongelijk was, werd de graving naar die zijde voortgezet, waar men de meeste derzelve vond; hierdoor werden de kuilen niet zelden tot 8 voeten uitgebreid, terwijl andere in de lengte of onder den bovengrond henen tot hollen werden weggegraven, die somtijds bij den aangrenzenden delver uitkwamen. De instortende aarde bedekte wel eens één of meer menschen, die niet dan door spoedig aangebrachte hulp het leven behielden.

Omtrent het midden van den dag vertoonde zich hier eene groote levendigheid: de gegraven beenderen werden opgeladen en vervoerd; sommigen begaven zich huiswaarts, om den overvloedigen en smakelijken kost, door hunnen arbeid gewonnen, te eten; terwijl aan anderen door vrouwen of kinderen de maaltijd werd gebracht, omdat deze het onraadzaam oordeelden, een gegraven put te verlaten, waaruit zij nog eenen goeden voorraad hoopten op te halen, daar toch bij hunne terugkomst wellicht een ander de mijn zoude hebben ingenomen. Voor deze ontrooving bevreesd, zoowel als voor het oog der wachten-

den, die in den beginne deze opgravingen trachtten te verhinderen, werd dit werk door enkelen des nachts voortgezet. Een klein lampje was in den kuil ontstoken, en terwijl de koude wintervlagen over de akkers heen streken, vond men hier, in het holle van den nacht, den man in schamele kleederen, met slijk bemorst, de aard- en beenderlagen onder den grond verbreken, die hier meer dan duizend jaren gerust hadden, en den scherp zoekenden blik der menschen ontgaan waren”.

We meenden deze levendige schildering, welke een ooggetuige, Ds. v. d. Veur, in de Utrechtsche Volksalmanak van 1843 geeft, hier in haar geheel te moeten uitschrijven om er een idee van te geven, hoe volkomen hier het terrein door de bevolking moet zijn omgewoeld om er de 9700 mudden beenderen bijeen te brengen, welke, volgens dezen schrijver, in dien éénen winter moeten zijn verkocht. Deze beenderen werden gevonden in de dikke laag zwarte aarde, welke overal op deze terreinen den bovengrond vormde en waaruit een groote massa van allerlei voorwerpen, door verschillende belangstellenden, o. a. ook door Ds. v. d. Veur, werden verzameld. Het spreekt vanzelf, dat een en ander in het land de aandacht trok en zoo kwam ook Dr. Janssen hier om er zijn waarnemingen te doen en in het volgend jaar zelf eenige opgravingen te ondernemen, waarvan hij in zijn Oudheidkundige Mededeelingen uitvoerig verslag doet.

De bijna tallooze vondsten bleken, op een aantal Romeinsche stukken na, te behooren tot den Karolingischen tijd; speciaal ook munten van Lodewijk den Vrome waren hier zeer talrijk. In zijn genoemd verslag geeft Janssen een uitvoerige beschrijving der bijeengebrachte collecties. Zoo kan het niet anders, of men had hier een buitengewoon dichte nederzetting voor zich, speciaal uit den Karolingischen tijd en het spreekt vanzelf, dat dit niet anders als het oude Dorestadt wezen kon.

In zijn interessante studie heeft Janssen nu getracht de vraag te beantwoorden, hoe ongeveer de verspreiding dezer verschillende vondsten is en hoe dus de ligging van deze oude plaats is geweest. Hij komt tot de conclusie, dat er hier een terrein ligt, waarvan de bovengrond geheel uit zwarte aarde, beenderen en oudheidkundige overblijfselen bestaat, en hetwelk een langwerpige strook inneemt, met de genoemde Hoogstraat als middenas; buiten die strook doen zich rondom deze zelfde verschijnselen sporadisch voor. We hebben hier dus een dicht bezette kern en daaromheen in wijden omtrek uitloopers daarvan, welke zich nog tot in de tegenwoordige stad uitstrekken. Minder begrijpelijk is de juiste begrenzing aangegeven, gelijk Janssen die meent te kunnen benaderen; zelf zegt hij, dat het hem ondoenlijk was deze met volkomen juistheid te bepalen.

Verder meent Janssen, dat de Rijn eenmaal dichter bij het terrein aan de Hoogstraat geloopt heeft, dan hij thans doet en dit vooral in verband met een bijzonder merkwaardige mededeeling, dat n.l. in het stuk land, Bickelenburg genaamd, bepaald een oude rivierbedding, ja zelfs nog de overblijfselen van een oude schuit gevonden zijn.

Gaan we nu op het terrein zelve de verschijnselen na, welke zich reeds bij oppervlakkige beschouwing aan het oog vertoonen, dan valt ons ook onmiddelijk, overal aan weerszijden van die Hoogstraat, de diepzwarte kleur van de aarde op, in sterk contrast met de bruine kleikleur, welke we overal elders in den omtrek waarnemen. Het is volkomen duidelijk, dat deze kleur niet van nature kan zijn ontstaan, dat we hier mensche-lijken kultuurgrond voor ons hebben, waarvan we de diepzwarte tint slechts kunnen verklaren, als we ons herinneren, hoe het oude Dorestadt talrijke malen door brand moet zijn verwoest.

Reeds uit het bovenstaande blijkt, dat deze oude plaats, het Karolingische Dorestadt, een sterk geconcentreerde nederzetting, met de Hoogstraat als middellijn, is geweest, gelegen op korten afstand van de rivierbocht. Buiten dat centrum schijnen in een kring rondom nog op verschillende punten woningen te hebben gelegen.

Het spreekt vanzelf, dat de belangrijke rol, welke deze plaats juist in die duistere tijden onzer historie heeft gespeeld, tot een onderzoek moest uitlokken. Daarbij komt, dat de meeste bekende plaatsen uit deze periode, in tegenstelling met Dorestadt, onder een moderne stad verborgen liggen, zoodat zulke Karolingische nederzettingen ons feitelijk nog vrijwel onbekend zijn. De hier geboden gelegenheid om tot betere kennis te komen, moest dus worden aangegrepen, vóórdat de moeilijkheden, aan zulk een onderzoek verbonden, nog grooter werden. Want die zijn thans reeds niet gering. Dat door het wilde graven in de vorige eeuw verbazend veel vernield en het door den grond bewaarde beeld sterk vervaagd moet zijn, spreekt vanzelf. Hoe dikwijls zal zulk een latere graving niet de sporen van een vroegeren aanleg hebben vernietigd! Maar verder is een groot gedeelte der landerijen door boomgaarden ingenomen, waar graven bijna is uitgesloten, terwijl het overige deel, in kleinere perceelen verdeeld, bij tal van personen voor akkerbouw in gebruik is. Ook begint de woningbouw zich naar deze zijde der stad uit te breiden.

Reeds voor eenige jaren zijn we hier dan ook een onderzoek begonnen door op een plaats, welke ons daartoe de gelegenheid bood, langs de scheiding tusschen de kad. perceelen 240 en 239 en verderop tusschen 524 en 53, een ongeveer 180 M. lange, 2 M. breede sleuf te graven, vanaf een punt vlak ten W. van perceel 44 bis (vgl. voor deze kadastrale nummers enz. onze kaart afb. 12 en 13), waar de bruine kleur van den grond aan de oppervlakte deed vermoeden, dat we ons aan de O.zijde buiten de eigenlijke nederzetting bevonden, rechthoekig op de boven reeds genoemde Hoogstraat. Het westelijk deel van deze sleuf doorsneed den boven beschreven zwarten bovengrond, het oostelijke ging door een bovengrond van natuurlijke bruine kleur; overal werd gegraven tot den vasten, onberoerden bodem. Deze sleuf verschafte ons werkelijk reeds eenig houvast voor een verder onderzoek. Immers ongeveer op haar midden, dáár, waar ook de bruine kleur van den bovengrond in zwart overging, troffen we een verschijnsel aan, dat dadelijk de aandacht trok. Ongeveer op de scheiding der perceelen 239 en 53 vertoonde zich in den vasten ondergrond een ongeveer 3 M. breede, diepe, dubbele palissadegreppel, waarin de overblijfselen van 2 parallelle rijen houten palen voor den dag kwamen, door vlechtwerk verbonden, hetwelk ten deele zelfs nog door den hoogen waterstand eenigszins was geconserveerd (vgl. de detailkaart, afb. 14, bij a en afb. 15 coupe 1). Het was een geluk, dat juist op dit punt van deze eerste graving deze sporen zoo goed en zuiver bewaard waren, als we ze bijna nergens elders meer aantroffen. Klaarblijkelijk waren zij het ondergrondsche overblijfsel van een dikken vlechtmuur, met aarde opgevuld. Dat deze vlechtmuur uit Karolingischen tijd stamde, bewezen ons scherven, met door indrukken versierde reliëflijsten, onder in de vulling van de palissadegreppel aangetroffen.

Merkwaardig was verder vooral ook het duidelijke verschil in den aard van den bodem binnen en buiten deze palissadegreppel. Daarbuiten, ten O., naar de zijde van de rivier toe, bestond ook de vaste grond uit een zuivere bruine klei; waarin tevergeefs naar sporen werd gezocht. Aan de binnenzijde echter, naar de Hoogstraat toe, waar de grond ook eenigszins opliep, ging de klei vrij plotseling in zand over en in dit zand vertoonden zich op verschillende plaatsen onder de, met Karolingische scherven gemengde, zwarte aardlaag

de balkensporen van huizen, terwijl brokken verbrande „huttenleem”, die nog de afdrukken bewaarde van het rijshout van den wand, waarop hij gestreken was geweest, getuigden van het feit, dat we daar met uit hout en leem gebouwde huizen te doen hadden (vgl. de detailkaart Afb. 14 bij i).

Zoo deed dus reeds deze eerste gegraven sleuf het vermoeden ontstaan, dat we hier onder die laag zwarte aarde een nederzetting hadden, aangelegd op een zandige bank naast den kleigrond der rivier en omgeven door een sterken vlechtmuur, een ommuurde plaats dus, uit hout en leem gebouwd. En bij voortzetting der proefgravingen won dit vermoeden steeds aan zekerheid. Immers het gelukte ons, bij voortzetting van het werk, dezelfde sporen van ommuring door dwarscoupes over een groote uitgestrektheid te vervolgen.

De sporen van deze palissadegreppel vertoonen zich uit den aard der zaak eenigszins verschillend, al naar we wegens de latere vergravingen van den grond dieper moeten graven, om een zuivere afteekening der vroege sporen te verkrijgen. In onze lange eerste proefsleuf hadden we toevallig een zeer goed geconserveerde plaats getroffen, waarin, gelijk we zeiden, de breede greppel met haar dubbele kom, voor de voorste en voor de achterste rij palen van den vlechtmuur, ongeschonden was bewaard (afb. 15, 1). Ook in nog andere sleuven werd de palissadegreppel met haar vulling tot een vrij groote breedte weergevonden; in die sleuven is zij dan ook op de kaart breed geteekend. In andere echter zien we haar veel smaller, omdat dáár de gravingen van den lateren tijd in hogere lagen het beeld hadden verstoord en dus de oude palissadegreppel nog slechts in haar diepste punt geconserveerd was; soms moest zelfs, om eenige zuivere afteekening te verkrijgen tot zulk een diepte worden gegraven, dat alleen nog maar de uiterste punt van de diepste der beide greppels zich afteekende. Men vergelijke de op afb. 15 weergegeven verschillende coupes.

Dit alles nam niet weg, dat ons muurspoor toch met groote zekerheid te vervolgen was over een lengte van ongeveer 180 M. in een richting N.-Z., oostelijk van de Hoogstraat en evenwijdig met deze.

Merkwaardigerwijze volgden deze muursporen juist de kadastrale perceelscheiding, welke, evenwijdig met de Hoogstraat, tusschen de perceelen 53, 45 en 239, 49 voortloopt. Ook in Z. richting volgden zij de grenslijn der perceelen 240—524, even naar binnen afbuigende. Dáár, waar de grens van perceel 240 plotseling een rechten hoek maakt, waarmee de scheiding van 58, even meer naar het Oosten loopende, een overstaanden rechten hoek vormt, vertoonde ook het verloop van onzen muur een zeer bijzonder verschijnsel, hetwelk ons tevens de proef op de som bracht voor onze meening, dat we hier werkelijk met de overblijfselen van een ringmuur te doen hadden. Op onze detailkaart (afb. 14) is dit gedeelte op grooter schaal geteekend.

We zien hier onze palissadegreppel bij a, komende uit het N. en zich in verschillende onzer sleuven voortzettende. In onze breede sleuf b zien we deze palissadegreppel plotseling afgebroken en met een rechten hoek naar het O. ombuigende, om na een goede vijf Meter in deze richting te zijn doorgelopen, bij c plotseling te eindigen. Bij d zien we haar echter weer een aanvang nemen, waarna zij evenwel dadelijk een bocht naar het Z. maakt en nu verder weer in Z. richting doorloopt (in de gegraven sleuven h, i, j, k). Deze onderbreking tusschen c en d is slechts te verklaren als een doorgang door den vlechtmuur, ja we zien hier zelfs de overblijfselen van een soort poortaanleg (vgl. ook afb. 16). Immers de ongeveer 5 M. breede opening werd nog door een lichter bouw afgesloten; tusschen beide

uiteinden van het muurspoor vertoonde zich aan weerskanten een paalgat (g en f), sporen dus van twee palen, welke de doorgangsruijnte in drie deelen verdeelden, terwijl ook een balkenschutting, welke deze palen ieder met het dichtst bijzijnde muuruiteinde verbond, aan weerszijden haar afteekening in den grond heeft achtergelaten. Zoo werd dus de opening in den muur door een lichter en balkenbouw tot een pl. min. 2 M. wijden doorgang verkleind. Vóór dezen ingang werd door den hoek, welken hier de muur maakt, aan de buitenzijde van den muur een driehoekig voorterrein gevormd, hetwelk ook nog aan de O.zijde door een lichter en balkenbouw schijnt te zijn afgesloten geweest. Het terrein liet slechts toe het balkenspoor hiervan over korten afstand te vervolgen, terwijl bovendien nog een geringe onderbreking op een nauwen doorgang erin schijnt te wijzen.

Tot zóóver was deze aanleg geheel duidelijk en werd ons hier, gelijk we reeds zeiden, zelfs door de aanwezigheid van dezen poortaanleg, tevens het bewijs geleverd, dat onze verklaring van de tot dusver beschreven sporen als de overblijfselen van de ommuring van de nederzetting, juist was. Onze plattegrond (afb. 14) geeft evenwel in sleuf b nog eenige andere overblijfselen te zien, door welke die van den hier beschreven poortaanleg zijn heengegraven zoodat ze dus klaarblijkelijk ouder zijn dan deze laatste; van deze zullen we zoo straks een verklaring vinden. Zuidelijk van den poortaanleg zien we den vlechtmuur nog een eind doorloopen tot we hem in sleuf l plotseling zien ophouden, of liever in de richting van de Hoogstraat een rechten hoek zien maken. In sleuf m meenden we nog het verlengde ervan in westelijke richting te zien, in n is de toestand wegens latere gravingen geheel onzeker. Hoe dus hier het verdere verloop is geweest, valt nog niet te zeggen, maar wel zien we in sleuf l vlak vóór ons muurspoor ten Z. eenzelfde dubbel spoor, blijkbaar ook van een dergelijken vlechtmuur, loopende in een richting W. O. van den kant van de Hoogstraat op den oever der rivier aan.

Komen we thans op die oudere verschijnselen terug, welke we in onze sleuven b, c, d, opmerkten, doorsneden door de sporen van het poortgebouw, dan zien we hoe ook deze feitelijk niet anders zijn als het spoor van een dubbelen vlechtmuur, gelijk we dit ook in l aantreffen, loopende van den kant van de Hoogstraat recht op den Rijnsoever aan; deze vlechtmuur moet zijn geslecht, toen hier deze poortaanleg gebouwd werd. Bij nadere beschouwing van den ouden toestand (vóór den poortaanleg) bij b, komen we zelfs tot de conclusie, dat we hier oorspronkelijk precies hetzelfde moeten hebben gehad, wat we in l en m constateerden. Op beide plaatsen hield onze, uit het Noorden komende vlechtmuur om de nederzetting plotseling op tegen een dergelijken vlechtmuur, die van W. naar O. liep en daar tegen den hooger gelegen oever eindigde. Die vlechtmuren in W. O. richting liepen dwars door de terreininzinking, welke zich in een richting N. Z. tusschen de hooger gelegen gronden langs de Hoogstraat en den hooger en Rijnsoever uitstrekt, en die, reeds op het oog goed zichtbaar, vooral duidelijk spreekt in de, op den plattegrond aangegeven cijfers van nivelleeringen, over dit terrein verricht. Zuidelijk aan die terreininzinking sluit het land aan Bickelenburg aan, waarin, gelijk we zagen, oudtijds een waterbedding moet zijn geweest. Uit deze waarnemingen wordt ons, dunkt me, de beteekenis van die, dwars door die inzinking heenloopende vlechtmuren, duidelijk. Zij moeten gediend hebben om de lager gelegen terreinen hier te beschutten tegen het water, hetwelk uit den Rijn van den kant van Bickelenburg dreigde. Bevestigd wordt deze verklaring door een merkwaardig verschijnsel, hetwelk wij bij de overblijfselen van den vlechtmuur b—r konden waarnemen; hier toch liggen dikke schelpenlagen aan den Z.kant tegen de sporen van den

vlechtmuur aan (vgl. afb. 14); blijkbaar zijn ze dus van de zijde van Bickelenburg tegen dezen vlechtmuur aangespoeld. Zoo waren dus deze vlechtmuuren, welke we hier in W.O. richting zien loopen en waartegen de eigenlijke muur van de nederzetting eindigt, klaarblijkelijk aangelegd ter beschutting van de stad en de, ten O. daaraan aansluitende landen tusschen stad en hooger Rijnsoever, tegen het water van den kant van Bickelenburg.

Deze verklaring geldt natuurlijk voor beide soortgelijke verschijnselen, welke we hier aantreffen, zoowel voor den vlechtmuur van b naar r als voor dien van l naar s. Alleen zijn beiden niet gelijktijdig geweest, doch moet, gelijk we zagen, de eerste ouder zijn dan de tweede. We krijgen hier dus vanzelf het verloop der gebeurtenissen voor ons, welke tot het ontstaan van deze sporen aanleiding hebben gegeven. In een vroegere periode van het bestaan der nederzetting hield de, uit het N. komende vlechtmuur der stad bij b op om daar op een anderen vlechtmuur aan te loopen, welke, tegen het water in Bickelenburg gekeerd, diende ter bescherming van de nederzetting en het land tusschen deze en den Rijnsoever. Later heeft men dien muur van de nederzetting zelf een eind naar het Z. toe, tot l, doorgetrokken, echter zóó, dat hij met een boog op het, reeds bestaande deel van den stadsmuur aansloot en een poortdoorgang, welke naar den Rijnsoever leidde, open bleef. De vlechtmuur b—r kwam bij dien nieuwen aanleg vanzelf te vervallen en een nieuwe vlechtmuur l—s, een eind zuidelijker gelegen dan de vorige, moest nu als keering van het water uit het Z. dienst doen. Het bestaan van die twee perioden wordt ook nog ten duidelijkste aangetoond door het feit, dat het zuidelijke verlengstuk van den muur h, j, k bij k door een breede greppel uit de vorige periode heengegraven is, welke door haar platte, vage profiel (vgl. de doorsneeteekening afb. 15, 4 en 5) als afvoergreppel gekenmerkt wordt.

Van den oostelijken muur der nederzetting was, althans voorloopig, niets meer te vinden, aangezien ook naar het N. toe boomgaarden een verder graven verboden. Het kwam er nu echter op aan de verdere begrenzing te constateeren.

Wij hebben boven reeds gezien, dat de tegenwoordige perceelindeeling van het land hier nog iets van den ouden toestand scheen te weerspiegelen. In verband hiermede viel het ons nu op, dat de Hoogstraat ongeveer juist in het midden ligt tusschen de perceelscheiding, welke ten O. ervan op pl. min. 80 M. afstand ermede evenwijdig loopt, langs welke we de sporen van onzen vlechtmuur hadden weergevonden en ten W., den tegenwoordigen hoofdweg naar Cothen. De vraag kwam dus op, of deze niet mogelijk ook reeds in den ouden tijd een weg was geweest vlak langs de nederzetting, welke zich dan tot hier in W. richting zou hebben uitgestrekt. Was dit zoo, dan zou de waarschijnlijkheid bestaan, dat we ook hier, langs de perceelscheiding aan dezen hoofdweg de begrenzing van de nederzetting in den vorm van zulk een vlechtmuur zouden kunnen terugvinden. Geheel in het zuidelijk einde van perceel 428, waar we voor ons onderzoek over een smalle strook de beschikking hadden, werden door ons vlak naast elkaar twee lange sleuven gegraven (op den plattegrond afb. 13 van α — β), loopende van den hoofdweg tot de Hoogstraat en in beide sleuven vertoonde zich werkelijk vlak bij het einde van het perceel aan den eerstgenoemden weg (bij α , zie ook afb. 17) hetzelfde vlechtmuurspoor, hetwelk wij boven reeds zoo vaak hadden ontmoet. In eenige andere coupes langs den weg kon nu dit muurspoor nog weer worden vervolgd. Naar het Z. toe lieten de omstandigheden eerst in perceel 432 weer een graving toe, waar op twee plaatsen (γ) naast elkaar hetzelfde muurspoor weer kon worden blootgelegd. Wel werd hier langs den hoofdweg het onderzoek sterk bemoeilijkt door een latere oude sloot, welke klaarblijkelijk eenmaal

langs dien weg geloopt heeft en die dus niet zelden door een deel van de vulling van het muurspoor was doorgegraven. Dit laatste was echter meestal dieper dan die sloot en liet zich bovendien ook door zijn veel vastere en meer egale vulling duidelijk van den slootinhoud onderscheiden (vgl. de teekening Afb. 15, 6). In perceel 433 was de verwoesting evenwel nog erger; vandaar, dat we hier op drie punten moesten graven om eenige zekerheid te krijgen. Op het meest noordelijke punt (ϑ) kwam het muurspoor nog weer zeer duidelijk voor den dag. Op het middelste punt ($\varkappa$) meenden we het nog met zekerheid onder den later aangevulden grond te kunnen constateeren, doch op het meest zuidelijke punt (λ) was de vernieling door latere vergraving zóó groot, dat geen zekerheid te verkrijgen viel. Voortgezet onderzoek zal hier het verdere verloop van den muur in Z. richting moeten uitwijzen. Zeer waarschijnlijk heeft hij nog wel verder, althans tot dicht bij de tegenwoordige stadsgracht doorgeloopt, welke, gelijk we straks zullen zien, in haar westelijk gedeelte tot den ouden Rijnloop schijnt te behooren.

Naar het N. toe kon vanaf onze sleuf α — β het spoor van den vlechtmuur nog worden vervolgd op twee punten in perceel 428, bij γ , δ , verder op twee punten bij ε in perceel 427. In een sleuf in perceel 425 (ζ) was het niet meer te vinden.

Zoo liet zich dus deze lange westelijke stadsmuur reeds over een lengte van $\pm$ 500 M. vaststellen. Hij maakte dezelfde langzame bocht, welke thans nog de grindweg maakt. Aan het Zuideinde zien we dezen muur reeds een heel eind verder doorloopen dan de oostelijke evenwijdige muur, die immers plotseling door den anderen vlechtmuur-aanleg in verband met de waterbedding, welke op Bickelenburg moet hebben bestaan, onderbroken wordt. Blijkbaar liep daar op eenigerlei wijze uit het Rijnbed een kreek of zijtak tegen de nederzetting aan.

Ook naar het N. toe konden we onzen stadsmuur reeds een heel eind verder vervolgen dan we het den O. muur hadden kunnen doen. Het verdere verloop van beiden is ons hier echter nog onbekend en zal in de boomgaarden, waar graven bijna onmogelijk is, nauwelijks te vinden zijn. Wat de oostelijke der beide muren betreft, het doorloopen der perceelscheiding tusschen de perceelen 31 en 32 eenerzijds en 46, 30 en 26 anderzijds schijnt erop te wijzen, dat ook deze zich nog een geruim eind verder heeft voortgezet. Feitelijk was een behoorlijk onderzoek eerst weer in perceel 521, over den Wijkerweg, mogelijk. Hier konden we eerst weer een lange sleuf graven ongeveer rechthoekig op den Cothenschen grindweg en langs dezen met een stompen hoek naar het Zuiden ombuigende. De grond in deze sleuven was van een geheel anderen aard als die, welke we binnen de nederzetting hadden aangetroffen. De eigenlijke kultuurlaag, van bebouwing afkomstig, ontbrak, slechts op een enkele plaats vertoonde zich een afvalgat met scherven. We konden dus wel zeggen, dat we ons hier waarschijnlijk reeds buiten de eigenlijke nederzetting bevonden. Een groote verrassing was echter, dat we juist in het verlengde van den oostelijken muur der nederzetting, in plaats der verwachte voortzetting van dien muur, een ongeveer 14 M. breede waterbedding vonden, welke hier eenmaal door de klei tot diep in het daaronder liggende zand was gegraven en die zich, met lagen klei, vermengd met plantenresten en scherven, had gevuld. Het was wegens het water niet mogelijk deze waterbedding tot haar geheele diepte uit te graven, ook moest in de sleuf een gedeelte onuitgegraven blijven staan. Een en ander is op de doorsneeteekening (afb. 15) aangegeven, waar we ook een paar houten palen zien geteekend, zooals die in de bedding werden aangetroffen. Ook in twee sleuven, aan weerszijden van onze lange sleuf gegraven, konden we dezelfde bedding constateeren, zoodat we mochten

vaststellen, dat hier, buiten de eigenlijke nederzetting, een pl. min. 14 M. breede gracht aanwezig was, welke in Z. richting op den N.O. hoek van de nederzetting aanliep. Deze gracht kwam uit het N., direct uit den Rijn, welke hier nog iets dichterbij de nederzetting moet hebben gelopen dan thans het geval is. Immers in perceel 522 is het oude Rijnbed nog zeer duidelijk herkenbaar. Zoo hadden we dus klaarblijkelijk ook aan de N.zijde een dergelijk verschijnsel, als we in het Z. in het land Bikkelenburg volgens Janssen's beschrijving moesten constateeren: een waterbedding, welke uit den Rijn zelf op de nederzetting toeloopt.

We kunnen ons dus al reeds althans eenigermate een indruk vormen van ligging en uitgebreidheid van het oude Dorestadt.

Het lag in een bijzonder sterke bocht van den krommen Rijn, welken we aan de Zuidzijde, hoewel natuurlijk menschenhand hier heel wat aan heeft veranderd, nog kunnen nagaan in het verloop van de westelijke stadsgracht, nog Oude Rijn genoemd, (vgl. Afb. 12) en die langs perceel 536 naar het N. ombuigende, vanaf perceel 357 den tegenwoordigen loop volgde, om aan de N.zijde in perceel 345 reeds eerder af te buigen dan de rivier thans reeds doet, en door perceel 522 nog sterker naar het Z. terug te kronkelen. Hier strekte zich op een iets hoger gelegen zandplaat, welke de Hoogstraat tot as had, de ommuurde stad uit, naar we thans al wel reeds kunnen zeggen over minstens een goede 500 M. lengte en een breedte van ongeveer 150 M. De stad was door een vlechtmuur omgeven, althans aan haar lange zijden. Aan de korte zijde had zij aansluiting, ook door zulk een vlechtmuur, aan het water, hetwelk zoowel ten N. als ten Z. door een gracht naar de stad toe geleid werd, waarin we waarschijnlijk wel een soort binnenhavens zullen hebben te herkennen. In de lange N.O.zijde gaf, althans in een latere periode, een poort toegang naar het, eveneens nog door een vlechtmuur beschermde lagere land, hetwelk direct aan den hooger Rijnsoever aansloot. Ook aan dezen oever zijn op verschillende plaatsen nog resten van bewoning gevonden; mij dunkt, hier hebben we de bewoonde „ripa", ons te Dorestadt door de oorkonden speciaal genoemd, te herkennen.

Wanneer we in aanmerking nemen het feit, dat de perceelscheidingen hier nog zooveel van den ouden toestand hebben bewaard en we zien, hoe juist tegenover dezen poortdoorgang in den anderen, den zuidelijken muur tusschen perceel 431 en 442, een dergelijke uitbuiging van deze perceelscheiding zich vertoont als bij perceel 58, dan mogen we veronderstellen, dat we hier, tegenover de oostelijke poort, ook een westelijke in den Zuidmuur hebben gehad.

Ten slotte hebben onze opgravingen ons nog iets omtrent den aanleg der huizen zelf binnen den stadsmuur geleerd. Reeds in de sleuven, gegraven om het spoor van den muurbouw op te zoeken, troffen we meermalen duidelijk sprekende sporen van bewoning aan. De grond was daar gemengd met leembrokken, welke nog de indrukken droegen van het rijshout der wanden, waar de leem eenmaal ter dichtung op was gestreken en, voor zoover deze niet was vergraven, bewaarde de vaste grond sporen van balkenfundament of paalgaten. Ook in onze eerste lange proefsleuf, langs perceel 239 en verderop, vonden we vlak binnen het spoor van den vlechtmuur zulke overblijfselen en was duidelijk het spoor van een balkenfundament bewaard, blijkbaar van een gebouw van betrekkelijk geringe afmeting (vgl. de detailkaart afb. 14), hetwelk vlak achter den muur had gestaan. In dezelfde sleuf, geheel westelijk vlak aan de Hoogstraat, deden zich de veel zwaardere fundamentgreppels van een veel grooteren, blijkbaar veel belangrijker, vierhoekigen bouw voor.

In greppel *i* werden eveneens hutsporen, leembrokken en resten van verbrand hout

gevonden en dieper in den grond een dubbele rij paalgaatjes, welke een rechten hoek scheen te vormen. Hier had het zelfs den schijn, alsof de, gelijk we gezien hebben, over dezen afstand eerst later gebouwde muur, door de resten van zulk een hut was heengegraven.

Waar we te dezer plaatse door het zoeken naar den vlechtmuur werden in beslag genomen, was het niet mogelijk, deze resten, die hier zeer diep lagen, nader te onderzoeken. In de beide sleuven evenwel, welke we aan de overzijde van de Hoogstraat door perceel 428 groeven, konden we onze aandacht speciaal aan dergelijke overblijfselen wijden. Hierbij bleek natuurlijk eerst recht, hoeveel resten er bij vroegere gravingen moeten zijn vernietigd, daar deze uit den aard der zaak, speciaal terwille van de vondsten, oudere gaten, in het bijzonder de afvalgaten, hadden opgezocht. Gelukkig waren de latere vergravingen, aan hun meer scherpe vormen en hun lossere en nog donkerder vulling van bovengrond, goed als zoodanig te herkennen; op onze teekening (Afb. 17) zijn ze door een arceering weergegeven. Talrijk waren de, ten deele vergraven oude afvalgaten, welke natuurlijk eenmaal de, bijna fabelachtige massa beenderenafval, waarvan we boven spraken, hebben bevat. We kunnen er zeker van zijn, dat verscheidene van de, als latere vergraving aangegeven gaten eenmaal ook zulke oude afvalgaten zijn geweest. Enkele afvalgaten waren nog intact gebleven en konden geheel of gedeeltelijk worden uitgegraven.

Behalve dit alles vertoonden zich ook een groot aantal gaten, welke blijkens hun vorm, hun vulling en hun onderlingen samenhang zeer zeker als overblijfselen van gebouwen op te vatten zijn, gecombineerd met recht loopende sporen van balkenfundamenten. Beschouwen we de verschijnselen in deze sleuven nader, dan zien eerst (vgl. den plattegrond 17 en foto 18) de gedeeltelijk vergraven sporen van den vlechtmuur (a). Daarop volgt een, voor een groot deel ontgraven gaaf afvalgat, welks inhoud straks nog ter sprake komt en daartegenover liggen een paar groote latere gaten, welke door een oud paalgat of een balkenlaag, die nog gedeeltelijk zichtbaar is (c), zijn heengegraven. Deze oude resten behooren klaarblijkelijk tot een vierhoekig gebouwtje, waarvan we eene zijde (bij d) en palen van den binnenbouw (bij e) zien. Een ander vierhoekig gebouwtje zien we voor de helft ongeveer door de paalgaten en fundamentgreppeltjes (f, g, h, i) afgeteekend. Na een afvalgat (j) en een paar paalgaten, waarin we verder niet met zekerheid eenig verband kunnen zien (k), merken we weer zulk een vierhoek op (in l, m, n, o) waarmede mogelijk nog de gaten bij (p) samenhangen. Het meest oostelijke stuk van onze sleuven vertoont geen sporen van bepaalde bewoning, alleen een aantal afvalgaten (q), geheel of gedeeltelijk door latere gravingen vernield. Vooral vlak aan de Hoogstraat nemen we deze verschijnselen waar. Het schijnt, of hier langs die straat eenmaal een reeks van zulke afvalgaten, waarin afvoergoten uitliepen, heeft gelegen, terwijl de eigenlijke bewoning eerst op een 20 M. afstand van die straat begon. Aan de overzijde van de Hoogstraat, waar langs dezen weg ook een sleuf gegraven werd, troffen we eveneens een reeks van 4 afvalgaten (r) aan, evenwijdig met de Hoogstraat. Het maakte dus den indruk, dat deze weg reeds vanouds tusschen twee rijen afvalgaten doorgelopen heeft, m. a. w., reeds in ouden tijd heeft bestaan. Dit zou ook overeenkomen met het feit, dat Janssen in de beschrijving, welke hij van eenige doorsneden geeft, door hem in de Hoogstraat zelf gemaakt, telkens van een oude, harde bevoering spreekt, terwijl we toch direct ter zijde van de Hoogstraat niets van zulk een verharding aantreffen. Werkelijk heeft het dus den schijn, dat dwars door het midden van de oude ommuurde stad een weg of straat moet gelopen hebben, welke nog in de tegenwoordige Hoogstraat is bewaard gebleven.

Verder ten O. van Hoogstraat af werden op deze plaats nog een paar sleuven gegraven (s, t en v, w). In een daarvan (v-w) deed zich in het zand van den bodem geen enkel spoor voor, in de andere vonden we wel een paar gaten of afvoergreppels (bij s) en een, nog geheel gaaf bewaard afvalgat (u), doch overblijfselen van bewoning deden zich hier niet in voor. Blijkbaar lagen de woningen ook hier dicht onder de ommuring, dus meer naar het O. Het schijnt dus, dat we ons aan weerszijden van de middenstraat, vóór de woningen begonnen, een open ruimte van ongeveer 20 M. breedte te denken hebben.

Al staan we dus betrekkelijk nog aan den aanvang en al zullen nog jaren van detail-onderzoek noodig zijn, toch begint er reeds eenig licht te komen in den aanleg van de, door haar muren omgeven, binnen de Rijnbocht gelegen koopstad Dorestadt, met haar betrekkelijk kleine hout-leemen huizen, in rijen gebouwd dicht onder de muren en zeer waarschijnlijk ook met haar grootere gebouwen, waarvan we er reeds één hebben aange-troffen vlak aan die straat, die de nederzetting in haar lengte doorsneed.

Een Karolingische nederzetting was het, allerwegen zijn het Karolingische resten, welke we hier vinden. Oudere stukken ontbreken zoogoed als geheel, gelijk dat uit ons straks te geven overzicht blijken zal.

Inderdaad schijnt dus onze opvatting omtrent het ontstaan van Dorestadt eerst na de verovering van Friesland door de Franken te worden bevestigd. Als dit zoo blijkt te zijn, dan bieden op hun beurt de vondsten hier ons een welkome gelegenheid om onze voor-werpenchronologie meer te preciseeren. Want al kennen we die Karolingische verschijnselen zeker voldoende om hen niet met Merovingische b. v. te verwarren, toch laat de preciese dateering zeker nog veel te wenschen over. Is Dorestadt, voor zoover we thans reeds zeker kunnen oordeelen, geen oudere Merovingische nederzetting geweest, dan zal haar oudste aanleg moeten vallen tusschen omstreeks het jaar 700 en 777, wanneer het als belangrijke plaats voor het eerst in de oorkonden optreedt. Verder moet het, gelijk we zagen, omstreeks het laatst van de 9^e of het begin van de 10e eeuw, tengevolge van de Noormannenheerschappij, ten onder zijn gegaan. De massavondsten in Wijk bij Duurstede zijn dan dus in ronde cijfers te dateeren, van het jaar 750—900 na Chr. Het feit, dat, gelijk we zagen, onze opgravingen ons reeds, ook binnen den bestaanstijd der nederzetting, meer dan één periode deden onderscheiden, geeft gegronde hoop op de mogelijkheid eener nog nauwkeuriger precisering. Die massavondsten bestaan, zooals altijd, ook hier weer uit aardewerkscherven.

We kunnen er niet aan denken thans reeds een overzicht te geven van de gevonden voorwerpen, gelijk dit, voor zoover de oude vondsten betreft, althans gedeeltelijk reeds door Janssen is geschied. Maar wel willen we hier tot slot een korte beschrijving geven van de aardewerksoorten, welke achtereenvolgens binnen dit tijdsverloop in gebruik zijn geweest, vooral, omdat ook in dezen tijd nog altijd goed dateerbaar aardewerk het beste chronologische hulpmiddel zal blijken te zijn.

Het beeld, dat het aardewerk ons biedt, schijnt volkomen met onze voorstelling van den betrekkelijk korten duur der nederzetting overeen te komen, immers het zijn slechts onderling zeer nauw verwante soorten, welke we hier vinden, met dien verstande dat we natuurlijk wèl duidelijk een onderscheid kunnen maken tusschen de, hier in de minderheid zijnde, inheemsche, Saksische of Friesche waar en de geïmporteerde Frankische.

1e Inheemsch zijn de fragmenten van verschillende vormvariatie, van de bekende kogelpotten, die blijkbaar bij de bevolking een zeer lang leven hebben gehad. Daarom interesseert deze groep ons dus op het oogenblik minder.

In het geïmporteerde aardewerk kunnen we de volgende, onderling verwante groepen onderscheiden:

2^e Gele en rossige scherven van vrij dik aardewerk, hard gebakken met een sterk geprofileerden opstaanden hals, waar vaak een plat oor tegen aansluit; soms is het ook van een lange tuit voorzien. Daarnaast in hetzelfde aardewerk stukken met eenvoudigen, ronden rand, soms met korte tuit. Enkele stukken zijn grijs gebrand. Gekarakteriseerd wordt dit aardewerk door de typische versiering van rijen indrukken over het geheele oppervlak, ook op den rand (afb. 19 1—5, 20 1—2).

Deze indrukkenversiering, de geprofileerde hals, de oorvorming en de tuit, dit alles toont nog de nauwe verwantschap met het aardewerk der Merovingische grafvelden. In hetzelfde aardewerk en met dezelfde versiering komen ook kleine bolle vormen voor, meer dunwandig (afb. 21 9), welke zeer verwant schijnen met:

3^e Aardewerk van kleiner afmetingen, geel of bruingeel, hard gebakken met bolle vormen en kleine, geprofileerde randjes (afb. 19 6, 7, 20 6). Merkwaardig is hier de bodem, welke ruw bolvormig is afgesneden, evenals dat bij de volgende groepen het geval is.

4^e Kommen enz. van hetzelfde soort aardewerk, iets dikwandiger, van half bollen vorm met geprofileerden rand; de halfbolle bodem is ruw afgesneden (afb. 20 7).

5^e Aardewerk, nauw verwant in techniek met 2, geel of soms ook rossig van kleur, hard gebakken groote stukken, van waarschijnlijk ovalen vorm met platten rand, waartegen wederom een eigenaardig plat oor aansluit. De ovale bodem is weer op dezelfde wijze ruw bolvormig afgesneden. Het karakteristieke van deze soort is de versiering door opgelegde lijsten, welke zelf versierd zijn door dergelijke indrukken, als we reeds bij 2 zagen of wel door ronde stempel- of vingerindrukken. Soms komen ook indrukken op oor of rand voor (afb. 19 8—10, 20 3, 8, 10, 11).

6^e Aardewerk van het bekende Pfingsdorffer type met roode of paarse beschildering komt, zij het minder talrijk dan bovenstaande soorten, toch in een aantal scherven voor (afb. 19 16, 17, 18).

7^e Weinig talrijk zijn de scherven van hard gebakken grijsgrauw aardewerk met kleine randjes, platte aanliggende ooren en tuitjes, in vorm vrij sterk gelijkend op 5, doch onversierd (afb. 19 12—15).

8^e Scherven uit de latere eeuwen, o. a. geglazuurde scherven, zijn slechts zeer zeldzaam en kunnen dus niet aan de eigenlijke nederzetting als zoodanig worden toegeschreven.

Uit dit overzicht blijkt wel, hoe nauw verwant, gelijk we reeds zeiden, de aardewerksoorten zijn, welke in Dorestadt in gebruik zijn geweest, hoe betrekkelijk kort dus zijn duur geweest is. Dit komt dus geheel met een dateering tusschen ± 750 en 900 overeen.

Tevens blijkt hieruit, van hoe groote waarde het hier verkregen materiaal is bij de betrekkelijk geringe kennis, welke wij op het oogenblik nog van deze vroeg middeleeuwsche ceramiek bezitten. We willen nu de genoemde soorten in onderling verband nog nader beschouwen, daarbij groep 1, als inheemsch aardewerk van zeer langen, eenvormigen duur, ter zijde latende.

Groep 2, waarbij zich mogelijk voor een gedeelte de verwante groep 3 aansluit, moet zeker wegens de groote verwantschap met Merovingische vormen de oudste zijn. Dat wordt ons bevestigd door het feit, dat in de afvoergreppel uit de oudere periode der nederzetting, welke door den muurbouw uit een latere periode doorsneden wordt (bij k op de kaart),

uitsluitend scherven van groep 2 en enkele van 3 werden gevonden, terwijl de andere groepen er niet in vertegenwoordigd waren.

Het eigenaardige aardewerk met lijstenversiering en de bol afgesneden bodems (groep 5) zou dus ook eerst in een latere periode, mogelijk dus omstreeks 800, beginnen. Een terminus ante quem wordt ons weer op eigenaardige wijze verschaft door een der weinige gegevens, welke we omtrent dit aardewerk reeds bezitten. Immers onder den vloer van de oude St. Quirinuskerk in Neusz, welke omstreeks het jaar 825 moet zijn gebouwd, is een pot van ditzelfde aardewerk met lijstenversiering voor den dag gekomen (vgl. Bonn. Jahrb. LXXIV Taf. V. en Koenen, Gefäßkunde S. 134 e. v.); toen, of althans vóór dit jaar moet het dus in gebruik geweest zijn.

Het is echter zeer waarschijnlijk, dat, naast deze nieuwe soort, ook in de 9e eeuw groep 2 en 3 nog voort bleven bestaan. Immers in één van de afvalgaten, welke nog in ongeschonden toestand werden aangetroffen en waarvan de inhoud dus ongeveer gelijktijdig wezen moet, kwamen naast een vrij groot aantal scherven van groep 5 ook stukken van 2 en 3 voor den dag.

Zoo vormen dus deze groepen met elkaar een gesloten reeks, welke thans vrij precies dateerbaar is. Die dateering van dit materiaal en onze meening omtrent den bestaanstijd van Dorestadt schijnen elkaar volkomen te dekken.

Belangrijk is verder vooral ook het voorkomen, zij het in een geringer aantal exemplaren, van het Pfingsdorffer type. Dat deze hier gevonden stukken nog wel degelijk tot den tijd der nederzetting zelf behooren, blijkt uit den inhoud van een tweede, nog ongeschonden afvalgat, waarin naast een aantal stukken van groep 1 en eenige typische bodems van groep 4 of 5, een vrij groot aantal scherven van groep 6 (Pfingsdorff) gevonden werden; dit afvalgat is dus zeker nog uit den tijd der nederzetting zelf, klaarblijkelijk uit het laatst daarvan.

We zien hier dus nog in deze nederzetting van Dorestadt, waarschijnlijk in het laatst van de 9^e of het begin der 10^e eeuw, het Pfingsdorffer type aanvangen. Dat het onmiddellijk aan het aardewerk van groep 2 of 5 aansluit, wordt ten overvloede nog bewezen door enkele fragmenten, welke, in vorm en indrukselsversiering aan deze laatste gelijk, bovendien reeds de typische verfstrepen van het Pfingsdorffer type vertoonen. Zulke scherven zijn o. a. ook in de Hunneschans aan het Uddelermeer als import gevonden. Dat dit Pfingsdorffer type werkelijk omstreeks 900 aanvangt en daarna nog een vrij lang leven gehad heeft, werd ons ook nog door andere onderzoekingen, met name die in den Leidschen burcht, nader bewezen. We kunnen daartoe naar ons hierachter volgend artikeltje verwijzen.

Zoo zien we hier dus de mogelijkheid vóór ons om ook voor deze tijden tot een meer preciese aardewerkchronologie te komen. Wat wij thans reeds konden vaststellen, heeft voorloopig onze meening omtrent den tijd van Dorestadt bevestigd. Immers ook ons overzicht van het aardewerk wijst ons slechts op een beperkt bestaan, uitsluitend in den na-Merovingischen tijd, den tijd van Karel den Grooten en zijn directe opvolgers, in ronde cijfers tusschen 750 en 900 na Chr.

J. H. HOLWERDA.

ZUSAMMENFASSUNG.

In einem früheren Aufsatz in diesen „Mededeelingen“ habe ich schon gezeigt, wie die sächsische Bewohnung unseres Landes, besonders die sächsischen Burgen, sich viel weiter nach Westen ausstreckt haben als man vorher meinte, wie ein grosser Teil der Veluwe, ja selbst noch des Utrechtschen Hügellandes wahrscheinlich sächsisch gewesen sein muss.

Meistens sucht man bei uns auch nach einem fränkischen Kern und wohl auf Grund der wie ein Axioma geltenden Vorstellung in Betreff der Entstehung des fränkischen Reiches durch Eroberung des römischen Gallien von einem Bunde fränkischer Stämme, welche ursprünglich, jedenfalls teilweise, hier in diesen Gegenden gewohnt haben sollen.

Diese übliche Vorstellung ist aber vollkommen falsch. Das Entstehen des fränkischen Staates in Süd-Belgien und Frankreich ist nicht die Folge einer „Agressivpolitik“ von germanischen Völkern, ausserhalb dieses Gebietes, sondern ist nur durch einen innerlichen Prozess vor sich gegangen. Dies beweist uns die fränkische Kultur selbst, welche sich aus der späten provinzial-römischen unter gotischem Einfluss entwickelt hat und also nur dort entstanden sein kann, wo tatsächlich diese spät-römische Kultur geherrscht hat. In Holland und N. Belgien fehlen schon vom 3ten Jahrhundert ab fast alle römischen Ueberreste. Auch die Verbreitung der fränkischen Gräberfelder, welche fast ausschliesslich südlich von der „frontière linguistique“, d. h. von der Grenzlinie der späteren Romanisierung, vorkommen, beweist dasselbe. Ebenso weisen die litterarischen Quellen darauf hin. Man hat die, von den Schriftstellern erzählten, lokalen Ereignisse, die privaten Streitigkeiten verschiedener Fürstchen unter sich, zu einem grossen fränkischen Eroberungskrieg aufgeblasen. Wir sehen hier aber nur germanische Elemente, welche sich schon seit langem in der römischen Provinz niedergelassen hatten und als vollkommen romanisierte Barbaren sogar oft bei den Römern selbst zu grossem Ansehen und hohen Aemtern gekommen waren (vgl. hierüber auch Fustel de Coulanges: *Hist. d. inst. pol. de l'anc. Fr.*). Sogar die „lex salica“ weist als eigentlich fränkisches Gebiet, nach Waitz' ansprechender Deutung, (W. „das alte Recht der salischen Franken“ S. 46) das Land zwischen Kohlenwald und Loire an. Um aber dennoch an der üblichen alten Vorstellung festhalten zu können, muss Waitz selbst so weit gehen, dass er den Namen Liger nicht als Loire, sondern als Leie übersetzt, von der er selbst sagt, sie hiesse Legia.

Früh-fränkische Kultur lässt sich also in Holland nicht finden. Die ältesten Erscheinungen dieser Kultur aus dem Anfang des 6ten Jahrh. sind einige Gräber bei Loenen (Veluwe), wo dieselben mit einheimischen Sachen zusammentreffen (vgl. die Abb. 1—3) und die grösste Aehnlichkeit zeigen mit den bekannten thüringischen Funden von Weimar (vgl. Götze, „die altthür. Funde in W.“). Offenbar sehen wir hier fremde, südliche Elemente eingedrungen bei einer einheimischen Bevölkerung. Auch noch an ein Paar andren Stellen der Veluwe kommen vereinzelte fränkischen Funde, aus dem 6ten Jahrh. vor. Uebrigens findet man die fränkischen Niederlassungen, genau wie die früheren römischen, besonders an den grossen Flüssen. Speziell an der Rheinmündung, bei Rijnsburg und Katwijk, sind grosse fränkische Gräberfelder gefunden (vgl. Abb. 4—7 und Oudheidk. Med. 1e R. I, II, V, VI) etwa aus der Mitte des 6ten Jahrh. also aus der Zeit des Königs Theudebert. So verstehen wir dann auch erst wie dieser König dem Kaiser Justinian schreiben konnte, er habe über die Sachsen gesiegt und seine Herrschaft bis zum Meer ausgedehnt. Auch in Rhenen ist ein Gräberfeld gefunden und noch an mehreren andren Orten im Rheingebiet. Weiter sind auch besonders an der Maas, z. B. in Swalmen (vgl. Abb. 9—10), Buggenum, Heel und in der Nähe von Maastricht Gräberfelder gefunden, zum Teil auch systematisch ausgegraben worden. Weiter kommen aber keine fränkischen Ueberreste vor. In N. Brabant z. B. fehlen sie vollkom-

men. Man sieht deutlich, dass wir es hier mit fremden Herrschern zu tun haben, welche sich nur wegen der Wasserwege ins Barbarenland niedergelassen haben in der ersten Hälfte des 6en Jahrh.

Findet man an der Maas besonders auch Ueberreste aus dem späteren 7en Jahrh. und noch später, die reichen Funde an der Rheinmündung weisen nur Gegenstände auf aus dem 6den oder frühen 7en Jahrh. So ist es auch mit den andren bekannten Funden an unserem Rhein. Es scheint hier also diese merovingische Herrschaft nur von der ersten Hälfte des 6en (Theudebert) bis zur ersten Hälfte des 7en Jahrh. gedauert zu haben.

Es kann uns also nicht wundern, dass auch an der Stelle, wo die Vecht den Rhein verliess, nahe beim alten römischen Vechten, in Utrecht — obwohl die heutige Stadt bis jetzt jede Spur desselben verborgen gehalten hat — zu dieser Zeit ein merovingisches Castellum, sogar mit einer kleinen Kirche gebaut worden ist, dass Chlotarius und Theudebert die ersten fränkischen Könige sind, welche hier genannt werden (Muller, Oudste Cartul. S. 9) und dass Dagobert etwa ein Jahrhundert später das von den Friesen verwüstete Castellum selbst noch einmal aufbauen musste und schliesslich diese Niederlassung in Utrecht mit ihrer Kirche aufgegeben hat, in der selben Zeit, wo auch die Funde am Rhein abbrechen (vgl. de Beka Prooem. 4, woraus sich auch deutlich ergibt, dass es sich um die Beherrschung des Wasserweges handelte, und Bonifacius' Brief, Mon. Germ. Ep. III 395).

Offenbar bedeutet also das Auftreten der merovingischen Franken in unserem Lande nur eine vorübergehende fremde Herrschaft aus dem Süden. Im Anfang des 7en Jahrh. wurde diese Herrschaft aufgegeben und gehörte das ganze Land wiederum (mit Ausnahme vielleicht der Maasgegend in Limburg) den Friesen und andren einheimischen Stämmen.

So fand es auch Willebrordus (nach Beka und Alcuin). Als es später von diesem heisst, er wurde von Pipin nach „Fresia citerior“ geschickt, welches der König vor kurzem erobert hatte, so kann dieses „Fresia citerior“ nur das links-rheinische Barbarenland sein, das wirklich auch hauptsächlich das Sendungsgebiet des Willebrordus ausgemacht hat (vgl. sein Testament bei Miraeus und v. Ackersdijk (Mij. v. Ned. Letterk. V. S. 85 u. f.), welches Gebiet erst um 689 von Pipin durch die Schlacht bei Dorestadt und die folgenden Eroberungen (vgl. Annales Mettenses anno 689) dem Reich einverleibt wurde.

Alcuin erzählt dann, wie es Pipins' Nachfolger Carolus, gewesen sei, der das übrige Friesland der fränkischen Herrschaft unterworfen hat.

Erst von diesem Augenblick, aus dem Anfang des 8en Jahrh., datirt also die eigentliche fränkische Herrschaft in Holland, nachdem vorher die Merovinger hier nur vorübergehend die Wasserwege beherrscht hatten.

Es ist also gewiss nicht zufällig, dass erst im Anfang des 8en Jahrh. (722), die ältesten Urkunden zu reden anfangen und dass diese als Vorgänger des Königs nur jenen alten Chlotarius und Theudebert zu nennen haben.

Diese Urkunden sprechen erst von „Trajectum“, bald aber heisst es „Trajectum vetus“ und gleichzeitig mit dieser Aenderung taucht auch das erste Mal der Name des „emporiums“ Dorestadt in den Urkunden auf. Dem neuen Emporkömmling gegenüber war Trajectum „vetus“ geworden; es verliert aber in den Urkunden dieses Adjectiv, sobald im Anfang des 10en Jahrh. die Macht von Dorestadt vorüber ist und es zu einer „Villa, quondam Dorestadt, nunc Wijk nominata“ geworden ist. In dieser Wechselung sehen wir ein vorübergehendes Zurücktreten des alten heiligen Trecht vor dem neuen grossen „emporium“ Dorestadt, wie das auch noch in andren Tatsachen zum Ausdruck zu kommen scheint.

Bekanntlich ist Dorestadt durch die Ueberherrschaft von nordischen Vikerfürsten zu Grunde gegangen. Der fränkische König hatte die Stadt, wo doch noch immer der Verkehr auf dem Wasser und der Handel Hauptsache geblieben war, diesen nordischen Lehnsmännern überlassen. Als diese Vikerherrschaft aufhörte, lag Dorestadt, wie auch Trecht und das übrige Gebiet, verwüstet da.

Die Blüte von Dorestadt war für immer vorüber, das heilige Trecht wurde aber vom Bischof Balderik um 920 wieder hergestellt.

Gleichzeitig sehen wir aber noch etwas andres geschehen. Von unbewohnbaren Sumpfgenden von Utrecht getrennt, lagen ganz im Westen des Landes die, schon früher bewohnten Sandflächen an der Meeresküste. Auch hier hatten die Viker gehaust. Auch hier hatte einmal in Egmond ein altertümliches Heiligtum, die Kirche des Albertus, gestanden. In einem früheren Aufsatz habe ich beschrieben

(Oudh. Med. 2e R. I, 2) wie ich dort diese alte Kirche innerhalb einer Mauer und eines Grabens wieder-gefunden habe, ein richtiges altes Kirchenfort.

Um dieselbe Zeit, wo Balderik Trajectum wieder aufbaute, wurde, nach der Urkunde von 922, die Kirche von Egmond dem Dirk I gegeben, womit, nach den späteren Chronikschreibern, die Grafschaft Holland gestiftet wurde. Beide Ereignisse scheinen mir nicht getrennt werden zu können. Offenbar wurde das, von den Vikingern verheerte und verwüstete Land in zwei Teile aufgelöst, in das alte bischöfliche Gebiet von Trajectum und die neue Grafschaft Holland, welche ebenfalls ihren sacralen Mittelpunkt hatte im alt-ehrwürdigen Egmond.

Für die karlingische Geschichte unserer Gegenden hat also das alte Dorestadt die grösste Bedeutung, zumal weil diese Stadt, wenn unsere oben gegebene Meinung richtig ist, nur ein sehr beschränktes Leben von, am frühesten, dem Anfang des 8en bis zum Anfang des 10en Jahrh. gehabt haben kann.

Ueber dieses karlingische „emporium“ selbst wissen wir eigentlich nichts. Auf Grund der sehr wenigen Nachrichten der Litteratur ist man bisweilen zu ziemlich merkwürdigen Vorstellungen gekommen, wobei man aber die wenigen sicheren Angaben der Funde bei Wijk bij Duurstede, wie sie Janssen in seinen „Oudheidkundige Mededeelingen“ zusammengestellt hat, vernachlässigt hat.

Diese Funde wurden in groszer Fülle gemacht auf beiden Seiten der Hoogstraat, nördlich von Wijk bij Duurstede (vgl. die Karte Abb. 12, 13), wo auch die Erde eine merkwürdige schwarze Farbe angenommen hat, offenbar in Folge der vielen starken Feuerbrünste, denen Dorestadt, nach den Berichten, öfters zum Opfer gefallen sein soll.

Es versteht sich, dass eine Ausgrabung hier eine vielversprechende Arbeit sein muss, nicht nur wegen der Stadt selbst, sondern auch weil sich hier eine sehr seltene Gelegenheit bietet eine Niederlassung dieser, auch archäologisch noch so unbekanntem karlingischen Zeit zu untersuchen und ziemlich genau datiertes Material zu sammeln.

Schon unserer erste lange Versuchsgraben (vgl. Abb. 14 bei a) brachte die Spuren einer ansehnlichen Flechtmauer ans Licht, welche etwa 80 M. östlich von der Hoogstraat mit dieser parallel lief (Auf dem Plan Abb. 14 bei a-b-h-l). Bei l stiess diese Mauer in einem fast rechten Winkel auf einen derartigen Bau, welcher sich durch die, zwischen der Hoogstraat und dem höheren Rheinufer liegende Niederung fortzog (m-s) und offenbar Stadt und Rheinufer gegen die, vom Süden drohende Wassergefahr schützte. War doch hier im Süden im Grundstück Bickelenburg von Janssen schon ein altes Wasserbett constatirt.

In der hier beschriebenen Stadtmauer wurde zwischen c und d ein Tor freigelegt, an der Stelle, wo die Mauer weit ausbiegt (vgl. den Detailplan Abb. 14). Merkwürdigerweise war aber diese ganze Anlage durch die Spuren einer früheren Periode durchgegraben worden. In dieser früheren Periode hatte hier bei b offenbar eine selbe Anlage gestanden, wie wir sie bei l beschrieben. Damals endete die eigentliche Stadtmauer bei b, in rechtem Winkel gegen die Mauer b-e-r, sodass die, die Niederung schützende Mauer früher etwas mehr gegen Norden hin gestanden hat. Als dann die eigentliche Stadt etwas mehr gegen Süden hin vergrössert wurde, hat man bei c d das Tor gebaut, das aus der Stadt zum Rheinufer führte.

Aus der früheren Periode stammt auch noch der breite Abzugsgraben, welcher durch die späteren Mauern bei k durchschnitten wurde.

Auffallend war es, wie die heutige Kataster-Einteilung des Landes noch dem Verlauf der alten Stadtmauer zu folgen scheint. Dadurch meinten wir, dass die westliche Stadtmauer möglicherweise, auch parallel mit der östlichen und ungefähr in derselben Entfernung von der Hoogstraat, das heisst also gerade an der heutigen Chaussee entlang, zu finden sein würde. Wirklich wurden hier dann auch die Spuren derselben an mehreren Stellen (auf dem Plan Abb. 13 bei α , γ , δ , ϵ , η , θ , κ , λ) festgestellt.

Gegen Norden hin war erst im Grundstück no. 521 eine weitere Grabung möglich. Es stellte sich heraus, dass wir uns dort schon wahrscheinlich ausserhalb der Niederlassung befanden und dass ein, um 14 M. breites, Kanal offenbar vom Fluss aus gegen die Stadt hingeführt hatte. Es scheint hier also eine ähnliche Anlage vorhanden gewesen zu sein, wie im Süden bei Bickelenburg.

So hat es sich schon herausgestellt, dass das karlingische Dorestadt eine grosse, von einer Flechtmauer geschützte Siedelung gewesen ist, welche sich über eine Länge von mehr als 500 M. und eine Breite von etwa 150 M. auf beiden Seiten der jetzigen Hoogstraat ausgedehnt hat.

In ein Paar Schnitten wurden auch schon die Spuren von mehreren, aus Lehm gebauten Häusern gefunden, welche, wie es scheint, auf Reihen hintereinander, innerhalb der Stadtmauer lagen (man vgl. auf dem Detail-Plan Abb. 17 und Abb. 18 die verschiedenen Häuserreste a b c, f g h i, l m n o). Neben den Häusern lagen sehr viele Abfallsgruben.

Massenhaft sind hier schon in früherer Zeit Funde gemacht worden (vgl. Janssen l.l.). Bei unseren Grabungen kamen besonders Scherben zu Tage. Es scheint möglich durch diese Funde in dieser ziemlich sicher und genau datirten Stadt, welche doch nur von kurz vor 750 bis zum Anfang des zehnten Jahrhunderts bestanden haben kann, zu einer mehr gesicherten Chronologie der früh-mittelalterlichen Keramik zu kommen. (Abb. 19 und 20). Man vergleiche hierüber auch meinen folgenden Aufsatz über „de Leidsche burcht“.

J. H. H.

DE LEIDSCHÉ BURCHT.

Voor rekening van het Opgravingsfonds van de Nederlandsche Anthropologische Vereniging, daartoe door subsidies, o. a. van de gemeente Leiden, in staat gesteld, werden door mij opgravingen verricht in den burcht te Leiden, teneinde daarvan den ouderdom te onderzoeken en de kwestie op te lossen, of hier toch mogelijk nog Lugdunum Batavorum te zoeken zijn zou.

Hoe deze vraag in negatieven zin is beantwoord en tot welke conclusies de opgraving geleid heeft, zal door mij in een uitvoerig opstel in het Leidsche Jaarboekje worden besproken. We laten hier dus slechts in zoo kort mogelijke bewoordingen volgen, wat in de resultaten van dit onderzoek van meer algemeen belang schijnt.

Obwohl wir noch oft in der auswärtigen Literatur Leiden als „Lugdunum Batavorum“ bezeichnet finden können, fehlt dieser Identificierung jeder Grund und ist in Leiden selbst kaum jemals etwas römisches gefunden. Die sehr sinnreiche Beweisführung Jullian's (Rev. d. Ét. anc., Notes Gallo-Rom. 1922 s. 162), weshalb dennoch der Hügel, auf welchem die frühmittelalterliche Burg in der Mitte unsrer Stadt liegt, das Lugdunum der Bataven sein dürfte, hatte bei mir aber wiederum neuen Zweifel erweckt und hat mich zu einer näheren Untersuchung desselben veranlaszt.

Dazu wurde oben auf dem, etwa 13 M. hohen Hügel innerhalb der jetzigen Burg ein tiefer Schnitt und auch im Abhang und am Fusz des Hügels eine Eingrabung bis zum gewachsenen Boden gemacht.

Dabei stellte sich heraus, dass im Hügel mehrere Schichten zu unterscheiden seien. Auf der Durchschnitt-Zeichnung (Abb. 21 vgl. auch die Foto Abb. 22) bedeutet h eine Kulturschicht, welche die Oberfläche eines, aus blauem Klei aufgeworfenen Hügels bildet, der nach unten bis zum gewachsenen Boden reicht. Diese Schicht enthält die Fundamentbalken von Holzhäusern, wobei aber jede Spur einer Wehranlage fehlt. Offenbar haben wir hier also eine einfache, offene Niederlassung auf einem künstlichen Hügel aus einer Zeit, ehe hier eine Burg gebaut wurde.

Ueber dieser ersten Periode liegt eine dicke Lehmschicht, welche sich sowohl oben wie unten am Hügelfusz erkennen liesz (g) und deren Oberfläche (e) die Spuren von Lehmbauten (f und f₁) enthielt. Hier haben wir die Oberfläche des eigentlichen Burghügels. Im Inneren der jetzigen Burg lässt sich noch eine spätere Aufschüttung nachweisen, ebenfalls eine ziemlich starke Lehmschicht (b), die aber ausserhalb der Burgmauer fehlt und daher nur von einer Reparatur der Burg selbst herrühren kann. In dieser spätesten Schicht sind die Fundamentgräben eines steinernen Gebäudes ausgegraben (c).

Nun wissen wir, dass das Vorhandensein der Burg spätestens schon vom Anfang des 12^{en} Jahrh. an historisch feststeht (Blok Holl. Stad i. d. Middeleeuwen, vgl. Oppermann Westd. Ztschr. XXVIII); wahrscheinlich hat es aber schon früher „castellani de Leithen“ gegeben und musz also die Burg schon eher dagewesen sein. In 1204 wurde Ada v. Holland in der Burg belagert und auch im folgenden Jahre musz dieselbe gewiss schwer gelitten haben, sodasz man, auch auf Grund von den Architectur-Erscheinungen der jetzigen Ruïne auf eine Reparatur im Anfang des 13^{en} Jahrh. schlieszen kann

(Bouwkundig Tijdschrift X). Zu dieser Reparatur musz also die Schicht b gehören; die früheste Burgperiode (Schicht e) ist daher am spätesten im 12en Jahrh., wahrscheinlich aber noch früher zu datieren, während dann natürlich die erste Periode des Hügels, die Niederlassung vor dem eigentlichen Burgbau, mindestens vor dem Anfang oder der Mitte des 11en Jahrh. fallen musz.

Weil in den verschiedenen Schichten ziemlich viele Scherben gefunden wurden, ist es einerseits möglich die verschiedenen Perioden dadurch näher zu bestimmen, anderseits diese Schichtenfolge als Grundlage zu einer genaueren Präzisierung unsrer Kenntniss der frühmittelalterlichen Keramik zu benutzen,

Die Frage nach dem Vorhandensein einer Niederlassung aus römischer Zeit, Lugdunum Batavorum, hat sich nun in dieser Weise in negativem Sinne gelöst.

In der ältesten Schicht (h) fanden sich doch neben einer Anzahl von rohen, einheimischen Scherben speziell Scherben des Pfingsdorffer Typus. Bei den, im vorangehenden Aufsatz beschriebenen Funden von Wijk bij Duurstede hat sich herausgestellt, dasz die Keramik dieses Typus nicht nur schon den letzten Zeiten dieser Stadt, welche hier von etwa 750 bis 900 bestanden hat, angehört habe, sondern auch dasz dieselbe mit der vorangehenden, spätkarolingischen Keramik (wie Könen Gefäßkunde XX 24, XXI 1, 2) durch Uebergangsformen verknüpft war und sogar mit Scherben letzterer Gattung zusammen in einer geschlossenen Abfallsgrube gefunden wurde. Scheint es also festzustehen, dasz der Pfingsdorffer Typus ungefähr mit dem zehnten Jahrhundert anfängt, so kann die älteste Niederlassung auf dem Hügel unter der Leidener Burg nicht früher als in den Anfang dieses Jahrhunderts, wahrscheinlich noch etwas später, datiert werden. Und dasz nicht nur diese Niederlassung aus dieser Zeit stammt, sondern auch der Hügel selbst auf dem sie lag, beweist der Fund von einigen Pfingsdorffer Scherben, ganz unten tief im blauen Klei des Hügels. Weil nun dieser Hügel auf dem gewachsenen Boden steht und keine frühere Periode mehr darunter liegen kann, steht es jetzt fest, dasz von einer römischen Periode hier keine Rede sein kann. Lugdunum Batavorum ist hier also gewisz nicht zu suchen.

Die Schicht e, die Oberfläche der ältesten, eigentlichen Burgperiode, deren Anfang, wie wir sahen, spätestens im Anfang des 12en Jahrhunderts liegt, kann also gewiss auch nicht früher als ins 11e Jahrhundert datiert werden.

Die Funde aus dieser Schicht e gehören also dem Ende des elften und dem zwölften Jahrhundert an. Dieselben bestehen nun hauptsächlich ebenfalls aus Scherben des Pfingsdorffer Typus; dazwischen kommen aber schon einige Fragmente von Kannen u. s. w. vor, der bekannten frühmittelalterlichen Keramik, wie sie Koenen, (Gefäßkunde XXI 14) abbildet, welche mit ihren verwandten Gattungen in der letzten, wie wir oben gesehen, etwa 1204 anfangenden Burgperiode vorherrschen und besonders auch in den dortigen Fundamentgräben (c) gefunden wurden. Der Pfingsdorffer Typus musz also vom Anfang des 10en bis sehr tief ins zwölfte Jahrhundert datiert werden. Die bekannte frühmittelalterliche Keramik, Krüge, u. s. w., deren Oberfläche bald mit einer starken Glasur überzogen wird, musz nach diesen Ergebnissen, erst im Ende des zwölften Jahrhunderts entstanden sein.

J. H. HOLWERDA.

ROMEINSCHE PUT TE GREVENBICHT (L.).

In de maand Juli 1922 berichtte burgemeester Vencken van Obbicht-Papenhoven het Gesch. en Oudh. Genootschap in Limburg, dat te Grevenbicht, even over de grens zijner gemeente eene oudheidkundige vondst was gedaan. De heer Cörvers had n. l. bij het verrichten van graafwerk in zijnen boomgaard ¹⁾ een kringvormig metselwerk, zware blokken zandsteen, fragmenten van tegels en scherven van aardewerk aangetroffen (afb. 23). Onder de tegelfragmenten was een met het merk A A F. Terstond werd de vindplaats door twee bestuursleden bezocht en zij meenden, dat de heer Cörvers de overblijfselen had gevonden van een Romeinsch bouwwerk, waarvan de eigenaardige ronde vorm, die alleen aan de binnenzij was blootgelegd, aan het inwendige van een toren deed denken. Zij achtten een nauwkeurig wetenschappelijk onderzoek zeer gewenscht en waarschuwden den directeur van het Rijksmuseum van Leiden. Na een bezoek van dezen werd besloten met de medewerking van het Museum eene kleine opgraving te verrichten. Deze had plaats 26—28 Juli 1922 en leidde tot de volgende resultaten.

Al spoedig kon met zekerheid worden vastgesteld, dat het metselwerk en de groote zandsteenblokken niet tot een toren, maar tot een grooten put hadden behoord. Het bleek n. l., dat de buitenkant van het ringvormig metselwerk er in het geheel niet uitzag als de buitenmuur van een toren, daar hij met onregelmatig uitstekende steenen gewoonweg tegen den omringenden grond zonder kalkspecie was opgetrokken. Men had dus eerst een kokervormig gat gegraven en dat van binnen bemetseld.

De binnendoorsnede van den put bedroeg 2.30 M., het metselwerk bestond uit lagen kolenzandsteen en was nog tot op een hoogte van 1.10 M. aanwezig. De onderkant daarvan lag 3.65 M. onder den beganen grond. Merkwaardig was het, dat het grondwater eerst 68 cM. beneden het metselwerk te voorschijn kwam. Daaruit zou men kunnen opmaken, dat het metselwerk op een houten onderbouw had gerust, zooals dat bij gemetselde Romeinsche putten veelvuldig voorkomt. Van zulk een onderbouw werden echter geen sporen aangetroffen.

De zandsteenblokken zaten in de putvulling en konden slechts met groote moeite daaruit opgeheschen worden. De eigenaar was reeds begonnen ze in stukken te slaan om ze des te gemakkelijker te kunnen verwijderen. Geheel of gedeeltelijk waren nog 7 vierkante blokken aanwezig (vgl. afb. 24). Ze waren 30 cM. dik en 85 cM. hoog, doch de smalle opstaande kanten waren afgeschuind, zoodat de breedte aan de voorzijde 1.13 M. en aan de achterzijde 90 cM. bedroeg. Zij moesten met die schuine kanten eenmaal tegen elkaar hebben

1) Gem. Grevenbicht, kad. sectie B, aan de Houtstraat, n°. 2721.

gestaan, omdat in het bovenvlak aan weerszijden 5 cM. breedte en 11 cM. lange gaten waren uitgekapt voor het aanbrengen van ijzeren of looden verbindingstukken. Naar onze meening hebben zij in den vorm van een veelhoek — volgens onze berekening een achthoek — den opstaanden rand van den put gevormd (afb. 25). Mogelijk heeft een houten puthuisje er boven op gestaan, doch dit moest dan aan ten minste drie kanten open zijn geweest, daar het bovenvlak van drie steenen niet meer gaaf was en door het gebruik van den put leek afgesleten.

Verder was er nog een platte steen, 27 cM. dik en in den vorm van een trapezium, waarvan de beenen resp. 66 en 68 cM. lang waren. Eene zijde had eene lengte van 1.25 M. doch de andere tegenoverstaande zijde was 82 cM. lang en in plaats van evenwijdig te loopen was zij naar binnen boogvormig uitgekapt. Blijkbaar had die steen op het metselwerk van den put gelegen, om den boven beschreven opstaanden rand te dragen. Vermoedelijk zijn er ook acht van zulke steenen geweest en zijn ze in den loop der tijden door de bevolking weggehaald. De putrand moet er dan uitgezien hebben zooals hij in afb. 26 in perspectief is voorgesteld.

Rondom den put en in het puin, waarmee hij was opgevuld, kwamen te voorschijn fragmenten van Romeinsche dakpannen en tegels. Van deze laatste werd er nog een aangetroffen met het merk A A F in een cirkel. Dan nog wat ijzerwerk, waaronder een sterk verroest bijl, en eenige beenderen, meestal afkomstig van keukenafval. Ten slotte waren er vele scherven van Romeinsch aardewerk, waarvan wij hier een klein overzicht laten volgen. Het was opmerkelijk, dat zich daaronder geen enkel stuk „terra sigillata” bevond. Bij de sorteering konden wij onderscheiden:

I. Beschilderd vaatwerk.

1. Borden. Bodem- en wandfragmenten van een bord van wit baksel met bruinzwarte beschildering (Oelmann, Niederbieber, pl. II, 40); rand- en bodemfragmenten van een bord met blauwgrijze polijsting (Ibid. pl. III, 58 a), nog een fragment van een dergelijk bord van een hard grijsachtig baksel.

2. Bekers. Wandfragmenten van 3 verschillende exemplaren met arceeringen en van 2 ex. met kleigruisbestrooiing; voetje van een beker met kleigruisbestrooiing.

II. Terra nigra-achtig vaatwerk.

Rand- en wandfragmenten van een kommetje zooals bij Oelm., Niederb., pl. II, 38, en blz. 44, afb. 23.

III. Glad vaatwerk.

1. Kruiken. Een kruikhals van 't laatst der 2de eeuw; tallooze wandfragmenten meestal van een witgrijs baksel; fragmenten van 2 of 3 kruikvoetjes.

2. Urnen (honingpotten?). Twee verschillende randfragmenten.

3. Fragment van een deksel.

IV. Wrijfschalen.

1. Drie fragmenten van verticale randen.

2. Twee fragmenten van omgebogen randen.

3. Een wandfragment met ingebakken steentjes.

V. Grof aardewerk.

1. Urnranden. Twee fragmenten van omgebogen randen, waarvan één zooals bij Oel-

mann, Niederbieber, pl. III, type 87, en de andere met schouderlijst. Veertien fragmenten van randen met hartvormig profiel zooals bij Oelmann, t. a. p., type 89. Een fragment van een horizontalen rand met opstaand boord naar buiten (baksteenrood baksel).

2. Randfragment van een kom zooals bij Oelmann, t. a. p., pl. IV, type 104.
3. Talrijke wandfragmenten van urnen en kommen.
4. Fragmenten van acht verschillende bodems.
5. Twee knoppen en 3 diverse randfragmenten van deksels.

VI. Dikwandig aardewerk. Voorraadvaten.

1. Halsfragmenten van ten minste drie groote amphora's of kruiken.
2. Wandfragmenten van ten minste twee amphora's.
3. Wandfragmenten van voorraadskuipen met breeden horizontalen naar binnen staanden rand.

4. Fragment van een niet nader te bepalen pot met gaatjes.

Het boven beschreven vaatwerk toont aan, dat de put van Romeinschen oorsprong is en, voor zoover het dateerbaar is, wijst het erop, dat hij in de 2de helft der 2de eeuw en een groot gedeelte van de 3de eeuw in gebruik is geweest.

De kolenzandsteen, waarmee de put gemetseld is, wordt in de buurt niet aangetroffen. Hij is hoogst waarschijnlijk aangevoerd langs de Maas, die slechts op 500 M. afstand voorbij het terrein haren loop heeft. Het is bekend, dat die steen stroomopwaarts, even ten Z. van Maastricht in België, reeds in Romeinschen tijd ontgonnen is.

Wat den zandsteen betreft, deze behoort tot de zoogenaamde Nievelsteiner soort, die in de omgeving van Kerkrade en Heerlen wordt aangetroffen. De Romeinen kenden dien steen, want hij komt herhaaldelijk te voorschijn bij de opgraving van hunne landhuizen in Zuid Limburg.

De thans bekende groeven van den „Nievelsteiner” zandsteen liggen vrij ver van Grevenbicht en van de Maas verwijderd. Er moet dus wel eene bijzondere reden geweest zijn om die zware en moeielijk te vervoeren stukken zóó ver over land te transporteeren. In verband daarmee vraagt men zich af, of de put, waarvan zij den rand hebben gevormd, wel een gewone waterput is geweest. In den regel zijn de Romeinsche putten in de provincie niet zoo rijk en daarenboven van meer bescheiden afmeting. Van de 18 gemetselde putten, die in en bij de Saalburg ¹⁾ onderzocht zijn, was er slechts één met een doorsnede van 2.10 M. aan den bovenrand. De doorsnede van al de overige bedroeg doorgaans niet veel meer dan 1 M. En die ééne breede put wordt door de geleerde onderzoekers van de Saalburg beschouwd als een openbare put. Als zoodanig heeft hoogst waarschijnlijk ook de put in Grevenbicht gediend. Een verder onderzoek zou moeten uitmaken bij welk openbaar bouwwerk hij dan behoord heeft. Dat iets van dien aard er geweest kan zijn, volgt uit de aanwezigheid van Romeinsche bouwresten in den bodem. Op een afstand van ongeveer 10 M. in N. O. richting van den put waren door den heer Cörvers overblijfselen blootgelegd van eenen muur en van een vloer in „testa contusa” (afb. 23). Deze lag slechts 10 cM. onder den beganen grond. Overal waren scherven van Romeinsch vaatwerk door hem aangetroffen. Er zijn trouwens te Grevenbicht en in zijn naaste omgeving reeds zeer veel sporen van de Romeinsche beschaving gevonden. Wij noemen hier in de eerste

1) Zie L. JACOBI. Das Römerkastell Saalburg, blz. 156—167.

plaats den zoogenaamden Jodenberg, een van de weinige nog bewaarde groote Romeinsche grafheuvels of „tumuli” in Limburg. Hij is nog 10 M. hoog, beslaat eene oppervlakte van 5 aren en wordt Jodenberg genoemd, omdat hij tot begraafplaats dient der Israëlietische gemeente. Ten Z. O. daarvan, in de gemeente Obbicht, ligt een minder verheven doch uitgestrekter terrein, dat den naam draagt „op de Kempen”. Het volk vertelt, dat daar eene stad heeft gestaan. In alle geval is het eene bekende vindplaats van Romeinsche oudheden. Gekapte steenen, fragmenten van Rom. dakpannen en Romeinsche munten komen er voortdurend voor den dag. Nog in Febr. van verleden jaar werd door het Museum te Maastricht een gouden munt aangekocht, die aldaar was gevonden. Ze was van keizer Valentinianus. Ook gouden munten van Theodosius en Honorius zijn er te voorschijn gekomen. Een weinig meer ten Z. van de Kempen werd in 1875 de prachtige grafvondst gedaan, die door het gemeentebestuur aan het Museum te Maastricht werd afgestaan. Zij bevat o. a. zeer fraai Romeinsch glaswerk en is afgebeeld en beschreven in de „Mededeelingen van de Rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst”, dl. I, afl. 1, 's Gravenhage 1876. Dan is er nog ten O. van den Jodenberg, aan de kruising van een groot aantal wegen, een laat-Romeinsch of Frankisch grafveld, waarvan de voorwerpen thans in tal van particuliere collecties verspreid zijn. Ten slotte vermelden wij nog de uitgestrekte fundeeringen van een Romeinsch gebouw, die zich in een akker bevinden tusschen Grevenbicht en Buchten. Herhaaldelijk zijn reeds pogingen aangewend door het Limburgsch oudheidkundig Genootschap om er opgravingen te verrichten. De eigenaar heeft daartoe verlof gegeven, doch de geldmiddelen ontbreken. Een aanvraag om Rijkssubsidie heeft nog geen succes gehad. Het is te hopen, dat de Regeering de groote beteekenis van het onderzoek der Romeinsche resten te Grevenbicht en omgeving zal inzien en het Genootschap geldelijk zal ondersteunen.

Maastricht,

W. GOOSSENS.

RÉSUMÉ.

En creusant la terre pour les fondements d'un nouvel édifice on trouva dans un verger à Grevenbicht de grands blocs travaillés de grès, des restes d'une maçonnerie ronde et des fragments de poterie et de tuiles romaines. La Société hist. et archéol. dans la prov. de Limbourg et le directeur du Musée de Leyde y firent exécuter des fouilles du 26 au 28 juillet 1922. Celles-ci établirent nettement que la maçonnerie ronde provenait de l'intérieur d'un puits dont le bord avait été composé de blocs de grès formant très probablement un octogone. La maçonnerie était encore haute de 1,10 M. et à l'intérieur elle avait 2,30 M. de diamètre. Sa base se trouvait à 3,65 M. sous le sol, mais à 68 cM. au dessus de la ligne d'eau. Elle a donc reposé probablement sur une construction en bois. On avait employé des moëllons d'un grès schisteux provenant des terrains carbonifères des environs de Visé. Ces matériaux ont été donc amenés par la voie de la Meuse qui coule non loin de l'emplacement du puits. Les blocs de grès qui avaient formé le bord du puits avaient une épaisseur de 30 cM. et une hauteur de 85 cM. La face extérieure mesurait 1,13 M. de large, tandis que la face intérieure n'avait qu'une largeur de 90 cM. Signe évident que les blocs avaient été posés en forme de polygone. Ils avaient été liés ensemble par des crampons de fer ou de plomb encastrés dans la surface supérieure. Le sommet de trois blocs avait été détérioré par l'usage. (Cf. fig. 23—26).

Parmi les objets trouvés dans le remblai du puits et tout à l'entour il faut signaler deux briques avec la marque A A F dans un cercle, et de nombreux fragments de poterie romaine datant de la 2e moitié du IIe siècle et de la 1re moitié du IIIe. C'est donc à cette époque que le puits a été en usage.

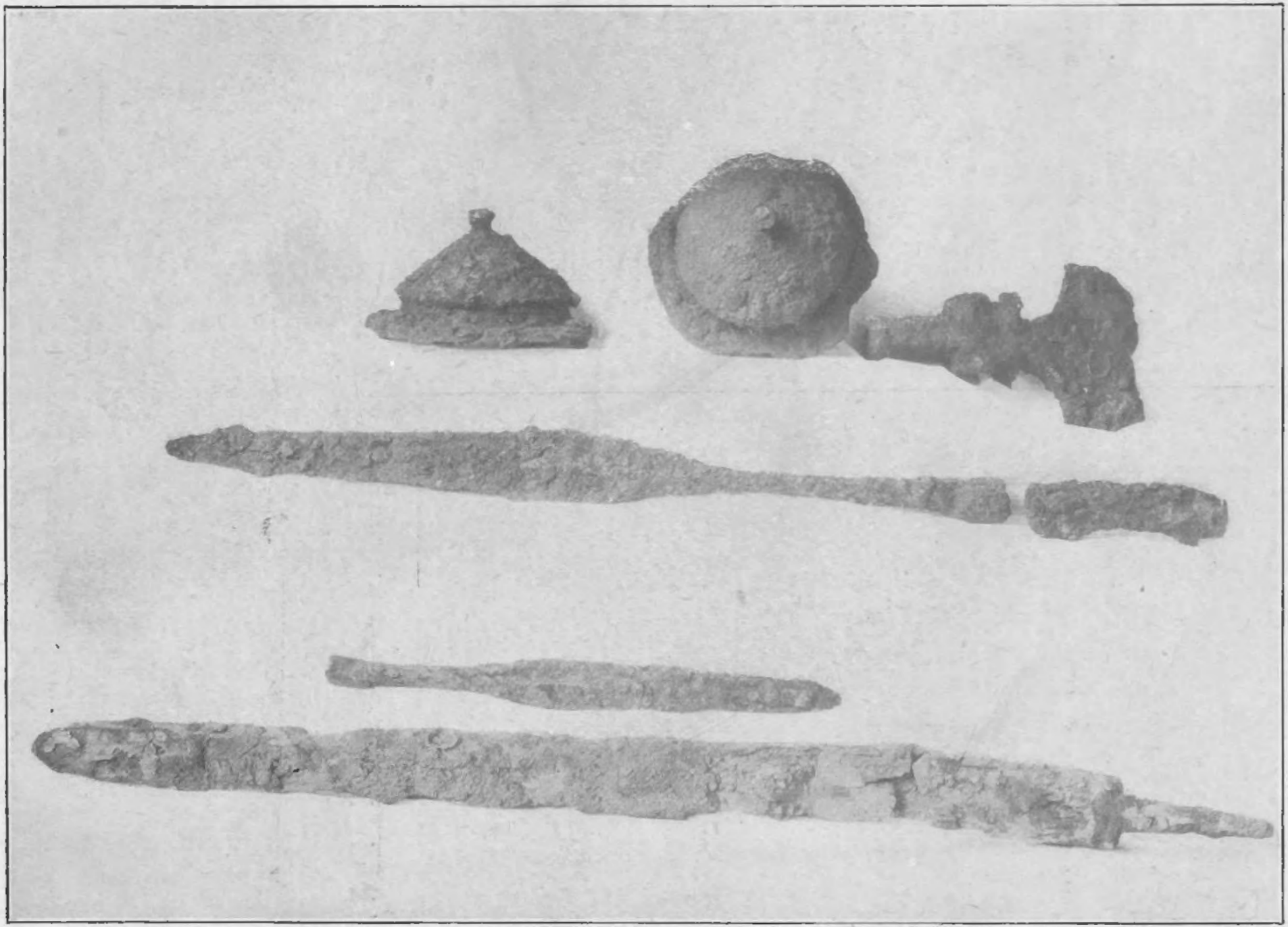
Le grès du bord porte actuellement le nom de *Nivelsteiner*. Comme cette pierre n'a pu être transportée à Grevenbicht que par voie de terre et de fort loin, on ne peut admettre, qu'il s'agit ici d'un puits ordinaire; surtout parce que le diamètre en est de 2,30 M., tandis que celui des puits ordinaires ne va guère au delà d'un mètre. Concluons donc, qu'il a eu une destination publique et que le bâtiment romain dont les substructions ont été retrouvées à une distance de 10 M. du puits a été probablement aussi un édifice public. Cela ne doit pas étonner, parce qu'on a trouvé à Grevenbicht et dans son voisinage immédiat de nombreux vestiges de l'occupation romaine. Espérons que la Société hist. et archéol. puisse continuer ses recherches.

INHOUD VAN DE „OUDHEIDKUNDIGE MEDEDEELINGEN" V¹.

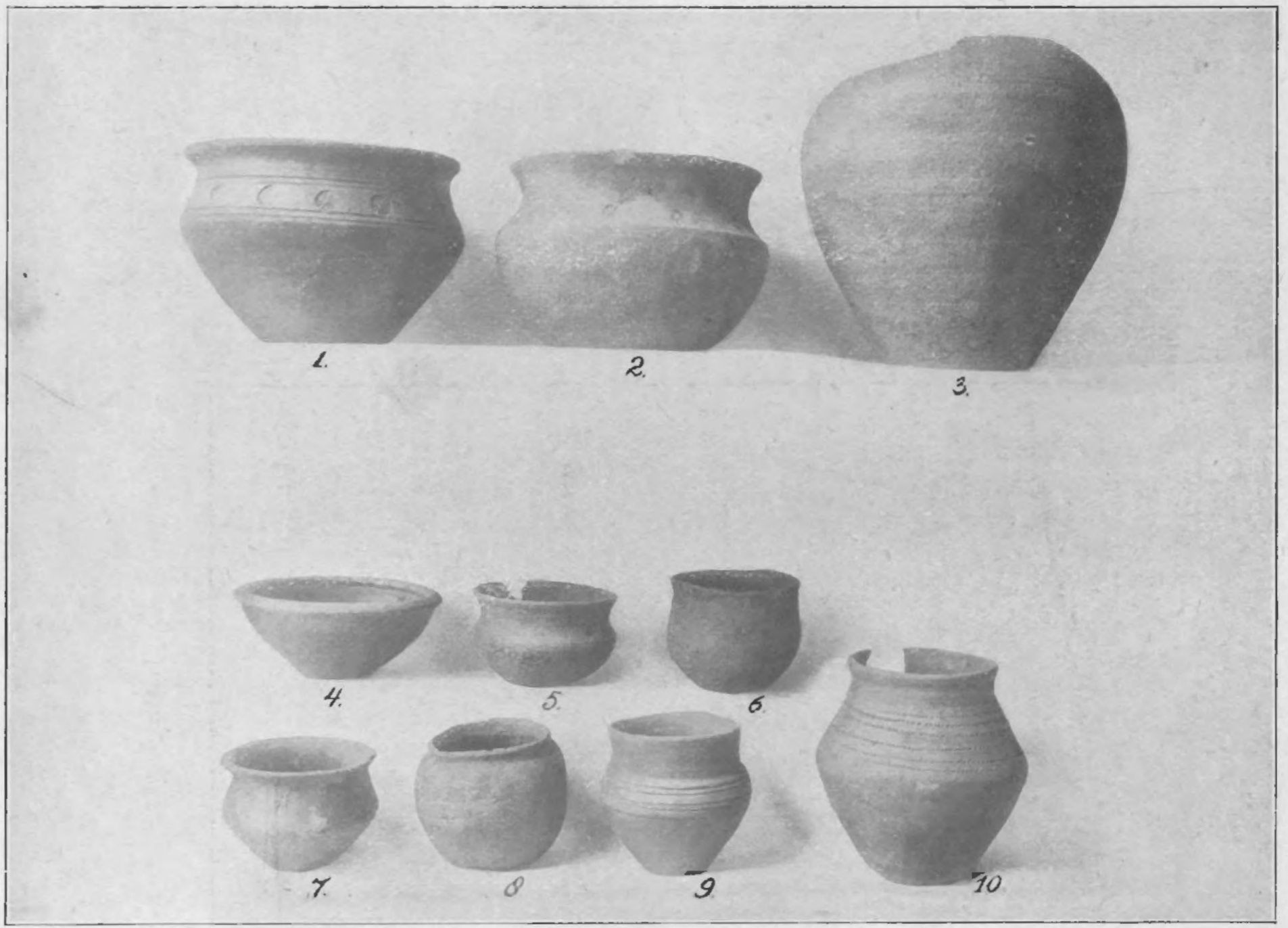

J. H. HOLWERDA. De Franken in Nederland.	1.
1. Voorwoord	I.
2. Het ontstaan van het Frankrijk	IV.
3. De Merovingen in ons land	XVI.
4. De verovering van ons land door de Karolingen	XXIII.
5. Dorestadt	XXXIV.
Zusammenfassung	XLVII.
J. H. HOLWERDA. De Leidsche burcht.	LI.
W. GOOSZENS. Romeinsche put te Grevenbicht (L.)	LIII.
Résumé	LVII.

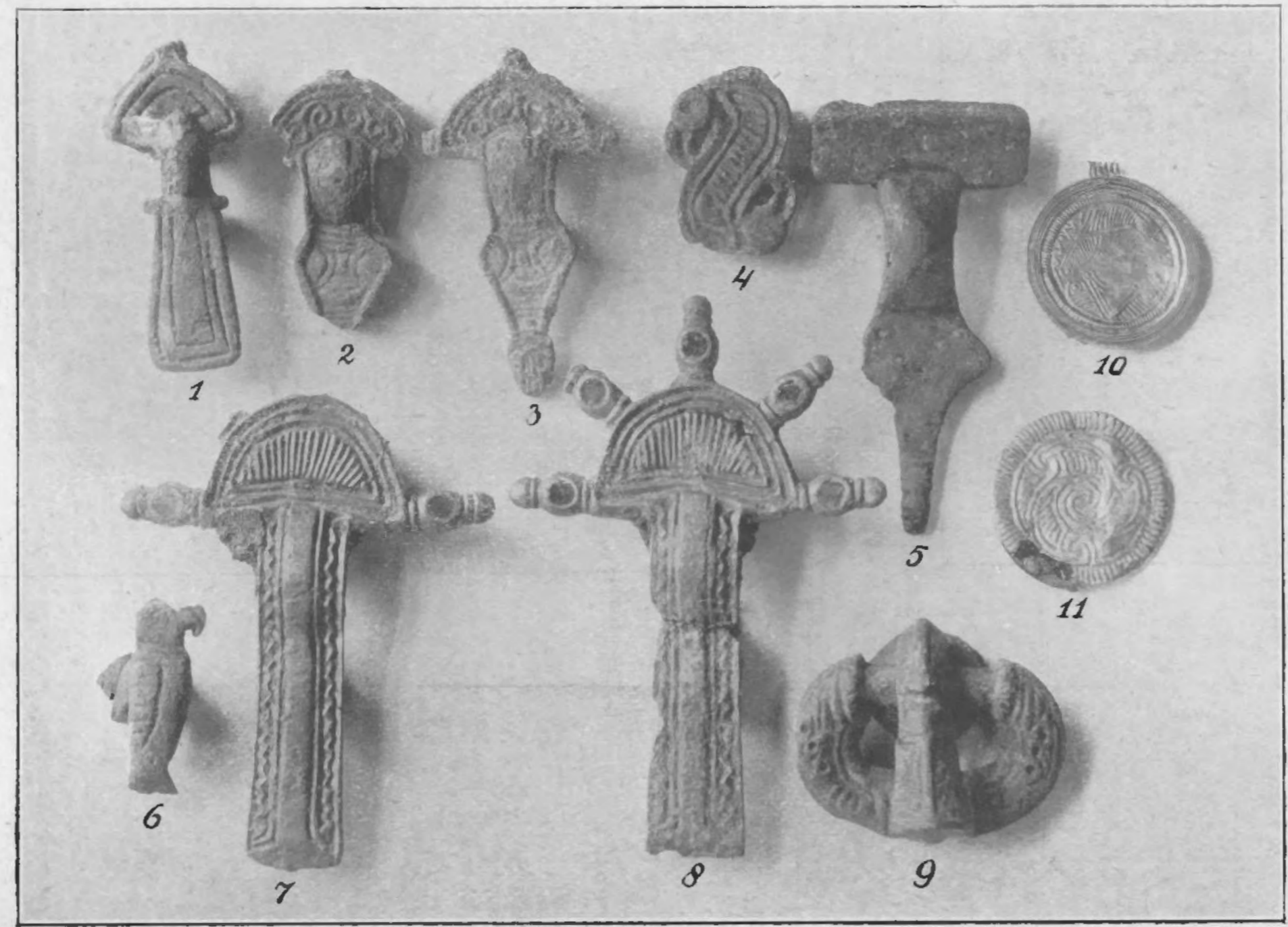

Afb. 1. Merovingisch ijzerwerk uit Loenen.

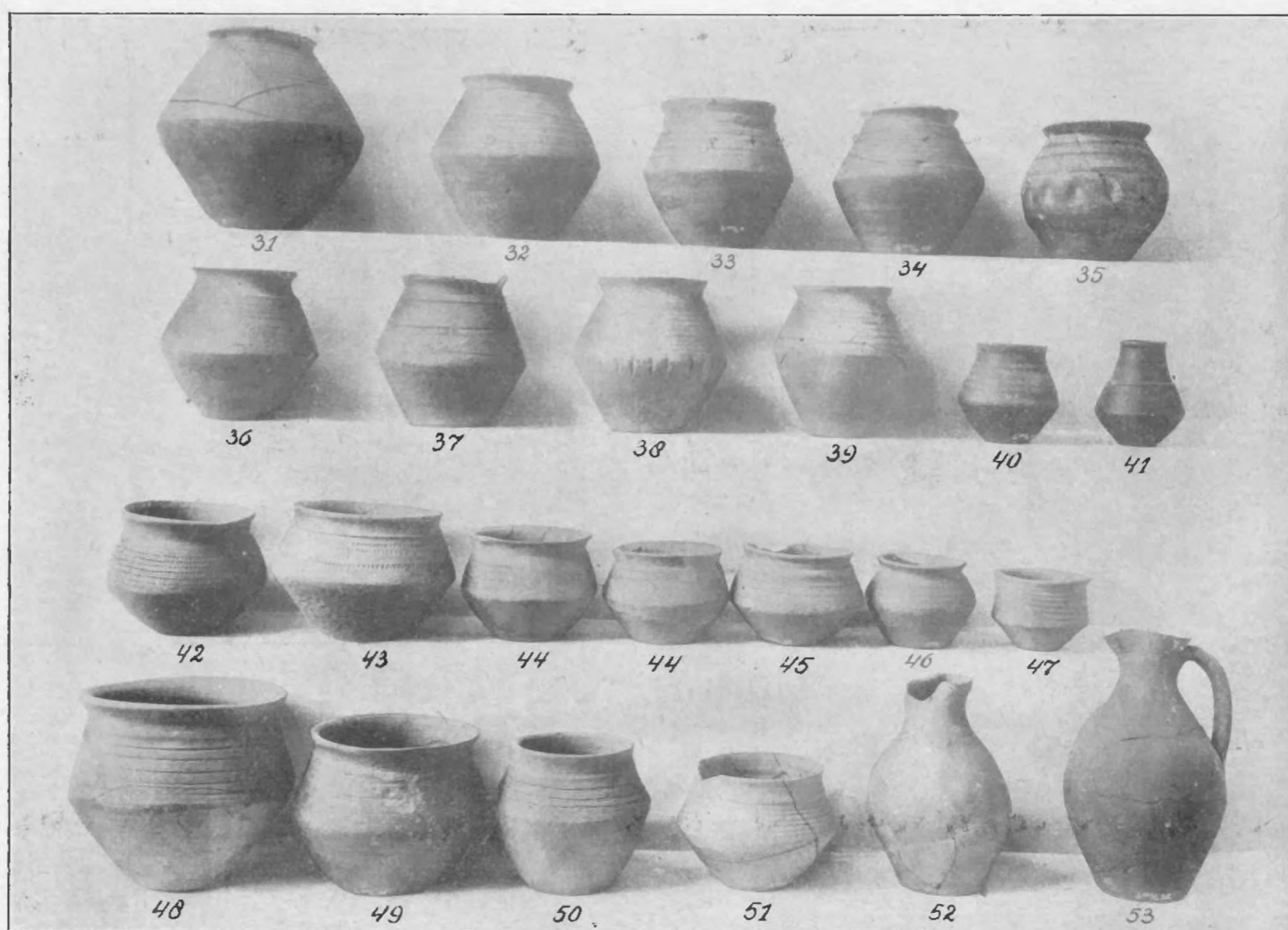
Afb. 2. Merovingisch en inheemsch aardewerk uit Loenen.

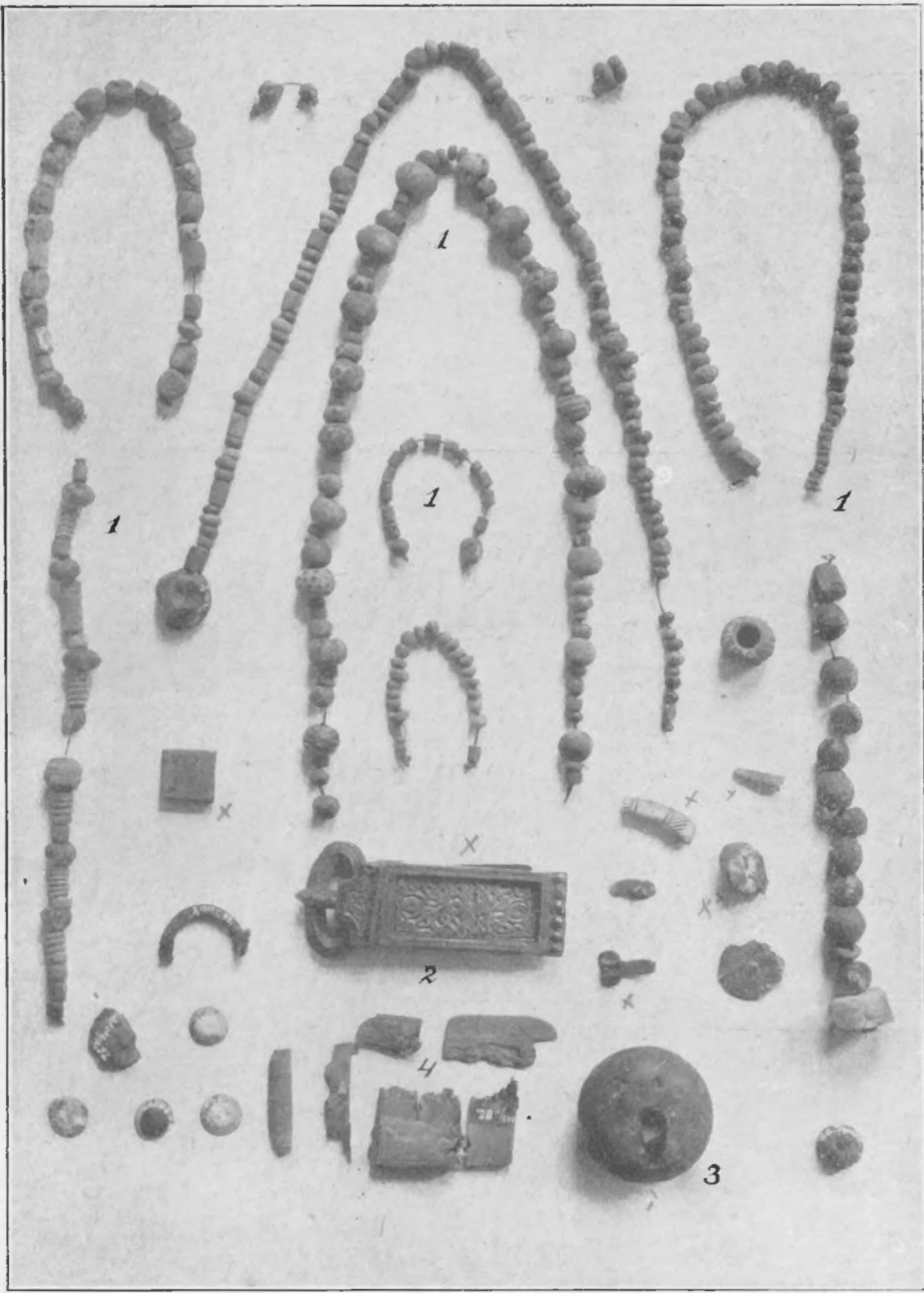
Afb. 3. Merovingische fibulae enz. uit Loenen.

Afb. 4. Merovingisch aardewerk uit Rijnsburg.

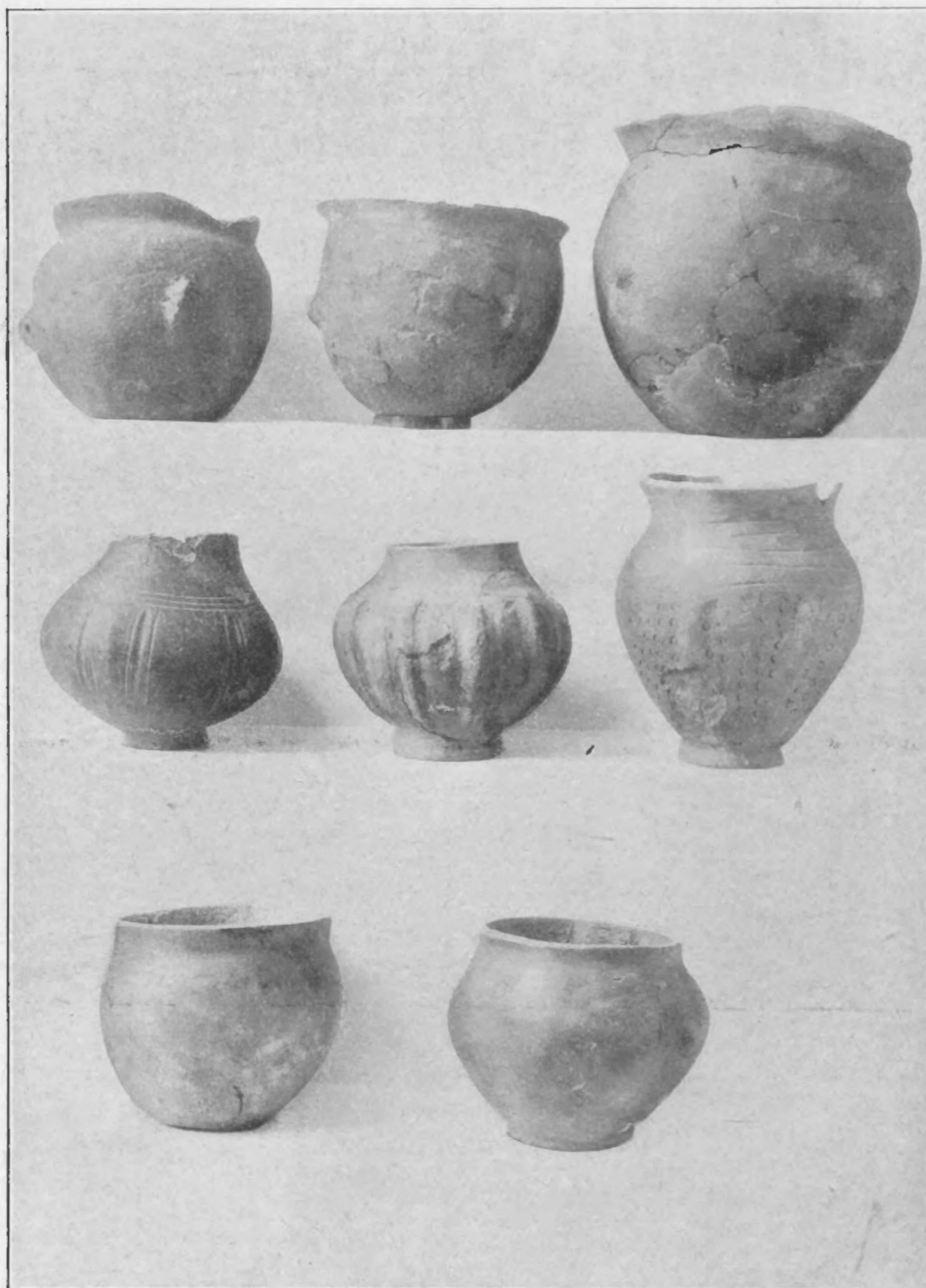
Afb. 5. Merovingisch aardewerk uit Rijnsburg.

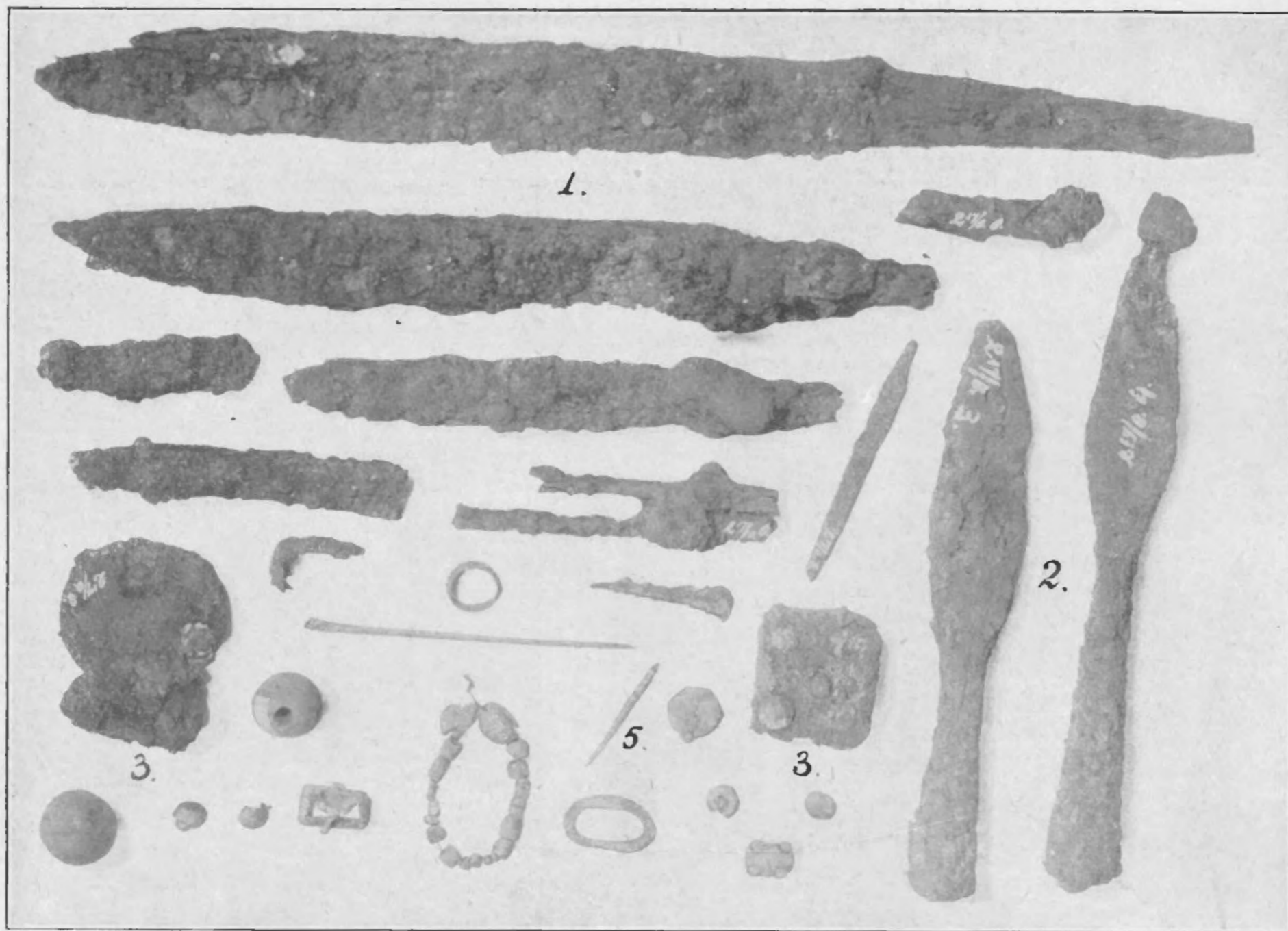
Afb. 6. Kralen enz. uit Rijnsburg.

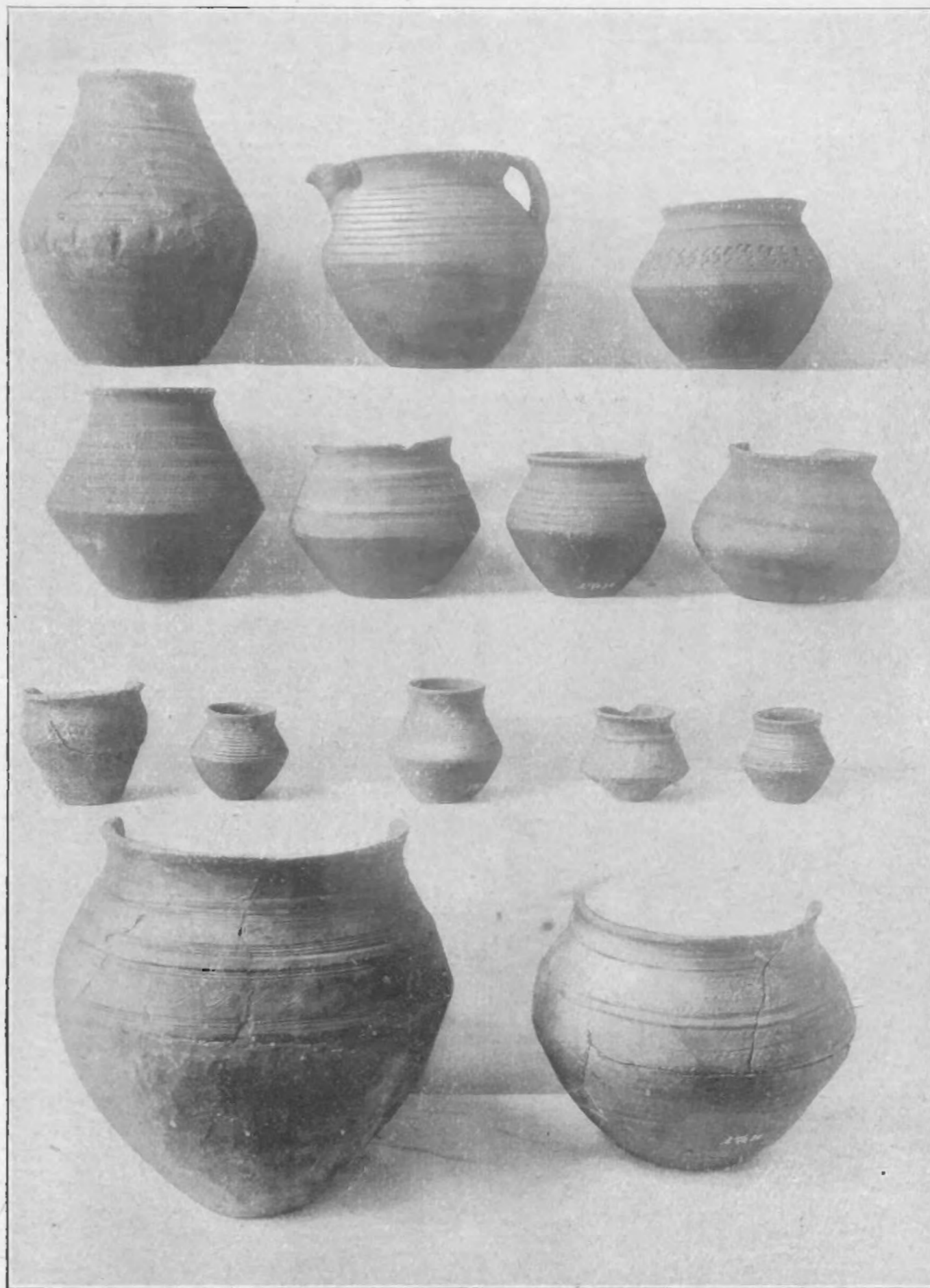
Afb. 7. Merovingisch goud en versierselen uit Rijnsburg.

Afb. 8. Saksisch vaatwerk uit Rijnsburg.

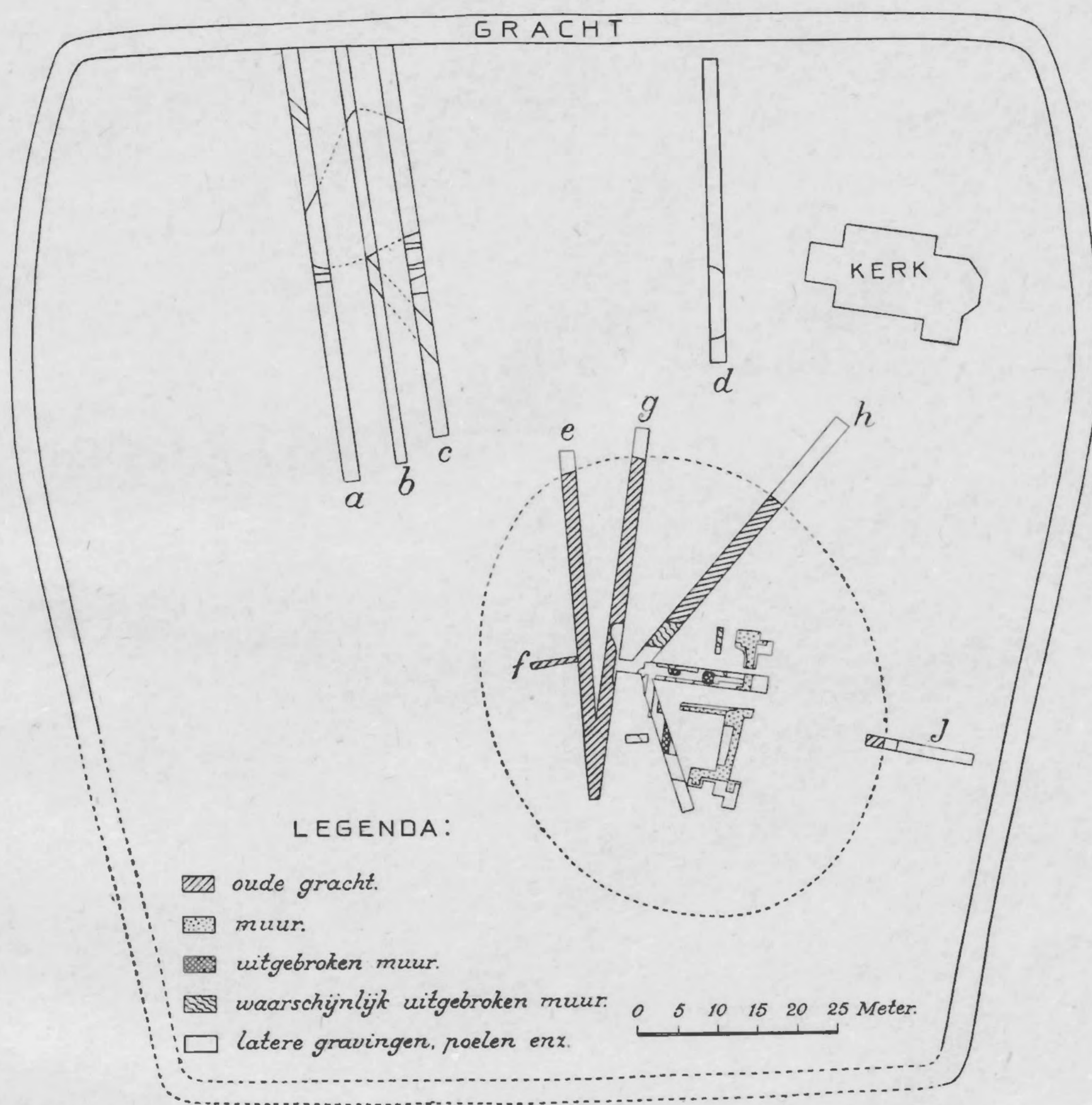

Afb. 9. Laat-Merovingisch ijzerwerk enz. uit Swalmen.

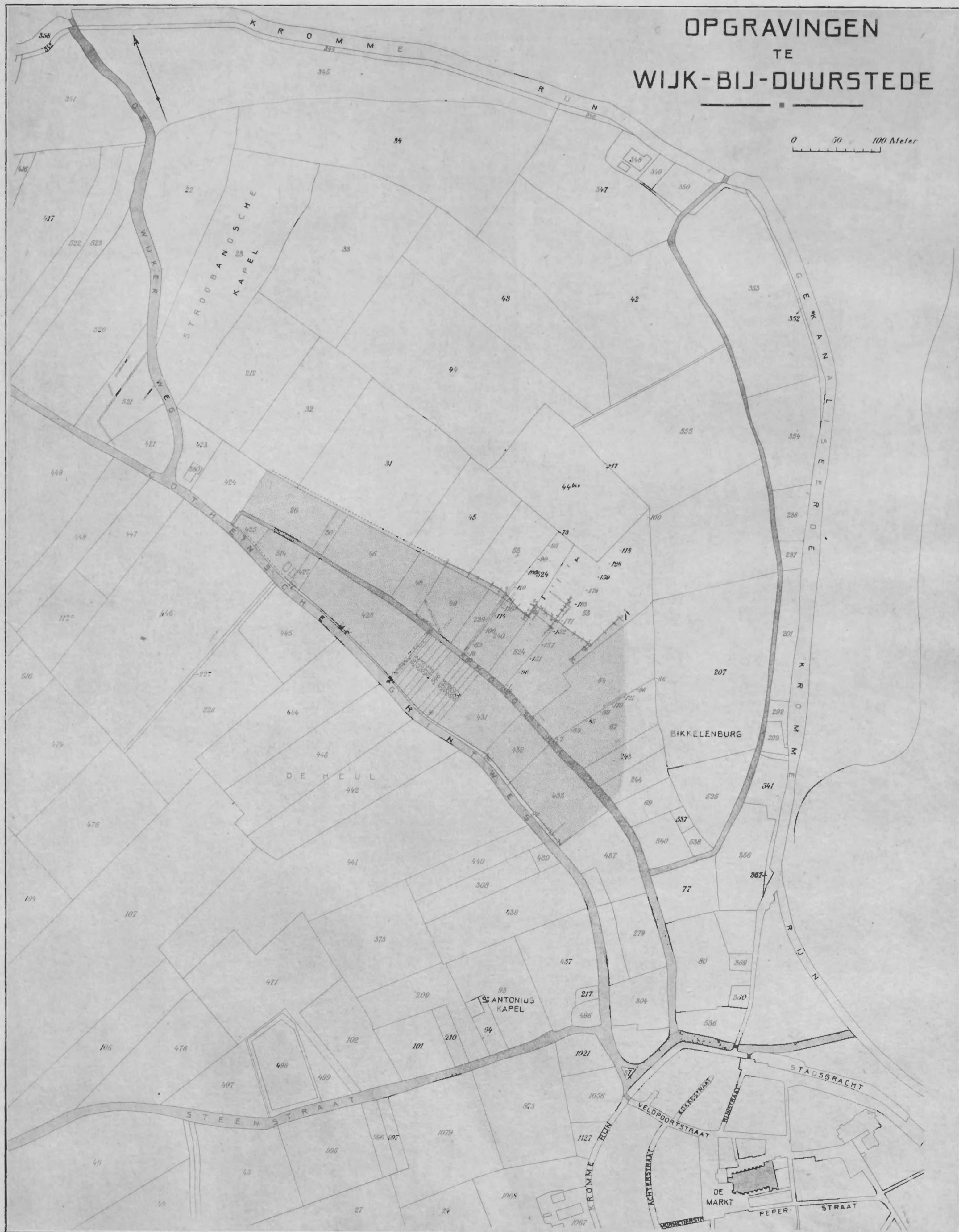

Afb. 10. Laat-Merovingisch aardewerk uit Swalmen.

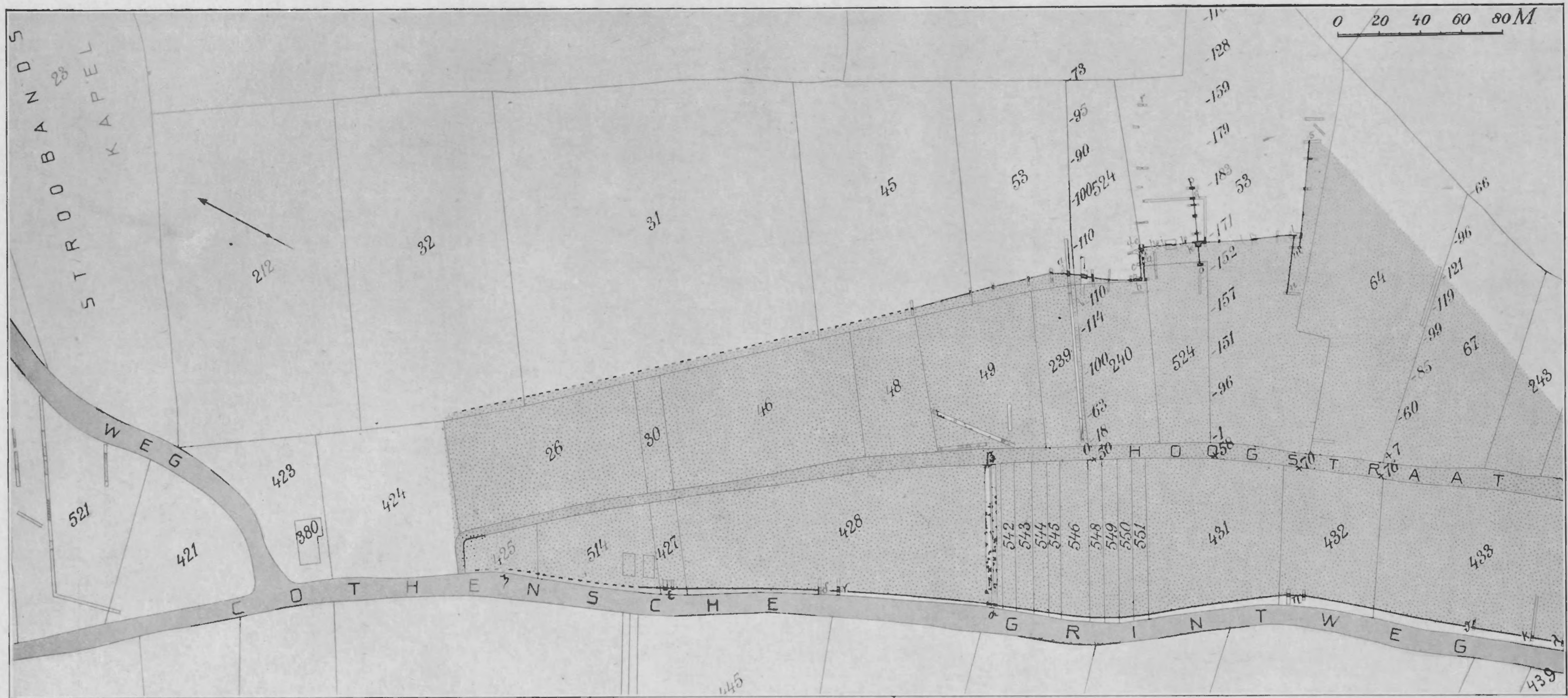

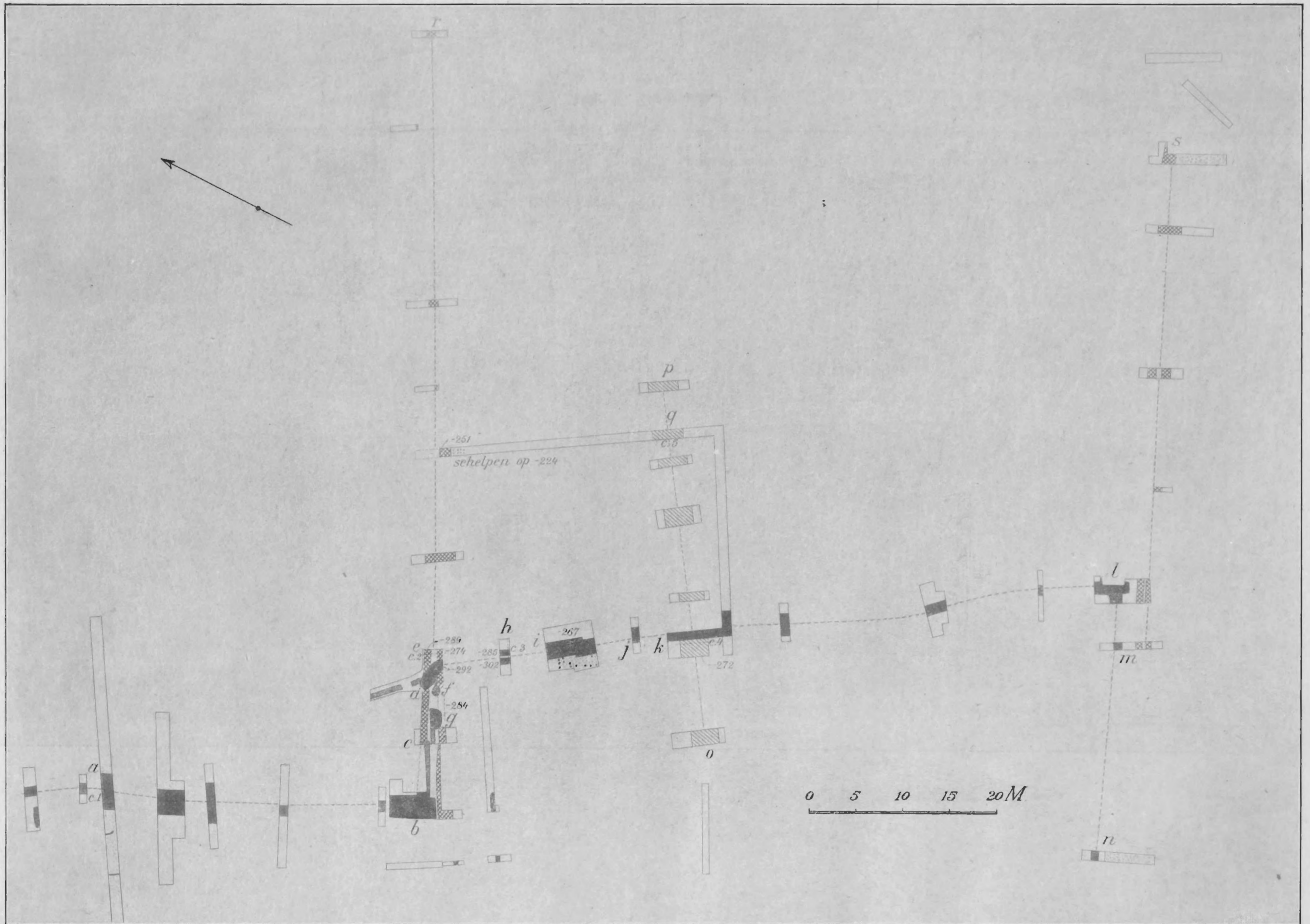
Afb. 11. Opgraving te Netersel.

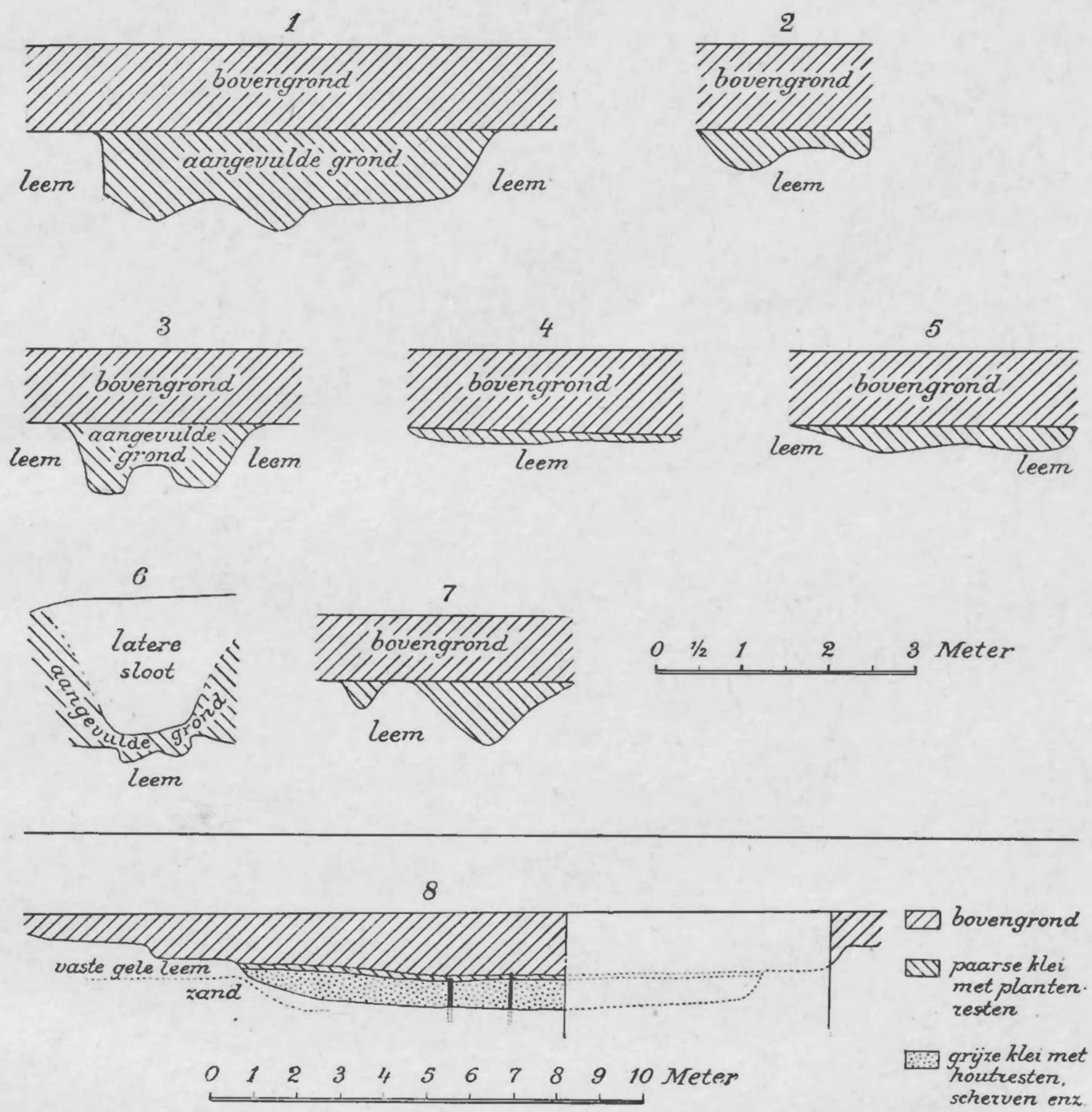
Afb. 12.

Afb. 13. Dorestadt.

Afb. 14. Oostmuur en poort van Dorestadt.

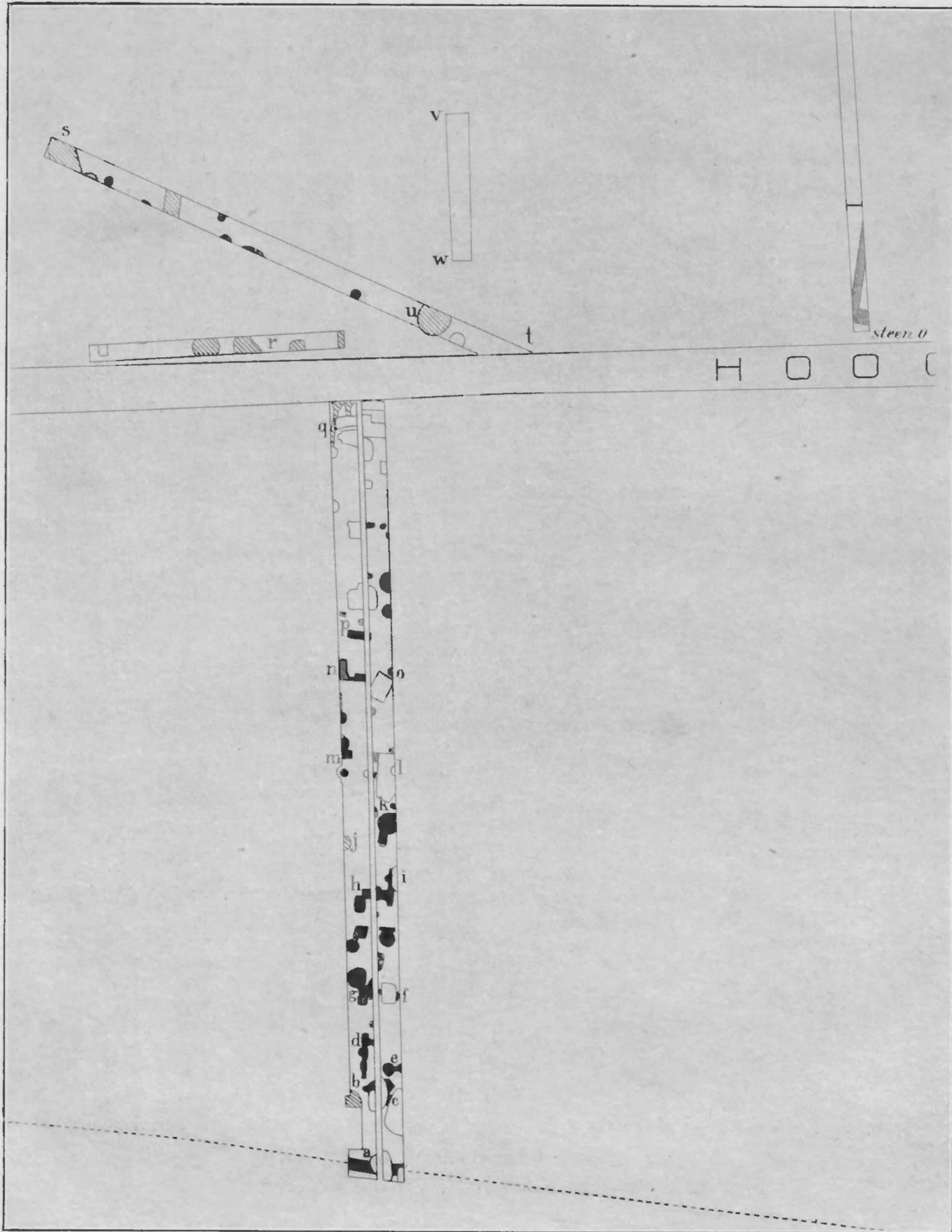

Afb. 15.

1, 3, 6, 7 doorsneden door de palissadegreppel van den walmuur van Dorestadt.

4, 5 doorsneden door afvoergreppel.

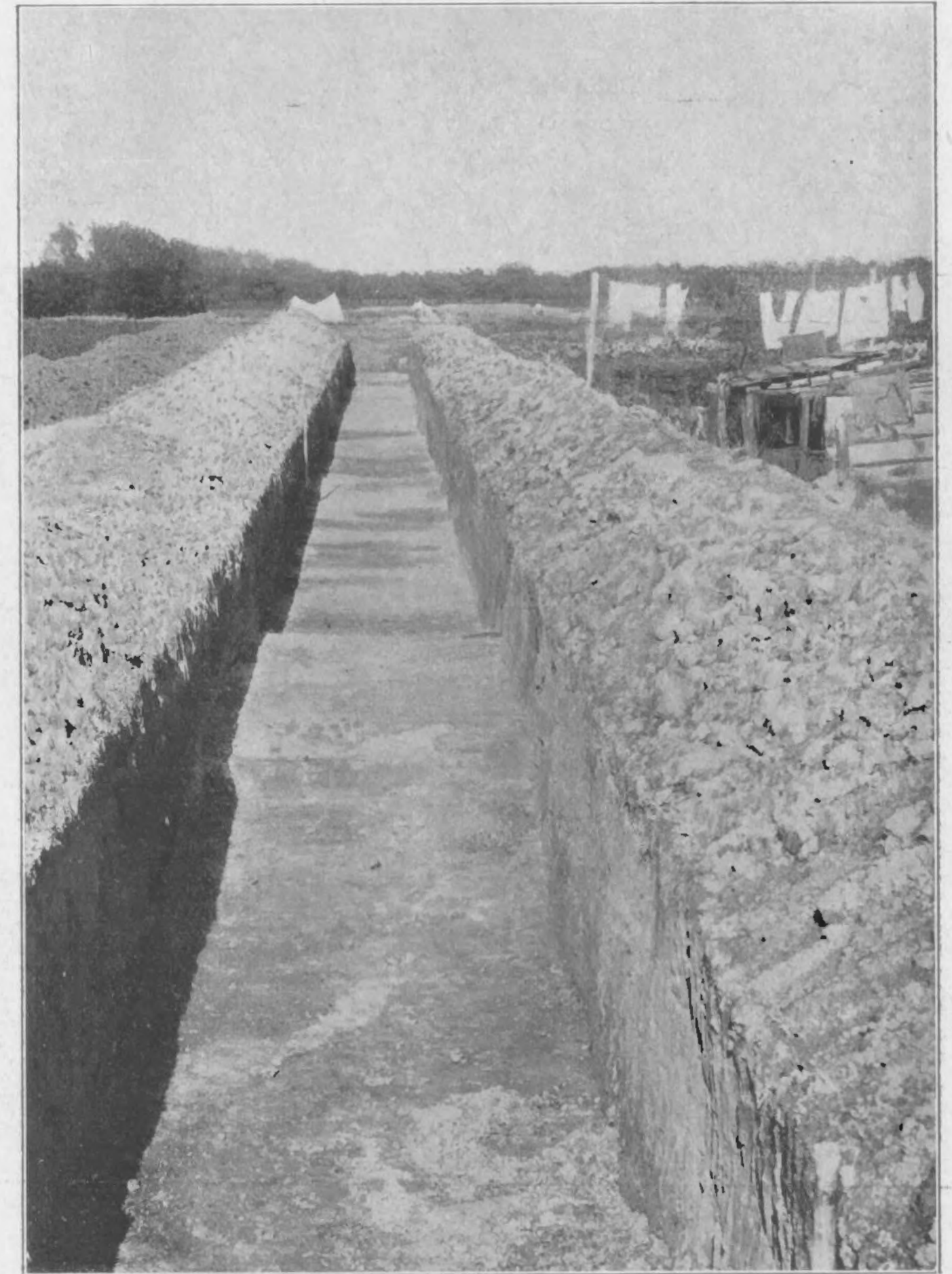
Doorsnede door gracht ten N. van de nederzetting.

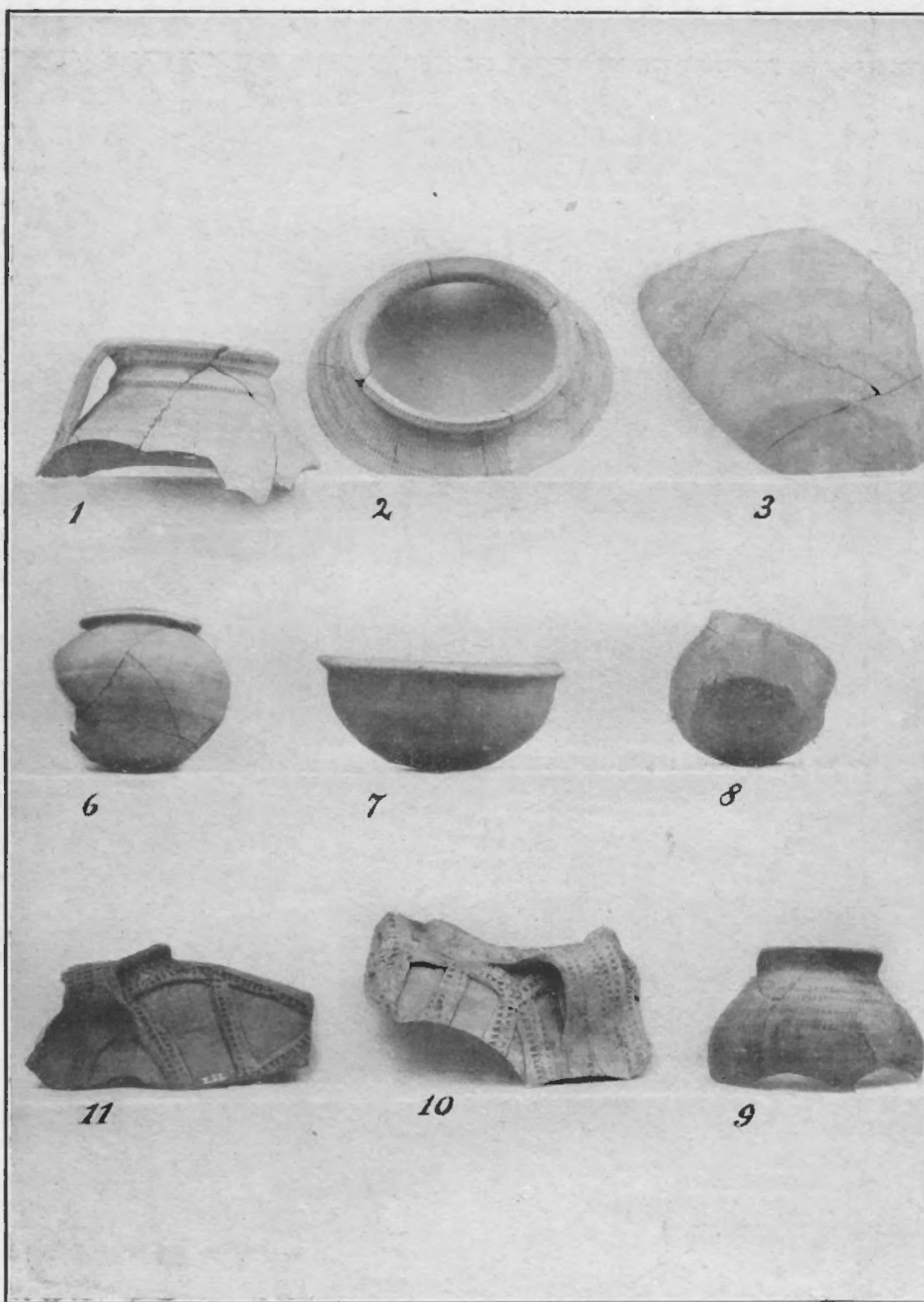
Afb. 17. Detailkaart der ontgraven hutsporen in Dorestadt.

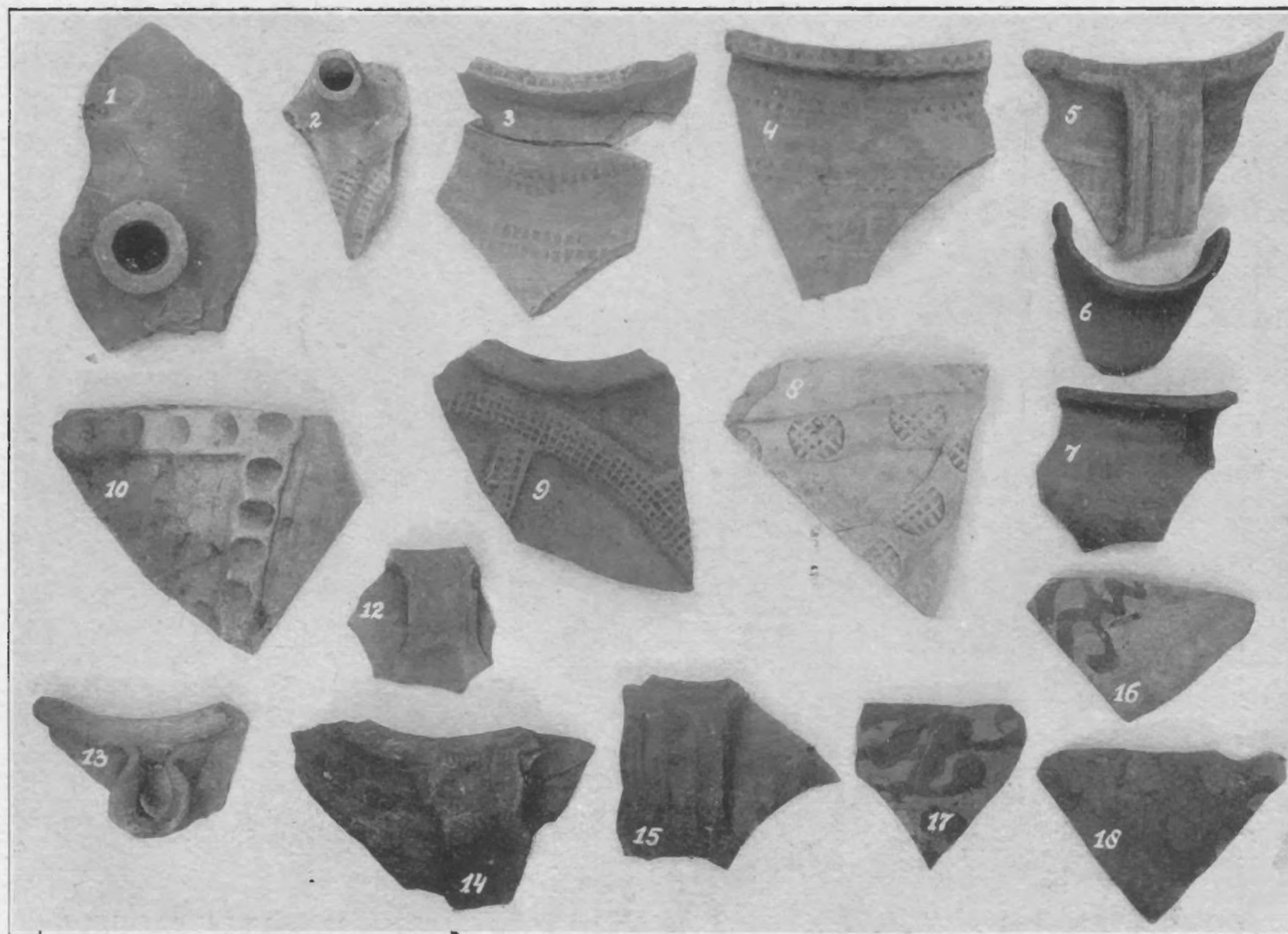
Afb. 16. De sporen van den poortbouw in Dorestadt.

Afb. 18. Hutsporen in Dorestadt.

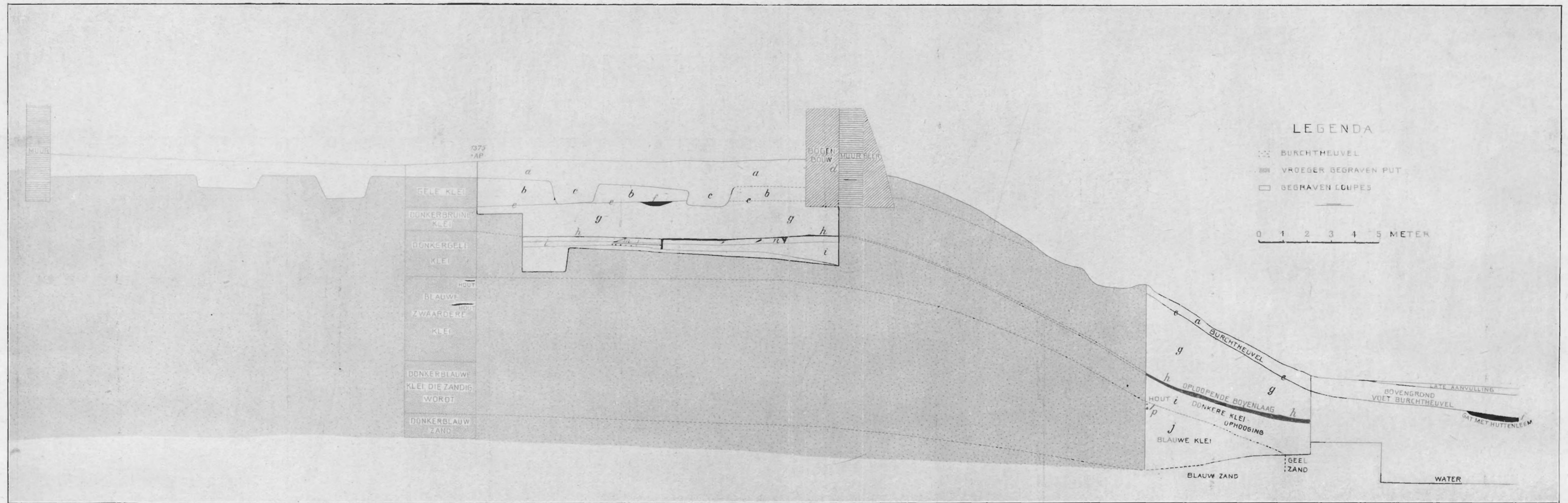

Afb. 19. Karolingisch aardewerk uit Dorestadt.

Afb. 20. Karolingisch aardewerk uit Dorestadt.

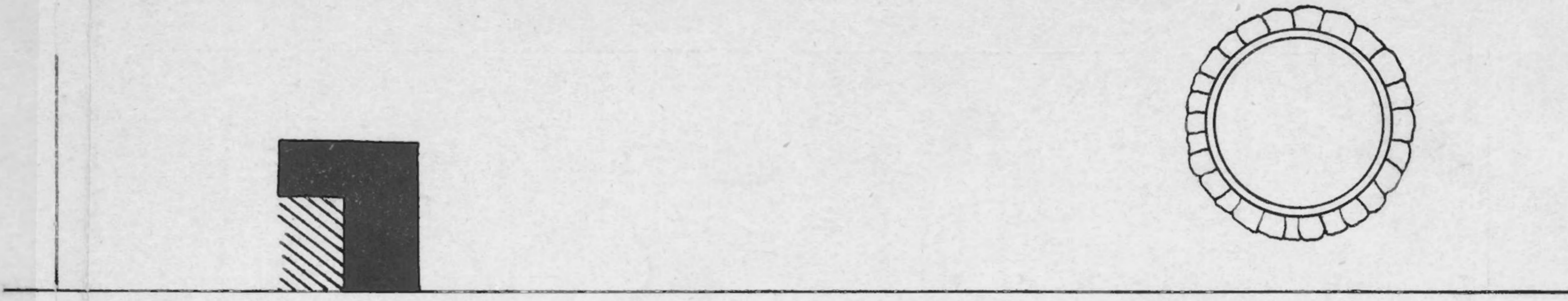

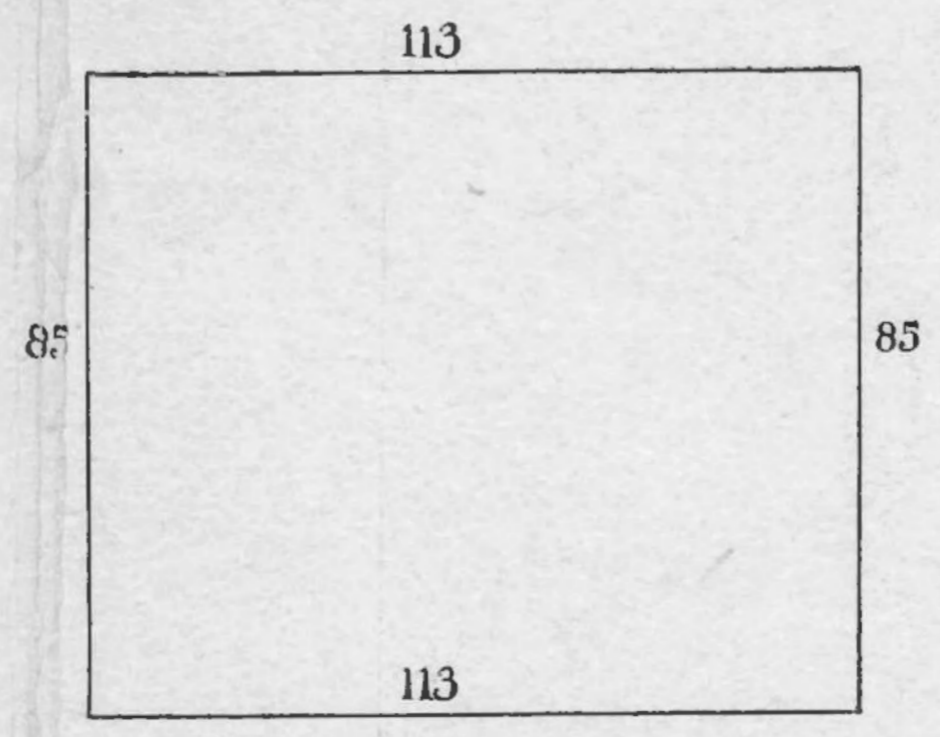
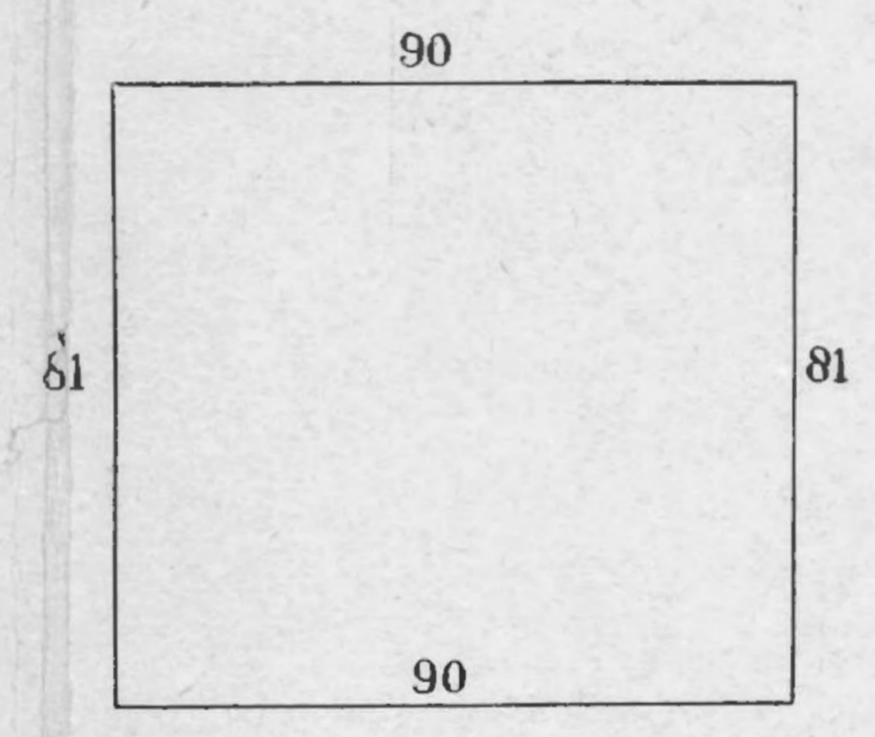
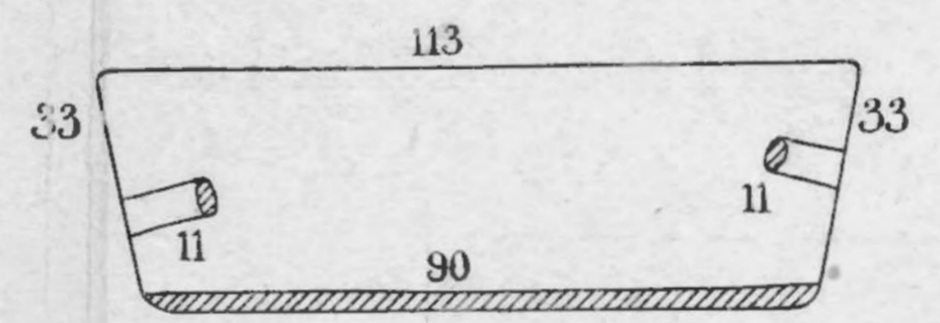
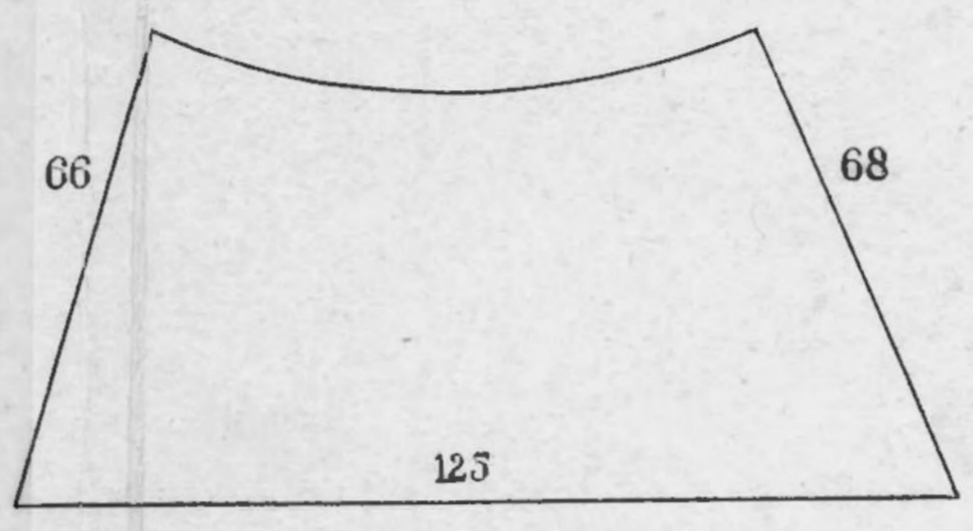
Afb. 21. Doorsnede Leidsche Burcht.

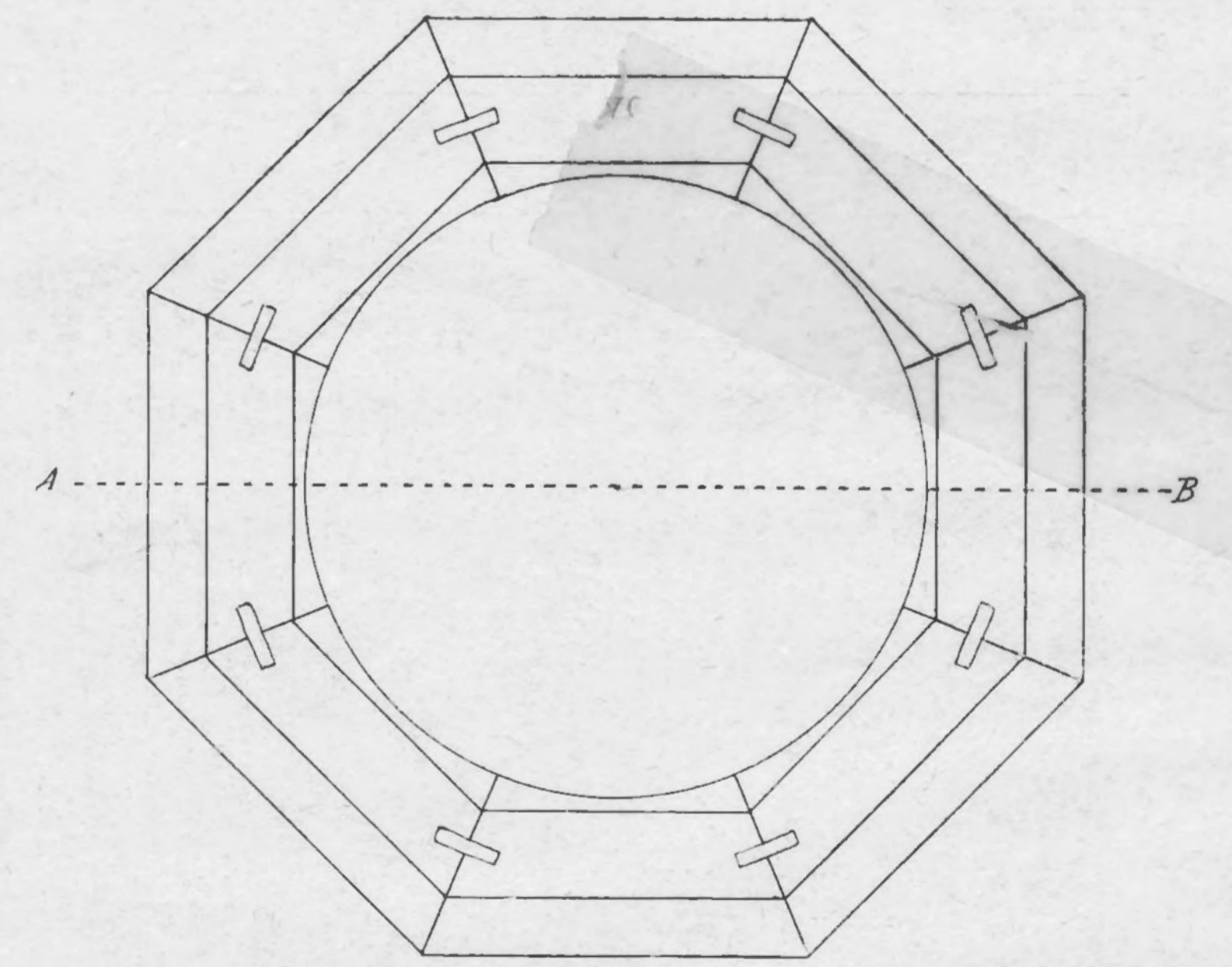
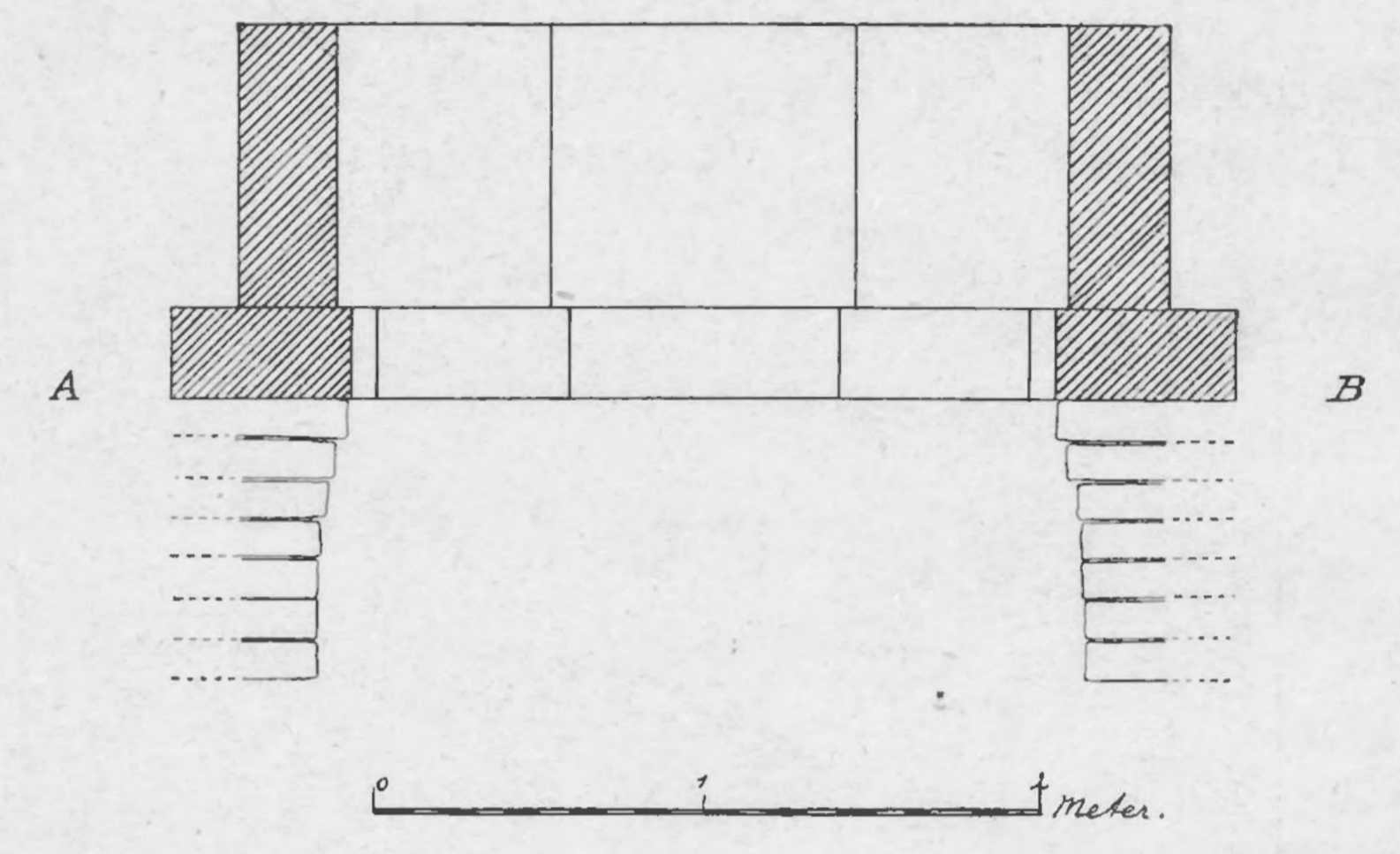
Afb. 22. Doorsnede Leidsche Burcht.

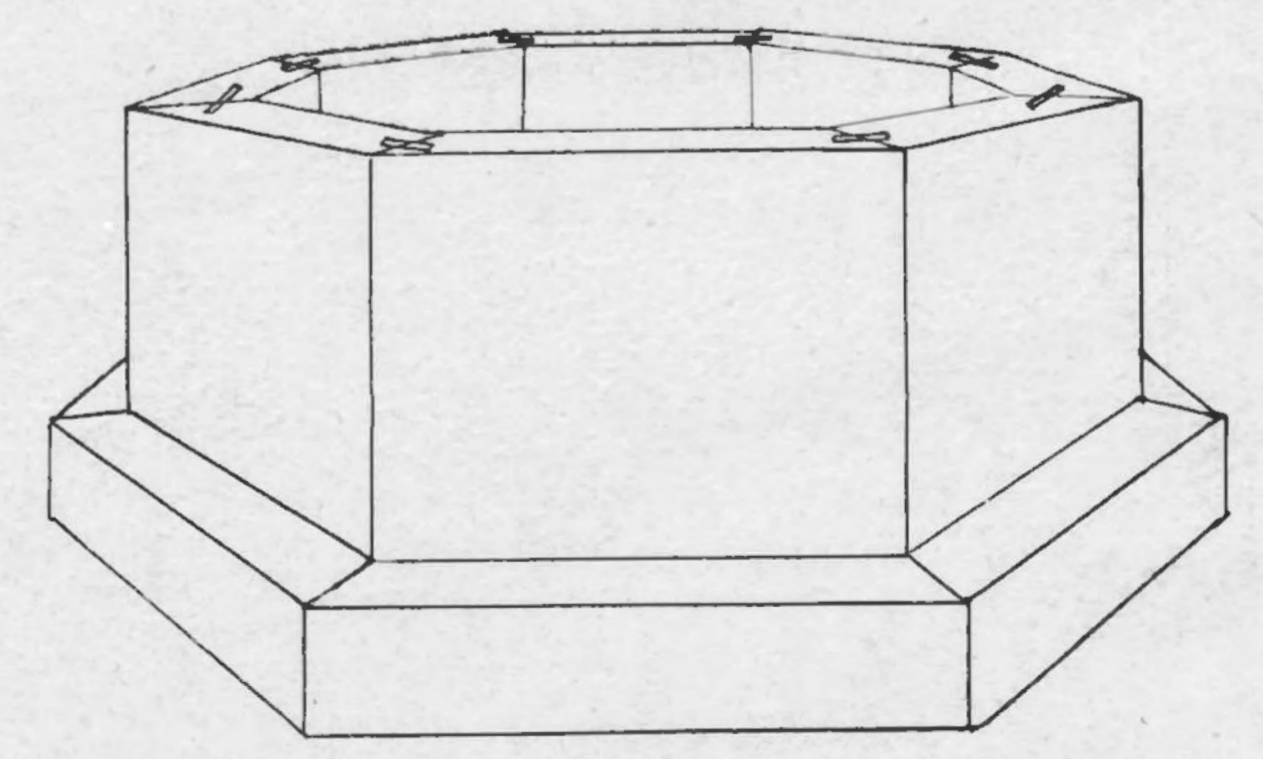
Afb. 23. Situatie-teekening van gebouwfundament en put te Grevenbicht.

Afb. 24. Steenblokken uit de put te Grevenbicht.

Afb. 25. Plattegrond en opstand van de put te Grevenbicht.

Afb. 26. Reconstructie.

OUDHEIDKUNDIGE MEDEDEELINGEN

UIT 'S RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN TE LEIDEN.

(NUNTII EX MUSEO ANTIQUARIO LEIDENSI)

NIEUWE REEKS V²

ONDER REDACTIE VAN DR J. H. HOLWERDA.

„DE KERK TE EGMOND”.

Vijf jaar geleden meende ik, in aansluiting aan een opgraving van de fundamenten der Egmondsche abdij, ook op de plaats van het Albertusputje, ongeveer een K.M. westelijk daarvan gelegen, een onderzoek te moeten instellen, omdat, als de schriftelijke overlevering betreffende Egmond ook maar eenigen kern van waarheid bevatte, de oudste geschiedenis van dit centrum onzer vroeg-Christelijke kultuur naar mijn overtuiging daar te zoeken zou zijn, waar Albertus „de apostel van Kennemerland” begraven heette, op de plek waar bij zijn „verheffing” en overbrenging naar de abdij de bron was ontstaan, die daar nog de geloovigen en genezing zoekenden tot zich trekt. Immers op zijn graf zouden zijn getrouwe volgelingen een kerk hebben gesticht dadelijk na zijn dood, die omstreeks 740 vallen moet. Dit onderzoek was geen gemakkelijke taak: de akker, waar het putje lag, was geheel met veldvruchten bebouwd, zoodat het slechts mogelijk was enkele sleuven te graven en van eenige volledigheid geen sprake wezen kon. Toch werd onze moeite ruimschoots beloond. Op twee, betrekkelijk ver uit elkaar gelegen punten van het terrein werden verschillende fundamentbanen gevonden van een ouden turfsteenbouw, die mij voldoende zekerheid verschafte om tot de volgende conclusie te komen: „Dat hier een primitief gebouwde kerk gestaan heeft, daaraan schijnt mij geen twijfel mogelijk en wel geen kleine kerk, doch een bouwwerk van ongeveer 25 M. lengte. Het Albertusputje, d.w.z. de plaats, waar de bron ontstond, toen het lijk van St. Albertus werd opgegraven, ligt juist op de eereplaats, in de absis van dit kerkgebouw”. Door middel van een reconstructieschetsje gaf ik aan, hoe we die, op vrij grooten afstand van elkaar gelegen overblijfselen waarschijnlijk hadden te combineeren, tot een gebouw met „klaarblijkelijk een breeder, westelijk voorge-deelte en een smaller achtergedeelte”.

Deze oude Albertuskerk op deze plaats bracht een nieuw element in de voorstelling, welke onze moderne historici zich van de geschiedenis van Egmond hadden gevormd; in zijn historische critiek had men heelemaal geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat hier op een geheel andere plaats als die der latere abdij zulk een oud gebouw liggen

zou; het oude verhaal over de kerk, door de geloovigen op St. Albertus' graf opgericht, was men voorbijgegaan, zonder het zijn aandacht waardig te keuren.

Wanneer men Gosses' constructie der geschiedenis van Egmond en zijn critiek op de erbarmelijke overlevering leest, gelijk hij die in Nijhoff's Bijdr. 1915 blz. 135 gegeven heeft, begrijpt men volkomen zijn misnoegen tegenover onze oude kerk, bijna twee eeuwen vóór den bekenden schenkingsbrief van 922 ontstaan op deze onverwachte plaats. In zijn verhaal en critiek had hij alleen maar met de abdij zelve rekening gehouden. „Niet alleen de gravengeschiedenis begon voor de Egmonder monniken bij Diederik I, ook de historie van hun abdij nam bij hem een aanvang. De oorkonde weerspreekt die meening al ten stelligste: een koning kan geen klooster met bijbehorende goederen weggeven, wanneer dit eerst nog gesticht en gedoteerd moet worden. Nergens echter blijkt, dat zij in die ongerijmdheid erg gehad hebben en de moderne geschiedschrijvers hebben zich die ook zoo weinig bewust gemaakt enz.” „Dit vooraf, om noodeloos oponthoud te voorkomen in het volgend verhaal”. Maar wat nu, als die ongerijmdheid geen ongerijmdheid blijkt te zijn, als er werkelijk wèl, alleen maar op een andere plaats als die der abdij, een aanzienlijke „kerk van Egmond” blijkt te hebben bestaan, een kerk, die zeer wel aan Dirk I kon worden weggeschonken, lang voordat deze de abdij stichtte, zooals de overlevering dat wil, een kerk waarin op de plaats der tegenwoordige Albertusbron het lijk van den heilige juist in de absis heeft gelegen, vóórdat het door Dirk I naar de nieuwe abdij werd overgebracht?

In zijn opstel „Noodelooze geschillen” in het Jaarb. v. d. Oudh. Bond 1921 richtte Gosses dus een aanval tegen dit nieuwe gegeven, hetwelk zoo heelemaal niet paste in zijn vernuftige theorieën. Hij deed dit door afbrekende critiek op mijn opgravingswerk, waartoe vooral het gedwongen lacuneuse daarvan hem de wapenen verschafte, door de voorbarigheid, de ongegrondheid van mijn conclusies in het licht te stellen. Begrijpelijk is het misschien ook, dat een indruk van zekerheid bij mij, die zulk werk gewoon is, op het terrein zelf gewekt, den historicus, die zich, met behulp van een schetskaartje, tot beoordeeling van een opgraving zette, overijld moest voorkomen.

In alle geval gelukte het hem om voor zichzelf en zijn lezers het ongewenschte, groote kerkgebouw, gelijk ik het daar vond, midden in zijn castellumvormig gegraven gracht gelegen, te elimineeren. Zoo kon hij dus schrijven: „Ik behoef niet te zeggen, dat deze kerk, welker grootte zoo eigenaardig contrasteert met de zwakte harer houten muren, voor mijn oog nog staat omgeven met een schijn van onwezenlijkheid”. Mijn voorstelling van deze oude, groote „kerk van Egmond”, overeenkomstig de overlevering door den Koning aan Dirk I weggeschonken, kon hij dus trachten door een boutade ad absurdum te voeren: „Wie stellig ongelijk gehad heeft, was de koning, die zijn gaven zoo verspilde. Want als de heilige der bedoelde kerk gevraagd heeft, dat men zijn daar begraven gebeente „hooger zal heffen en in aller gezicht plaatsen om de vroomheid der geloovigen krachtiger te kunnen aanwakkeren”, dan laat Diederik dit uit die kerk dragen en neerzetten in een houten gebouwtje. Hij leidt den stroom der heil begeerigen af naar dit kapelletje en laat de groote kerk verlaten staan, beroofd van het pand, dat zij zoo lang bewaard had. En zijn zoon schijnt het weinig beter gemaakt te hebben. Hij bekommert zich al even weinig om de verweesde kerk, maar bouwt een nieuwe, die hij blijkens een, in een oud evangelarium behouden tekening, aanlegt als vestiging. Het castellum, dat zijn vader zoo'n bijzondere positie had doen innemen, was hem zeker niet voldoende. De ondankbaren

en dwazen"! Als Gosses dan ook na bespottig der door mij uitgesproken overtuiging, dat men van historische zijde de noodzakelijkheid zal inzien zijn voorstelling te wijzigen, wanneer men kennis neemt van de feiten, welke alleen de spade ons nog verschaffen kan, eindigt met zijn beschouwingen als volgt te resumeeren: „Wat men desondanks voorloopig aan dien kant nog wel niet zal aannemen, lijkt mij het volgende:

1e dat de opgedolven gebouwsporen bij het Albertusputje afkomstig zijn van één groote kerk,

2e dat het daar aangetroffen castellum een bouwkundig geheel uitgemaakt heeft met datgene, waarvan men in het midden de overblijfselen gevonden heeft,

3e dat Diederik I in 922 een kerkfort ontvangen heeft, dat hem een zeer bijzondere positie deed innemen,

4e dat het Hollandsche gravenhuis begint met dien D. I."

dan geloof ik niet hem, dat het hem daarmee gelukt zal zijn, zijn publiek ervan te overtuigen, dat die oude, groote „kerk van Egmond" weer eens een van die dwaze fantasieën is van dien opgraver, die immers altijd meent te vinden, wat hij zoekt en dat zijn eigen, Egmondsche theorieën volkomen safe zijn.

Intusschen was het terrein rondom den St. Albertusput het eigendom geworden van de St. Albertus-stichting en men zal na het bovenstaande begrijpen, met hoeveel genoegen ik haar uitnoodiging aannam om nu, ongehinderd door eenige practische terreinmoeilijkheid, op haar kosten mijn werk voort te zetten. Niet alleen dat het thans mogelijk wezen zou, die oude Albertuskerk in haar geheel bloot te leggen, doch menige detailkwestie, die bij het eerste onderzoek uit den aard der zaak open moest blijven, zou thans kunnen worden opgelost, mijn reconstructieschetsje zou kunnen worden vervangen door een zuivere situatietekening en de vraag, of er mogelijk in den bouw nog meerdere perioden te onderscheiden waren, die natuurlijk op grond van de geringe gegevens der eerste opgraving zelfs niet eens kon worden opgeworpen, zou thans een antwoord mogen verwachten. Bovendien zou er waarschijnlijk een iets uitgebreider voorwerpenmateriaal te voorschijn komen, hetwelk mede mogelijk tot nadere dateering aanleiding zou kunnen geven.

Afb. 1 geeft den plattegrond van onze vondsten. Wie daarop de grijsgekleurde fundamenten van den tufsteenbouw voor zich ziet, zal zeker toch wel niet meer twifelen, of hier een „kerkgebouw heeft gestaan met een breeder, westelijk voorgedeelte en een smaller achtergedeelte, en wel geen kleine kerk, doch een bouwwerk van ongeveer 25 M. lengte".

We zien hier de geheel uitgebroken, slechts aan banen van kalk en tufgruis kenbare fundamenten van het westelijk front, hetwelk ook vroeger reeds grootendeels was ontgraven, doch dat thans bij algeheele blootlegging nader kon worden vastgesteld. Het middenstuk $c-d$ bleek daarbij breeder te zijn dan de beide uiteinden, waarvan het smalle stuk $a-c$ bij c nog een geringen, uitspringenden hoek maakt. Zeer merkwaardig was de toestand aan het andere uiteinde. Gelijk dit op den plattegrond is aangegeven, werd hier tusschen het smal uitlopende stuk $d-e$ en de belendende muren een vierhoekige, kleine ruimte gevormd, met een smalle opening aan de W.zijde. Het meest heeft het den schijn, alsof hier een klein vertrek buiten tegen den hoek van het gebouw is aangebouwd geweest. Niet onmogelijk ook is het, dat we hier een ingang voor ons hebben. We moeten de verklaring van dit verschijnsel aan op dit gebied meer deskundigen overlaten.

Evenmin is het ons duidelijk, waartoe bij f de uitspringende beer heeft gediend, of

met welke bedoeling het fundament tusschen *g* en *c* zoo bijzonder breed is geweest. Kan dit mogelijk in verband hebben gestaan met de aanwezigheid van een klokketoren? Ook deze detailkwestie willen we niet beslissen.

Van *b* zien we een dóórlopend, breed tuffundament naar het O. gaan tot *h*. Wel heeft het over een gedeelte sterk te lijden gehad, doordat de landbouwers door het graven van een groot aantal sleuven, rechthoekig erop, alle steenen hebben verwijderd, maar niettemin was het verloop toch duidelijk te vervolgen; onze foto afb. 2, genomen van *h* naar *b*, laat deze fundamentbaan goed herkennen.

Bij *h* zien we een eenigszins afgeronden, rechten hoek, waarna de muur naar het N. doorloopt en bij *i* in een vierhoekige verbreding eindigt, van welke de hoeken nog juist onder de, straks te noemen, latere vergraving merkbaar zijn.

Eenzelfden, doorlopenden zijmuur vinden we ook aan de N.zijde van *a—j*; alleen heeft hier de fundamentgreppel nog meer van het steengraven der landbouwers te lijden gehad, zoodat ze bijna over de geheele lengte door kleine dwarsseuven wordt doorsneden, waartusschen echter het muurverloop nog zuiver te herkennen was. Aan het oostelijk uiteinde bij *j* was het door een vroeger gegraven sleuf geheel vernield; aan de overzijde van die sleuf vertoonde zich evenwel juist nog de afgeronde hoek, terwijl de vierhoekige verbreding, waarop de muur ook aan deze zijde uitliep, bij *k* reeds de vorige maal bleek te zijn blootgelegd. In volkomen regelmaat omgaven dus deze muren het bredere voorgedeelte van het groote gebouw, hetwelk een ruimte vormde van ongeveer 16 bij 15 M. Onze plattegrond toont, hoe deze ruimte door twee fundamentmuren welke oostelijk op de bovengenoemde, verbreedte uiteinden *i* en *k* en westelijk op den frontmuur aansloten, in drie schepen was verdeeld. Vooral het zuidelijke fundament was nog zeer goed bewaard, het teekende zich heel scherp af van *d* over *m* tot *l* en verder bij *p* en *i*; op één punt (bij *m*) boden twee tufsteenen, tegenover elkaar nog in situ bewaard, gelegenheid de breedte van de voeting nog precies te bepalen op ruim 90 c.m. Het andere fundament *c—k* had weer sterk van het steengraven te lijden gehad en was daardoor zelfs op een paar plaatsen niet meer herkenbaar.

Aan dit bredere voorgedeelte van den bouw sloot oostelijk het smallere achtergedeelte aan. De noordelijke muur daarvan *k n*, met zijn ombuiging bij *n*, was reeds de vorige maal blootgelegd; beter geconserveerd werd thans ook de zuidelijke muur van *i* tot *o* weergevonden, alleen was deze, gelijk we dat toen reeds opmerkten, bij *o*, juist in den hoek, door onze, de vorige maal het eerst gegraven sleuf vernield. Aan hun oostelijk uiteinde buigen beide muren bij *n* en *o* naar elkaar toe om bij *p* en *q* te eindigen. We zeiden reeds in het verslag onzer vorige ontgraving, dat „we zeker gerechtigd zijn deze uiteinden met een halven boog te verbinden”, zoodat hier de absis van het gebouw te herkennen is, in welks midden juist het putje van St. Albertus ligt. Dat zulk een reconstructie wel wat anders is dan „opknappen”, gelijk Gosses het geliefde te noemen, bleek thans zeker wel bij blootlegging van de onmiddellijke omgeving van het putje. Deze toch was steeds met een loopvlak van gras bedekt geweest, zoodat de landbouw haar had gespaard en er geen steenen had weggegraven. Zoo vertoonden zich dan ook hier bij *r* zelfs nog de steenen van den muurbouw der absis, juist zooals we die hadden aangegeven, in situ geconserveerd over meer dan één Meter lengte; de buitenzijde ervan sloot direct tegen den vasten onberoerden grond aan. Onze foto afb. 3 vertoont (bij *r*) ons dit steenen overblijfsel van de absis, gelijk deze het putje omsluit. Men ziet daarop ook, hoe het putje zelfs tot op

grootte diepte uit latere baksteen is opgemetseld. Om dit te doen, moest natuurlijk een breed, diep gat worden gegraven; daarbij is men klaarblijkelijk juist op de ronding van de absis naar beneden gegaan, voor een deel liet men het muurfundament daarvan nog staan, voor een deel echter werden de steenen weggebroken, zoodat aan weerszijden van het nog bewaarde segment de ingraving juist het halvecirkelvormige verloop van de absis gevolgd heeft (vgl. afb. 1). De grens van de ingraving vertoont dus naar weerszijde het verdere verloop van de absis, alleen aan het N. einde gaat zij een eind over dit verloop heen.

We hadden hier dus werkelijk de illustratie van de oude overlevering geheel voor oogen. Het lijk van den heilige, begraven op de plaats, waar de Albertusbron ontstond, lag hier juist in de absis van dit grootte kerkgebouw. „Corpus beati viri Adalberti a fidelibus . . . terrae mandatum. Supra quod construentes ecclesiam, in quantum rudes adhoc talium rerum poterant, ejus frequentabant memoriam”. De kerk, welker plattegrond wij hier blootlegden, moet die kerk van St. Adelbert zijn geweest, uit een tijd, lang vóór de stichting van de Abdij.

We zijn echter nog niet aan het einde van onze beschrijving. Onze foto 3 vertoont ons het putje, tot grootte diepte in laten baksteen opgemetseld. Onder dezen baksteen, zelfs nog iets onder den tegenwoordigen waterstand, zien we echter nog een ander metselwerk, een stuk van een, uit tufsteen gebouwd putrand. Het putje van thans is dus een latere restauratie van een veel vroeger metselwerk.

In de breede sleuf, welke we tusschen *i* en *k* hebben gegraven, merkten we nog een ander verschijnsel op. Was overal elders in de fundamentbanen slechts kalk en gruis van tufsteen te vinden, op deze hoogte van het terrein was de bovengrond vol met brokken kalk en puin van baksteen, ook oude tegelfragmenten met dun, geel glazuur, kleine stukjes vensterglas, en stuc met enkele verfstrepen erop werden hier aangetroffen, kortom, de duidelijke overblijfselen van bouw uit de latere middeleeuwen. Ook vele, platte leisteenen van een dakbedekking behooren tot ditzelfde, late puin. Deze latere resten nu hielden ongetwijfeld verband met grootte puingaten bij *s*, *t*, *u* en *v*, waarvan eenige zelfs ten deele door het oude tufsteenfundament waren heengegraven. Klaarblijkelijk waren het in hoofdzaak gaten, gegraven om er dit late puin van den akker in kwijt te kunnen raken. Vergeefs zocht ik in deze gaten naar eenige regelmaat. Hoe kwam dit puin van een lateren bouw nu midden in de tufsteenkerk terecht? Op onzen plattegrond zien we, hoe juist aan deze puingaten oostelijk de muursporen aansluiten, welke we binnen de muren van het smallere gedeelte der kerk, ongeveer evenwijdig daarmede, hebben gevonden. De noordelijke muurgreppel *u*, *w*, werd de vorige maal reeds blootgelegd; zij was ten deele nog bewaard, doch zóó ondiep, dat de kanten ervan sterk afgebrokkeld waren en van een uitdieping tot nader onderzoek geen sprake meer wezen kon; zoo zal zeker de muur zelf hier wel wat breeder zijn geweest en mogen we zijn oorspronkelijk verloop waarschijnlijk ook wel wat rechter teekenen, gelijk aan de overzijde bij *x* waar we hetzelfde fundament in beteren conservatietoestand als een scherp afgeteekende, vrij diepe greppel terugvinden.

Dit muurverloop *u w x s* binnen dit deel van de tufkerk en wel vrijwel concentrisch met de muren daarvan, maakt ontegenzeggelijk een vreemden indruk. Bij nader onderzoek door uitdieping van de bij *x* nog vrij diep bewaarde fundamentgreppel, bleek dan ook, dat we hier met het fundament van een lateren baksteenbouw te doen hadden. Zeer karakteristiek

was op dit punt, bij *x*, het contrast tusschen de vulling der beide greppels, de zuidelijke die van de kerk, de noordelijke die van het kleinere gebouwtje daarbinnen. Kwam uit de eerstgenoemde slechts grauwe kalk en tufgruis voor den dag, de tweede bevatte uitsluitend gekleurde kalk en baksteengruis.

Zoo bleek ons dus *s x w u* de fundamentgreppel te zijn van een kleinen baksteenbouw, waarvan we reeds in de gaten ten W. daarvan (*s t u v*) het puin hadden weergevonden. Hoe precies de westelijke afsluiting geweest is, valt niet te zeggen. Het laat zich aanzien, dat de puingaten *s* en *w*, die elkaar een eind naderen en een, door een gat (mogelijk een uitgebroken pijlerfundament) in twee deelen verdeelde opening vrij laten, hun ontstaan te danken zouden hebben aan een westelijken afsluitwand met een ingang in het midden. Mogelijk bergen de puingaten westelijk daarvan, die ten W. van *t* en *v* op gelijke hoogte plotseling eindigen (vgl. den plattegrond), nog iets van de fundamenten van een lichten, westelijken voorbouw.

Hoe dit zij, geheel onafhankelijk van het groote kerkgebouw had hier bij het putje in veel lateren tijd — het baksteenpuin, waarin reuzemoppen geheel ontbreken en verglaasde tegeltjes enz. voorkomen, zal zeker niet ouder zijn dan de 15e eeuw — een klein gebouwtje van ± 5 bij 6 M. gelegen, klaarblijkelijk een kapelletje bij het putje van St. Albertus. Juist binnen de muren van dezen baksteenbouw en tusschen de puingaten ten W. daarvan, is de grond zeer sterk met opgebrachte leem doormengd, die zelfs op sommige plaatsen, nog een bepaalden verhardten vloer schijnt te vormen, bij dezen lateren aanleg behorende.

Het onderste gedeelte van de, uit baksteen opgemetselde schacht van het putje zelt zal waarschijnlijk op het overblijfsel van den vroegeren, tufsteen putrand zijn aangebracht in denzelfden tijd, toen in de 15e eeuw op de plaats van de, toen reeds geheel verdwenen St. Albertuskerk, bij de genezing brengende bron, welke daar alleen nog maar aan de aanwezigheid van het graf van den heilige herinnerde, een kleine kapel werd gebouwd.

Nog in één opzicht moest ons onderzoek van de vorige maal worden uitgebreid. We hadden toen gevonden, hoe de oude kerk hier „juist het midden innam van een langwerpigen rechthoek met ronde hoeken, welke ons direct doet denken aan den vorm van een Romeinsch of Frankisch castellum”. Deze rechthoek bleek dan ook oudtijds rondom door een breede gracht omgeven te zijn geweest, terwijl ook van muurwerk binnen die gracht overblijfselen voorhanden waren. Ik meende dus te mogen constateeren, dat „de kerk te Egmond, waaruit Dirk I het lijk van St. Albertus had doen opgraven, niet een eenvoudig kapelletje geweest was, zelfs niet alleen maar een kerkgebouw, doch een kerk, gelegen in het midden van een, door gracht en ringmuur omgeven castellum, aangelegd naar gewonen, Frankischen trant”.

Het hek en de haag, thans rondom het terrein aangelegd, beletten ons wederom nieuwe coupes van de gracht te maken; nadat we dit de vorige maal op 6 plaatsen hadden gedaan, leek dit feitelijk ook niet noodig. Maar wel konden we het verdere terrein binnen die gracht met eenige breede, straalsgewijs gegraven greppels doorkruisen. In die greppels werd buiten het kerkgebouw niets hoegenaamd gevonden, ook niet het minste bouwspoor, geen enkel voorwerp kwam voor den dag, ja, alle kultuurgrond, gelijk die zelfs in de geringste nederzetting ontstaat, ontbrak geheel.

Voor hem, die dus „niet wil aannemen, dat het daar aangetroffen castellum een

bouwkundig geheel uitgemaakt heeft met datgene, waarvan men in het midden de overblijfselen gevonden heeft”, blijft slechts de voorstelling over, dat hier eerst een castellum-gracht en -muur is aangelegd, zonder iets erin en door niemand bewoond of gebruikt en dat toen, eeuwen later, de geloovigen juist op het midden van dit leeg castellum en met de gracht precies georiënteerd, hun kerkgebouw hebben neergezet.

VONDSTEN.

We hebben thans nog een overzicht te geven van de weinige vondsten, bij dit werk gedaan:

3 randscherfjes van laat-Friesch, vrij hard gebakken aardewerk uit Karolingischen tijd of iets vroeger.

3 scherfjes, waarschijnlijk van hetzelfde soort aardewerk.

1 gele scherf van Karolingisch aardewerk.

3 scherven van het Pfingsdorffer type met helder roodpaarse beschildering uit omstreeks de 10e eeuw.

2 voetfragmenten van ditzelfde aardewerk.

3 scherven van een waarschijnlijk iets later soort van ditzelfde Pfingsdorffer type met meer glazuurachtige, donkerpaarse beschildering.

Vele scherven van grauwe kogelpotten omstreeks denzelfden tijd doch minder precies dateerbaar.

Een vrij groot aantal laat-middeneeuwsche scherven, als van geglazuurde kannen, doch vooral van z.g. Jacobakannetjes uit de 14e eeuw en daarna en nog latere stukken.

Munten ¹⁾: 1 Denier, zonder leesbaren naam van den graaf, toegeschreven aan Floris III.

2 Deniers Tournois van Louis X van Frankrijk (1314—1316).

1 Muntje van Brabant of Vlaanderen, geslagen tijdens de minderjarigheid van Philips de Schoone (1482—1494).

We willen thans nog even trachten de geschiedenis van deze historische plek te overzien. Wij hopen daarbij niet te veel aanstoot te geven door ons aan de overlevering te houden. Hare mededeelingen werden ons op zóó eigenaardige wijze in den bodem bevestigd, dat we ons onmogelijk van haar los kunnen maken.

We zagen dan reeds, hoe zij ons verhaalde van den dood van St. Albertus en van de kerk, door geloovigen opgericht. Dat in zulk een kerk het graf van den heilige liggen moet dáár, waar binnen den plattegrond van onze kerk thans het putje ligt, spreekt vanzelf. We hebben hier dus die kerk van den „apostel van Kennemerland” gevonden, gelijk die omstreeks 740 moet zijn gebouwd, binnen haar enceinte van muur en grachten. Het was een eenvoudig, doch vrij groot gebouw, gelijk wij dit reeds vroeger zeiden, waarschijnlijk van hout, rustend op een ondermuur van tufsteen; een geheel uit steen gebouwde kerk zou zeker veel meer puin in het veld hebben achtergelaten en dieper gefundeerd zijn geweest.

Sedert het midden van de 8ste eeuw bestond hier dus deze „kerk van Egmond”, binnen haar versterking gelegen. Uit den eersten tijd van haar bestaan dagteekenen zeker ook de Friesche en Karolingische scherfjes hier gevonden. Ze wijzen in alle geval mede op een periode, lang vóór den aanvang van onzen graventijd.

Evenals andere, belangrijke punten van ons land, had ook deze kerk, volgens de

1) De heer Kerckwijk had de vriendelijkheid deze munten voor mij te determineeren.

„Vita S. Alberti” en de chronieken, die dezen navertellen, veel van de invallen der Noormannen te lijden. Ze is meermalen verwoest, meermalen dus ook weer opgelapt, gelijk zich dat van een licht gebouwde kerk volkomen laat begrijpen — hoe vaak heet ook b.v. Dorestad niet geheel verwoest —; immers „dei ordinatio ita providit, ut nuncquam deesset, qui inibi debitam servitutis congruentiam impenderet” (Vita S. A).

Zoo bleef dus deze kerk ook in den Noormannentijd voortbestaan, toen ook in Kennemerland de heerschappij der Vikingers gevestigd was; al zal zij er natuurlijk niet beter op geworden zijn, de trouw van Albertus' volgelingen hield haar in stand. Hier kunnen we niet nalaten nog op een ander, merkwaardig trekje in de overlevering over dien Noormannentijd te wijzen. In een van de wonderverhalen der „Vita”, treft ons de vermelding van het zich naar binnen verplaatsen der duinen onder de kracht van den wind. In den laatsten tijd wordt het toch hoe langer hoe duidelijker, dat onze duinen, vooral aan de binnenzijde, feitelijk uit zeer laten tijd moeten zijn (vgl. Tesch's „Duinstudies”), kultuurverschijnselen van betrekkelijk recenten datum — we denken b.v. aan de afgegraven duinen tusschen Katwijk Binnen en Katwijk Buiten — komen er onder voor den dag. Sluit zich dus het wonderverhaal hier klaarblijkelijk aan een werkelijk historisch verschijnsel aan, de inhoud ervan is niet minder merkwaardig. We hooren, hoe de kerk van St. Adelbert door zulk een duinstuiving is bedreigd geworden, doch hoe door den invloed van den heilige die zandberg op een steenworp afstand van de kerk is verwijderd. Nu is het merkwaardig, dat de akker van het putje met zijn oud kerkgebouw en de naaste omgeving daarvan werkelijk eenigszins in een inham in de duinen is gelegen; deze strekken zich zoowel ten Z. als ten N. van deze plek in uitloopers een heel eind verder landwaarts uit. Zoo begrijpen we dus, hoe dit verhaal ontstaan kon: het is niet zoo maar een willekeurig verzinsel, maar grondt zich op de plaatselijke gesteldheid in buurt der oude kerk zelf.

Het verhaal omtrent de Noormannen wordt door de mededeelingen van Joh. a Leidis (Ann. Egmond. V., „de vastatione totius Hollandiæ”) nog uitgebreid. Deze vertelt hoe in 856 de Noormannen Dorestad verwoestten, Trajectum geheel vernietigden en volk en clerus doodden.... „Vervolgens hebben de beulen geheel Holland verwoest en de kerk van St. Adelbert in Egmond vernield”. Hoe men ook over dezen chroniekschrijver wil oordeelen, deze combinatie van Trecht eenerzijds en anderzijds van Holland en de Albertuskerk treft ons. Aan het feit, dat Trecht omstreeks dien tijd verwoest is, twijfelt niemand; zou het verhaal over Egmond's kerk ook niet eenige waarheid bevatten?

Trecht bleef verwoest en verlaten liggen, tot bisschop Balderik hier eindelijk weer terugkeerde en de verwoeste kerken en gebouwen herstelde. Volgens de door Gosses (Nijh. Bijdr. 1910 blz. 225) gerehabiliteerde en beter gedateerde oorkonde zou dit geschied zijn in het jaar 920. In dienzelfden tijd, in het jaar 922, is de bekende Egmondsche oorkonde te dateeren, waarin de „kerk te Egmond” de „ecclesia Ekmunde” aan graaf Dirk werd weggeschonken. Dat deze ecclesia iets anders kan zijn dan de oude kerk van St. Albertus, waarvan we thans weten, hoe zij hier toen reeds eenige eeuwen binnen haar muur en gracht gelegen moet hebben, lijkt mij uitgesloten. Evenals die in Utrecht, had ook hier deze kerk de Noormannenverwoesting doorstaan. Ter zelfder tijd keerde dus de Bisschop weer naar Trecht terug, vanwaar hij de heerschappij der vreemdelingen was ontvlucht en werd die Egmondsche kerk, die andere heilige plaats in het Hollandsche land, evenals Trecht door een versterking omgeven, aan een Hollandschen edelman weggeschonken. Het lijkt niet mogelijk beide feiten buiten verband met elkaar te beschouwen, het is als ware het begin van het herstel

na de stormen van den Vikingertijd. Die stormen hadden de heilige gebouwen in Trecht verwoest; Balderik gaat ze herbouwen of restaureeren. Ook de kerk te Egmond moet onder die stormen hebben geleden. Om de plaats in nieuwen luister te doen herrijzen, bouwt Dirk I zijn abdij, waarheen spoedig het lijk van Albertus uit zijn oude kerk werd overgebracht. Hoe lang die oude kerk daarna nog heeft voortbestaan, weten we niet. De scherven van het Pfingsdorffer type zijn uit den tijd van Dirk en zijn opvolgers. Op de plaats van het heilige graf lag daar thans het putje, welks oude, tufsteenrand ook spreekt van een vroegen datum. In een oorkonde van 989 is er nog sprake van den „priester, die de kerk bewaakt, waar St. Albertus het eerst rustte”.

Werd de, uit hout gebouwde abdij van Dirk I door zijn opvolger in steen nieuw opgetrokken, de oude Albertuskerk heeft het blijkbaar nooit zoo ver gebracht, het is klaarblijkelijk een, uit hout gebouwde kerk gebleven tot haar ondergang, die dan ook wel niet zoo lang zal zijn uitgebleven. Spoedig was de „kerk van Egmond” vergeten, geheel overschaduwed door den luister der Abdij met haar kerken. Slechts het putje, op de plaats van het heilige graf, bleef haar herinnering bewaren. Een eeuw of vier, vijf later werd op de plaats bij het putje met zijn genezing brengend water een kapelletje gebouwd, het heeft er waarschijnlijk slechts betrekkelijk korten tijd bestaan. Thans, wederom vijf eeuwen later, zal mogelijk hetzelfde weer geschieden.

Dat de feiten van omstreeks 922 een, voor ons land buitengewone beteekenis hebben gehad, als, na jaren van Noormannenoverheersching en haar gevolgen, eindelijk Utrecht herrijst en „de kerk te Egmond”, dat kerkfort met zijn oudheilige kerk in het midden, aan een Hollandsch edelman wordt weggeschonken, lijkt mij toch buiten twijfel. Waarom wij dan ook niet onze chroniekschrijvers verder zouden gelooven en in die schenking de feitelijke stichting van het graafschap Holland zouden zien, de reden daarvoor ontgaat mij ten eenen male.

J. H. HOLWERDA.

„DIE KIRCHE ZU EGMOND“.

In diesen Oudh. Med. I s. LXVII habe ich eine Versuchsgrabung beschrieben, im Jahre 1919 gemacht an der Stelle des St. Albertusbrunnen in Egmond. Dort wurden die Fundamentgruben einer alten Kirche geschnitten, in deren Absis der Brunnen, das heisst, nach der Ueberlieferung, das Grab des Heiligen geliegen hat. Es war mir schon damals klar, dasz dies die Kirche gewesen sein muss kurz nach 740, auf dem Grabe des St. Albertus errichtet und dasz wir hier also die von Mauer und Graben in der Art eines Castellums umgebene „Ecclesia Ekmunde“ vor uns haben, welche nach der bekannten Urkunde von 922 dem Grafen Dirk I vom Könige verschenkt wurde.

Weil die Anwesenheit dieser uralten Kirche wohl vollkommen mit der alten Ueberlieferung übereinstimmt, aber überhaupt nicht zu den Theorien unserer modernen Historici passt, wurde von jener Seite gegen meine damaligen Ausführungen Widerspruch erhoben und wurden besonders die Resultate der Grabung und mein Rekonstruktionsversuch angezweifelt. Die gefundenen Fundamente sollten unmöglich einem grossen Gebäude, einer Kirche, angehört haben können.

Im vergangenen Sommer hatte ich nun das Glück die ganze Stelle aufdecken zu können. Der Plan dieser Ausgrabung Abb. 1 zeigt genügend wie hier wirklich die Fundamente einer aus Tufstein gebauten Kirche gefunden wurden, und wie der jetzige Brunnen d. h. die Stelle des Grabes des St. Albertus sich gerade im Absis dieser Kirche befindet (vgl. auch Abb. 3), so dasz wir hier zweifellos die alte von der Historie vergessene Kirche des Albertus aus der Mitte des 8en Jahrhunderts gefunden haben.

OPGRAVING VAN EEN URNENVELD TE UDEN. (N.BR.).

In den zomer van 1923 is vanwege het Rijksmuseum van Oudheden en onder mijn leiding een urnenveld ontgraven, gelegen op de Stabroeksche heide, ongeveer daar, waar de drie gemeenten Uden, Nistelrode en Schayk aan elkaar grenzen. (vgl. situatiekaart afb. 12). Bedoeld terrein was door Dr. Wiegersma in Deurne opgemerkt en onmiddellijk door hem, ten behoeve van een systematisch onderzoek, aangekocht. Door zijn ingrijpen is, zooals ons de verwoesting van enkele in aangrenzende perceelen verspreide urnenheuvels maar al te duidelijk aantoonde, dit urnenveld voor vernietiging bespaard gebleven. Een woord van hulde en dank aan Dr. Wiegersma mag hier niet achterwege blijven!

Door het trekken van een sleuf A. B. in de richting W. N.O. (vgl. den plattegrond Afb. 4) van 0.75 M. breedte, die de grootste *heuvels* 8, 22, 25 en 20 doorsneed en door het uitdiepen van deze sleuf tot op den vasten, ongerepten bodem, stelden wij vast, dat deze heuvels uit heideplaggen kunstmatig waren opgeworpen, terwijl, zooals wij dat van tal van andere urnenvelden weten, cirkelvormig er omheen een greppel was gegraven van ongeveer een halven meter breedte, die door haar donkere vulling duidelijk tegen den maagdelijken grond afstak.

Van *heuvel* 8 werd de geheele N.W.helft geleidelijk afgegraven, waarbij de urn (afb. 9 nr. 8) voor den dag kwam, die iets lager dan het oude heideniveau was neergezet (tegenwoordig heideniveau 0; standplaats van de urn — 4 c.M.; hoogte van den heuvel $\pm$ 82 c.M.). Hier moet worden opgemerkt, zooals wij verder zullen zien, dat het heideniveau door afplaggen in mindere of meerdere mate moet zijn gedaald. Naast de urn waren donkere plekken met houtskoolresten, die zich eveneens ongeveer ter hoogte van het oude heideniveau bevonden. Toch leken mij deze te gering om van het vuur van een brandstapel afkomstig te zijn. Waarschijnlijker is het, dat hier een offervuur is aangelegd. Ook van *heuvel* 22, waaruit door Dr. Wiegersma de urn met bijpotje op voet nr. 22 (Afb. 10) reeds was ontgraven, werd de N.W.helft blootgelegd en eveneens houtskoolresten van een vuur geconstateerd (hoogte van den heuvel $\pm$ 80 c.M.). Merkwaardig was hier de onderbreking van de kringgreppel aan den N.O. kant, terwijl een der uiteinden van de onderbroken kringgreppel een zeer ondiep, rond gat vertoonde, met houtskoolresten gevuld. Of wij hier ook met de sporen van een soort offervuur te doen hebben, bij den ingang van de, door den greppel afgesloten, ronde bijzettingruimte, is niet met zekerheid te zeggen, al lijkt ons deze verklaring niet onaannemelijk.

In den grooten *heuvel* 25 werd door onze sleuf een heel klein plekje met verbrande beenderresten doorsneden, dat door zijn onbelangrijkheid (nog geen vuist groot) en door zijn ligging niet als de eigenlijke bijzetting kon worden beschouwd.

Van *heuvel* 20 werd door de sleuf slechts even de kringgreppel doorsneden. Doch door een nieuwe, breede sleuf dwars over het midden heen en ongeveer evenwijdig met de eerste, kwam urn nr. 20 (Afb. 9) voor den dag. Deze was eveneens ter hoogte

van den vasten grond bijgezet, terwijl de heuvel ook uit plaggen was opgeworpen. Hoe geleidelijk dit opwerpen van zoo'n heuvel moet hebben plaats gehad, nadat eerst een soort kern van plaggen rondom de urn was gevormd, was in den wand van onze sleuf zeer duidelijk te zien (zie foto Afb. 8).

In het oostelijk gedeelte van het terrein trokken wij dan een sleuf (ongeveer in de richting van O. naar W.), die de kleinere *heuvels 23, 10 en 11* doorsneed. De eerste dezer heuvels (23) bleek reeds zeer verwoest te zijn, terwijl ook de kringgreppel door latere karrensporen zeer onduidelijk was geworden. In *heuvel 10* vonden wij, naast enkele losse scherven, het mooie Germaansche urntje, met vingerindrukken versierd. (Afb. 9 nr. 10a). Evenals in *heuvel 22* was de kringgreppel aan den N.O.kant onderbroken, terwijl aan ieder uiteinde, symetrisch tegenover elkaar, twee paalgaatjes, die tot ongeveer 50 c.M. in den vasten grond reikten, aanwezig waren. Dit verschijnsel moeten wij in verband brengen met wat in het urnenveld bij Rijssen (Tijdschrift van Overijsselsche Recht en Geschiedenis 1924) ook is geconstateerd, n.l., dat de ingang tot de ruimte, waar de bijzetting plaats heeft, in sommige gevallen door palen is aangegeven. Niet heelemaal in het midden van *heuvel 11* werd het onderste gedeelte van een urn (Afb. 9 nr. 11), ter hoogte van den vasten grond, ontgraven. Van deze drie heuvels werd door het verbreeden van onze sleuf het middengedeelte geleidelijk weggegraven.

Door *heuvel 21* (tusschen 8 en 23 gelegen), die reeds sterk verwoest was, haalden wij ook een paar sleuven en vonden daarbij slechts scherven; de kringgreppel kon worden geconstateerd, doch was op één punt door karrensporen weer onduidelijk gemaakt.

Ook door *heuvel 9* werden een paar, rechthoekig op elkaar loopende sleuven, een goede tien meter ten N.W. van heuvel 8 gelegen, gehaald, waarbij de kringgreppel vastgesteld werd en een groot urnfragment en een dekselfragment gevonden werden (Afb. 9 nr. 9 en Afb. 10 nr. 9a).

Heuvels 24 en 7 werden ook door een aparte sleuf onderzocht. In de eerste werd alleen een beenderplek geconstateerd. Heuvel 7 daarentegen bleek zeer belangrijke stukken aardewerk te bevatten, (Afb. 10 nr. 7 a—d), alsook een paar fibulae (Afb. 11, 1, 3 en 4).

In de sleuf C D, die wij daarna vanuit het midden van *heuvel 22* trokken in W.richting, troffen wij over een lengte van ongeveer 50 M. geen enkel spoor van urnenheuvels aan; dan ontmoetten wij het, zoo goed als geheel verwoeste *heuveltje 38* en de eveneens verwoeste *heuvel 37*. Deze sleuf nog een 30 M. verlengend, vonden wij geen verdere sporen meer, zoodat zeer waarschijnlijk de grafplaats zich niet verder in die richting uitstreckte.

Tusschen de *heuvels 37 en 38* had onze sleuf ook een klein gedeelte van de kringgreppel van *heuvel 3* doorsneden.

In den hoek, door de sleuven A B en C D gevormd, werden nu straalsgewijs, met *heuvel 25* als middelpunt, een aantal sleuven getrokken, die een groot aantal kleinere bijzettingen aan het licht brachten. De eerste dezer sleuven werd dwars door *heuvel 25* gelegd, daar in sleuf A B uitlopend. Aldus werd op een derde punt het spoor van de kringgreppel van heuvel 25 blootgelegd, doch resten van een bijzetting werden niet gevonden. Zelfs na het verbreeden van deze sleuf en het geleidelijk, vlak afgraven van een groot gedeelte van den heuvel zelf konden wij niets anders ontdekken dan een ronde (1 m.diameter), donkergekleurde plek, die ongeveer ter diepte van het vroegere heideniveau doordrong. Mogelijk is deze heuvel, die van opvallend afgeplatten vorm was, vroeger gedeeltelijk afgegraven en is de bijzetting, en de urn, daarbij verwoest, zoodat dan de door ons ge-

vonden, donkere plek nog slechts de plaats zou aanwijzen, waarboven eens die bijzetting gestaan had. Anderzijds is deze ronde plek, zóó diep in het binnenste van den heuvel doordringend, wel een ongewoon verschijnsel en lijkt het ook mogelijk, dat wij hier met een paalgat te doen hebben. Wat er ook van zij, het is zeker, dat het ronde gat van ouderen datum is en wel gelijktijdig geacht mag worden met de oprichting van den heuvel. De heuvel bleek eveneens regelmatig uit plaggen te zijn opgebouwd, die geleidelijk om een plaggenkern werden gestapeld.

De andere sleuven, tusschen A, D en C gelegd, doorsneden een groot aantal kleinere bijzettingen: 2, 30, 28, 33, 19, 1, 16, 27, 4, 17, 18 en 26. Door dwars-sleuven werden verder nog de *heuvels* 32, 6, 31, 36 en 5 geconstateerd en door het afgraven van een geheel vlak werden de twee groepen, groep E, omvattend 14, 33, 34 en 35 (Vgl. foto op Afb. 7) en groep F, omvattend 1, 15, 16, 27, 28, 29 en 30 blootgelegd. De meesten dezer waren slechts een paar meter in diameter en aan de oppervlakte van de heide nauwelijks of soms ook heelemaal niet te herkennen. De hoogte was dus ook zeer gering. Deze varieerde van 0 (heideniveau) tot 30 c.M.

Daarbij bleek, dat tal van bijzettingen geheel waren verwoest of zelfs geheel weggegraven: een gevolg van het reeds elders geconstateerde afplaggen der heide. Merkwaardig was de vorm der kringgreppels van enkele heuvels, die niet een gesloten cirkel vormden, doch aan den O.Z.O. of Z.kant een onderbreking vertoonden, evenals wij dat reeds bij de *heuvels* 10 en 22 opmerkten. Op dit verschijnsel zullen wij nog gelegenheid vinden hieronder even terug te komen. Evenwel kan reeds hier geconstateerd worden, dat de kringgreppels met onderbreking, naast andere, zonder onderbreking, voorkomen. Op één punt (Zie kaart Afb. 4, Groep F) zien wij een standspoor zonder onderbreking (15) een met onderbreking (16) doorsnijden, zoodat daaruit blijkt, dat dit laatste ook het oudste is.

Tenslotte werden nog twee, dergelijke *heuvels* (12 en 13), ten Z. van den grooten heuvel 25 gelegen, door aparte sleuven ontgraven; 13 vertoonde eveneens de onderbreking van den kringgreppel. In beide heuvels werden fragmenten der vernielde urnen gevonden.

BESCHRIJVING DER VONDSTEN.

1. Urntje van roodbruine aarde; kern zwart. Laag, komvormig model met geknikten wand; het onderste gedeelte van den wand is ruw gemaakt door middel van een grove kam. Onder den knik van den wand is een, eenigszins vierkantig gevormd uitsteeksel aanwezig, dat horizontaal is doorboord (11.5 c.M. hoog). (Afb. 9, 1).

2. Drie, bij elkaar passende randfragmenten van een urntje van roodachtige aarde. De rand (2 c.M. hoog) is recht opstaande en rust op den zwak hellenden wand. Vermoedelijk afkomstig van een urntje van het type als 1.

3. a. Germaansche urn van zeer onregelmatig maaksel; peervormig en voorzien van een grof gekartelden rand. Het oppervlak ruw; de aarde van vuile, rood-bruine kleur (17.5 c.M. hoog). (Afb. 9, 3a).

b. Urntje ongeveer als 1; aarde bruin; het oppervlak gepolijst. Doorboord uitsteeksel als 1 (8.5 c.M. hoog). (Afb. 9, 3a).

c. Klein bijpotje van grauwe aarde (4.5 c.M. hoog). (Afb. 9, 3b).

4. Groot fragment van een komvormig bijpotje van roodbruine aarde (6.5 c.M. hoog). (Afb. 9, 4).

5. *a.* Germaansche urn van ruw maaksel; emmervormig en van bruine, hier en daar roodachtig-gevekte aarde; voorzien van gekartelden rand (22 c.M. hoog). (Afb. 9, 5*a*).

b. Klein bijpotje (fragment) met horizontaal doorboord uitsteeksel en rond, ingedrukt klein kuiltje in den bodem (Afb. 9, 5*b*).

6. Dergelijke urn met gekartelden rand (20 c.M. hoog). (Afb. 9, 6).

a. Bijpotje met uitstaanden, scherp geknikten wand en recht opstaanden rand. Vuilbruine aarde. (Afb. 9, 6*a*).

7. *a.* Bodem- en wandfragmenten van een groote urn. Roodbruine aarde. De wand versierd met verticale, evenwijdig van elkaar loopende groefjes (aangebracht als bij 1 met een soort kam) (Diam.voet 15 c.M.). (Afb. 10, 7*a*).

b. Klein bijpotje; bolle vorm met smalle opening; bruine aarde (6 c.M. hoog). (Afb. 10, 7*b*).

c. Voet- en wandfragmenten van een beker van fijn gepolijste, roode aarde; het bovenste gedeelte van den wand, dat boven en onder door een paar horizontale groeven is afgezet, is versierd met gearceerde banden, door middel van een raadje aangebracht. (Afb. 10, 7*c*). (Cf. G. Behrens, Denkmäler des Wangionengebietes Abb. 11 u. 14 Grabfeld von Bosenheim).

d. Voet-, wand- en randfragmenten van een dergelijk bekertje. Iets geelachtiger van kleur. (Afb. 10, 7*d*).

e. Fragmenten van lage schaal met tamelijk spits uitstaanden wand. De rand is gevormd door een lichte verdikking. Grauw-rossige aarde.

f. Fragmenten van een urntje van roodbruine aarde. De rand van $\pm$ 2.5 c.M. hoog, buigt naar buiten om. Vorm onzeker.

g. Punt van vuursteen, driehoekig in doorsnede.

h. Verschillende stukken sterk geoxydeerd ijzer: een haak, een ring met uitsteeksel, dat door een spijker is doorboord, een spijker enz. Op verschillende dezer stukken zitten nog kleine houtresten vast; deze ijzerresten behooren zeer waarschijnlijk tot het beslag (scharnieren?) eener houten kist. ¹⁾

i. Fibula van hetzelfde type als Almgren, Taf. I, Fig. 9. (Het daar afgebeelde exemplaar is afkomstig uit Flavion, Provincie Namen, (België) en bevindt zich in het Musée Archéologique te Namen. Ons exemplaar is iets lomper van vorm. (Afb. 11, 1).

m. Fragment van een fibula van hetzelfde type; de beugel is hier echter iets anders van vorm en niet van het lijstvormig rechtopstaand randje voorzien. (Afb. 11, 3).

n. Kleinere fragmenten van dergelijke fibulae.

o. Fibula met scherp omgebogen, tamelijk dikken ongeprofileerden beugel. Deze zit vast aan een beschermplaat van de spiraalveer, die 8 windingen heeft. De beschermplaat loopt uit in een haak, die de veer vasthoudt. Onze fibula komt het meest overeen met het type Almgren Taf. XI, Fig. 241, dat afkomstig is uit het Castellum bij Mainz. (Afb. 11, 4).

8. Gallo-Germaansche urn van weinig sprekend type. Het onderste gedeelte van den wand opzettelijk ruw gemaakt, zooals bij Germaansche urnen vaak voorkomt. Bruingrauwe aarde (hoogte 26 c.M.). (Afb. 9, 8).

1) Cf. Mainzer Zeitschrift VIII—IX (1913—'14) blz. 42.

9. Germaansche urn van dikwandig, bruingrauw aardewerk. De wand opzettelijk ruw gemaakt. De rand geheel verdwenen (bewaard tot op 19 c.M. hoogte). (Afb. 9, 9).
a. Fragment van een deksel met knop van grauwe aarde. (Afb. 10, 9*a*).
10. *a.* Germaansche urn met gekartelden rand. De wand door dicht naast elkaar aangebrachte vingerindrukken versierd (18.5 c.M. hoog). (Afb. 9, 10*a*).
b. Rand- en wandscherven van Gallo-Germaansch aardewerk.
c. Enkele, kleine bronsfragmenten. Mogelijk aanhangsel van een sieraad?
11. Groote urn van Germaansche type. (De rand ontbreekt). (Afb. 9, 11).
12. Bodem- en wandfragmenten van zeer grof, dikwandig, Germaansch (?) aardewerk, waarvan de kern zwart is en het oppervlak bruin.
13. Kleine fragmenten van een urn van roodbruine kleur (vermoedelijk van Germaansch type).
14. Gallo-Germaansche urn van laag, gedrongen model. De rand ontbreekt. Ruw maaksel; bruine kleur (bewaard tot op $\pm$ 11 c.M. hoogte). (Afb. 9, 14).
15. Kleine bodem-, wand- en randfragmenten van een Germaansche urn (met gekartelden rand).
16. *a.* Fragmenten van een Germaansche urn met gekartelden rand (bodem-, wand- en randfragmenten) (hoogte naar schatting $\pm$ 15 c.M.).
b. Klein bijpotje (roodbruine aarde) (hoogte 7 c.M.). (Afb. 9, 16*b*).
17. Urn van Gallo-Germaansche type; spits uitstaanden wand; rand ontbreekt; bruin-grauwe kleur; oppervlak gepolijst (bewaard tot op 15 c.M. hoogte). (Afb. 9, 17).
18. *a.* Gallo-Germaansche urn van laag, gedrongen type met rechtopstaanden rand; zeer ruw en onregelmatig gevormd; roodbruine aarde. (Afb. 9, 18).
b. Enkele, sterk geoxydeerde ijzerresten (mogelijk van paardetuig afkomstig).
c. Enkele fragmenten van een bronzen plaatje (bestemming onbekend).
19. Klein, Gallo-Germaansch urntje van lagen, gedrongen vorm met wijde opening; zeer klein standvlak; roodbruine aarde (kern zwart; hoogte 10 c.M.). Afb. 9, 19).
20. Het onderste gedeelte van een groote, Gallo-Germaansche urn. Zorgvuldig gepolijst oppervlak; bruingrauw van kleur; spits uitstaande wand; op het bewaard gebleven gedeelte van de bovenste helft van den wand zijn met grafiet versieringen aangebracht, bestaande uit een dennenboomvormig motief en uit groepen van twee of drie, naast elkaar geplaatste, kleine, ronde kuiltjes (grootste diam. 33 c.M.). (Afb. 9, 20).
21. Bodem- en wandfragmenten, van een ruwe, dikwandige, Germaansche urn. Kleur vuilbruin, kern zwart.
22. *a.* Urn van Gallo-Germaansche type, met spits uitstaanden rand; bruingrauwe, gepolijste aarde (21.5 c.M. hoog).
b. Kelkvormig stuk aardewerk op geprofileerd voetje; grijze aarde. (Afb. 12, 22*b*).

Hieronder vermelden wij nog enkele vondsten, niet van de opgraving afkomstig:

Enkele scherfjes van Germaansch aardewerk, opgeraapt op een omploegd gedeelte van het urnenveld.

Idem van Gallo-Germaansch aardewerk.

Op het urnenveld los gevonden fibula van het bekende, als „gallische Schnallenfibula” aangeduide type.

Zgn. „Oogenfibula” zooals zij menigvuldig in de Rijnstreken voorkomt (Cf. Almgren, Taf. III, Fig. 49—52 en Hofheim Type IIb. (Afb. 11.)

Uit wat vooraf gaat blijkt, dat van de 38 bijzettingen er bij 22 aardewerk gevonden werd.

Van deze 22 zijn er 10 Germaansche
 2 vermoedelijk Germaansche
 7 Gallo-Germaansche
 2 Germaansche plus Gallo-Germaansche
 1 onzeker.

Een bijzetting (15), waarvan de kringgreppel niet onderbroken was, bevatte aardewerk, dat van Germaansch type was.

Van de 9 bijzettingen, waarvan de kringgreppel een onderbreking vertoonde, was het aardewerk 4 maal Gallo-Germaansch, 2 maal Gallo-Germaansch plus Germaansch, 2 maal Germaansch, en 1 maal vermoedelijk Germaansch. Hieruit zou men allicht kunnen concluderen, dat de onderbreking van de kringgreppel een eigenschap der Gallo-Germaansche bijzettingen is, terwijl de gesloten kringgreppels eerder aan de Germaansche bevolking zouden zijn toe te schrijven. Doch een dergelijke gevolgtrekking lijkt ons thans nog voorbarig. Het urnenveld van Uden was daarvoor te zeer verwoest: overigens zijn van de 22 overblijvende heuvels er 12, waarvan wij niet weten, of zij de besproken onderbreking van de kringgreppel hebben gehad.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

De heuvels van dit urnenveld kunnen wij in twee groepen verdeelen:

- a. De eerste, werkelijk uit pluggen opgeworpen heuvels omvattend, waaronder de urnen met de verbrande menschenbeenderen ter hoogte van het heideniveau zijn bijgezet;
- b. De tweede, meestal kleinere heuvels of zelfs nauw merkbare verhevenheden omvattend, ontstaan door het opwerpen van aarde over de, eveneens ter hoogte van het heideniveau, bijgezette urn.

Bij geen dezer twee groepen is de urn werkelijk in den vasten grond ingegraven, zooals dat b.v. wel het geval is in het urnenveld van Riethoven (Oudh. Meded. IV, Afb. XIII, 1 en 2), dat, wat aardewerk betreft, met dit van Uden tal van overeenkomsten vertoont.

Van de eerste groep hebben wij een sprekend voorbeeld in *heuvel 20* (Zie doorsnede afb. 8).

Omtrent den bijzettingsritus leert ons deze opgraving, (wat ook elders reeds was opgemerkt), dat de brandstapel, waarop de verbranding is geschied, niet ter plaatse is

geweest. Zelfs in zeldzame gevallen (*heuvels 22, 8 en 10*), waar, om de urn heen, houtskoolresten zijn gevonden, lijken mij deze te gering om van een brandstapel afkomstig te zijn. Wij kunnen hier veeleer aan een offervuur denken. Doorgaans was de hoeveelheid verbrande beenderen ook zoo klein, dat aangenomen moet worden, dat het verzamelen van deze op weinig zorgvuldige wijze gebeurde.

Op de vraag, aan welke bevolking het Udensche urnenveld mag worden toegeschreven, kunnen wij alleen reeds op grond van het gevonden aardewerk antwoorden. De Gallo-Germaansche urnen toonen ons, dat wij te doen hebben met dezelfde bewoners als die wij uit de urnenvelden van Riethoven, Valkenswaard en uit tal van plaatsen van Noord-Brabant kennen. De Germaansche urnen wijzen op een invloed uit de Rijnstreken. Aangenomen wordt, dat de Gallo-Germaansche bevolking kort vóór of omstreeks Chr. geboorte in het Z. van ons land woonde, terwijl de Germaansche stroomingen, uit het O. komende, ook tot dien tijd worden gerekend. Deze dateering kan in dit geval nog nader worden gepreciseerd, dank zij het vinden van een paar fibulae of fragmenten daarvan (*heuvel 7*). Deze vormen (*Afb. 11*) zijn typisch voor de Augusteïsche periode, terwijl de, in ons land vrij zeldzame en zeker in een urnenveld ongewone, bekers (uit denzelfden heuvel als de genoemde fibulae) ook tot dien tijd gerekend moeten worden of althans tot het laatste gedeelte er van. (Tiberiaansch) (Cf. Haltern 87).

Tenslotte komt de, los op het urnenveld, aan de oppervlakte gevonden „gallische Schnallenfibula” deze dateering verderen steun brengen. Dit fibulatype is n.l. in tal van graven, uit omstreeks het midden der 1e eeuw, te Andernach gevonden (B. J. XCV, 1894, blz. 82).

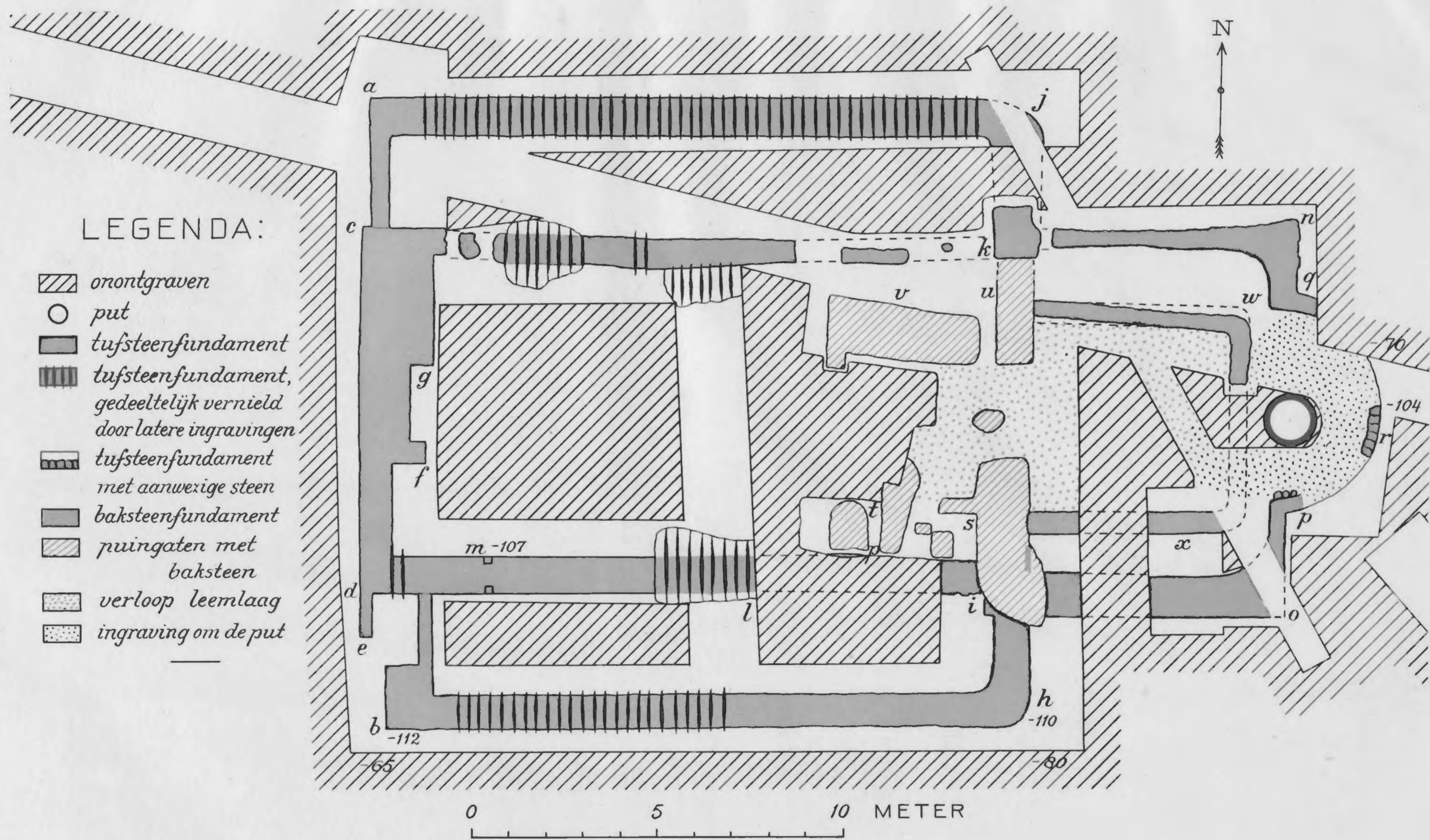
Voor de dateering van het, met een kam versierde, grove aardewerk uit *heuvel 7* (*Afb. 10, 7a*) is tenslotte het bijbehorende bekertype van belang, evenzoo de fibulae. Reeds was door Dr. Holwerda bij dergelijk aardewerk ook een Romeinsche fibula gevonden te Hoog-Soeren (Oudh. Med. I (1907) blz. 9). Ons urnenveld toont, dat deze ceramiek, die vaak als laat-Latène wordt bestempeld, althans in onze streken nog in de eerste eeuw na Christus voorkomt.

Juni 1924.

A. E. REMOUCHAMPS.

In der Nähe von Uden (N.-Br.) habe ich im Sommer 1923 ein Grabhügelfeld ausgegraben, das absichtlich zu diesem Zweck von Dr. Wiegersma aus Deurn angekauft war. Die grössten Grabhügel wie z.B. 8, 22. und 20 (Abb. 4) enthielten Hallstattgefässe, einige mit graphitbemalung. Die kleinere Grabhügel, oft so niedrig, dass sie an der Oberfläche kaum zu erkennen waren, enthielten meistens Germanische Keramik, in einem Fall (Hügel 7) zusammen mit einer Art Belgischen Becher (Abb. 10) und Fibeln aus dem Anfang des I Jahrhundert. (Abb. 11, 1, 3, und 4) Alle diese Brandgräber sind wie gewöhnlich von einem kreisförmigen Grübchen umgeben, dessen dunklere Füllung sich immer beim abnehmen der Humusdecke deutlich zeigt (Abb. 6 u. 7) Oft ist der Kreis an der S.O.S. oder S.seite unterbrochen als wäre dort ein Eingang. Eine derartige Unterbrechung findet sich so wohl bei einigen der grösseren Hügel, die künstlich aus Heideplaggen sind aufgebaut (Cf. Durchschnitt Abb. 8) wie bei einigen der kleineren. In einem Fall wurde festgestellt, dass ein Kreis ohne Unterbrechung einen anderen Kreis mit Unterbrechung durchschneidet; letzterer muss also der ältere gewesen sein. Am besten scheint unsere Necropole zu vergleichen mit ähnlichen Grabhügeln, in der Umgebung von Köln (Cf. Mannus Bnd. 14, 1922 S. 187) aufgedeckt. Besonders auch die Funde aus der Umgebung von Mainz, neulich von G. Behrens publiciert (G. Behrens: Denkmäler des Wangionengebietes) sind hier zu vergleichen. (Cf. Mainz. Ztsch. VIII, IX S. 37 ff.).

A. E. R.

ST. ADELBERT TE EGMOND

OPGRAVING 1924

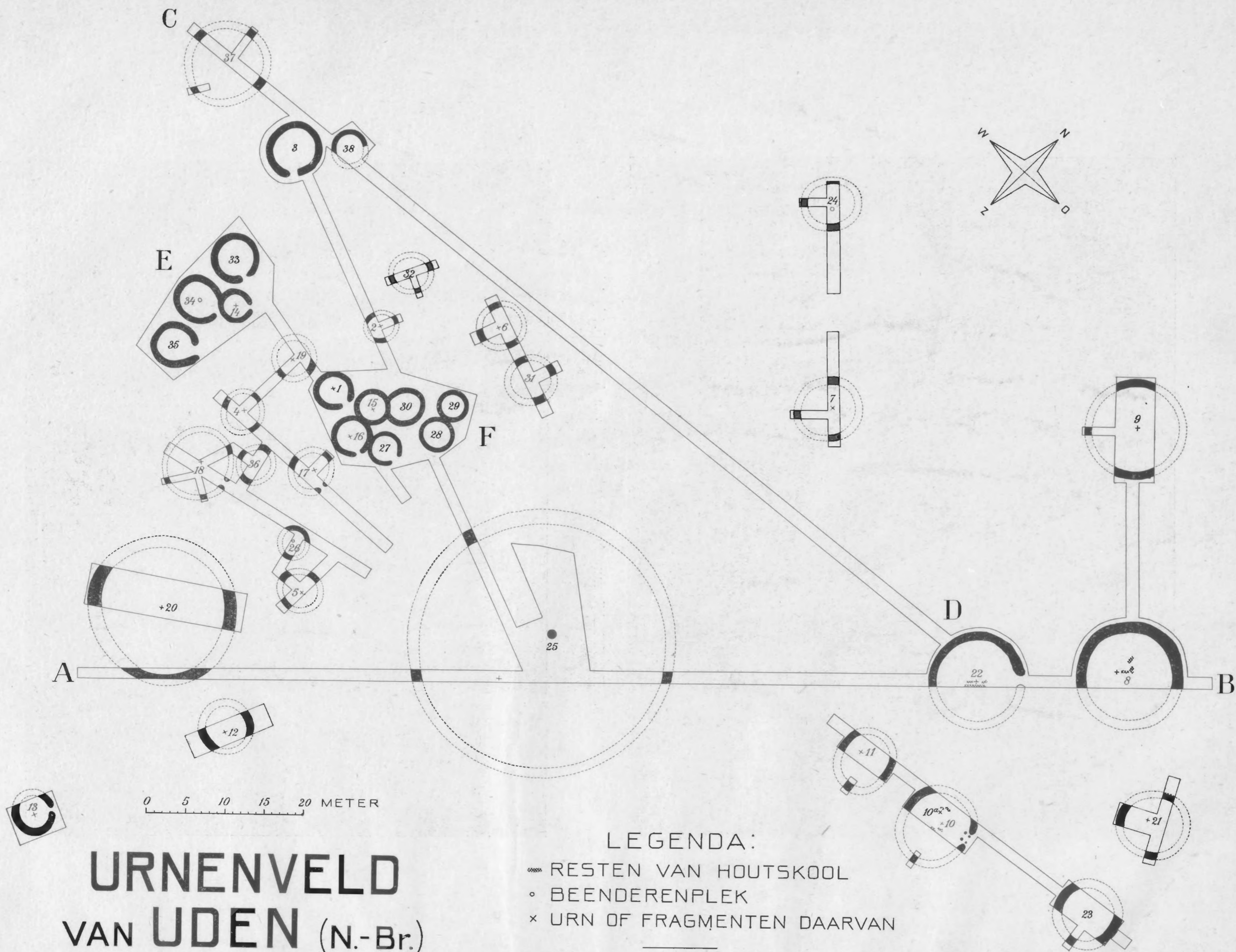

Afb. 2. Het Zuidelijk muurfundament gezien van *h* naar *b* (zie afb. 1).

Afb. 3. Het putje met overblijfsel van het absisfundament (*r.*).

**URNENVELD
VAN UDEN (N.-Br.)**

LEGENDA:
 ~~~~~ RESTEN VAN HOUTSKOOL
 ○ BEENDERENPLEK
 × URN OF FRAGMENTEN DAARVAN

Afb. 4.

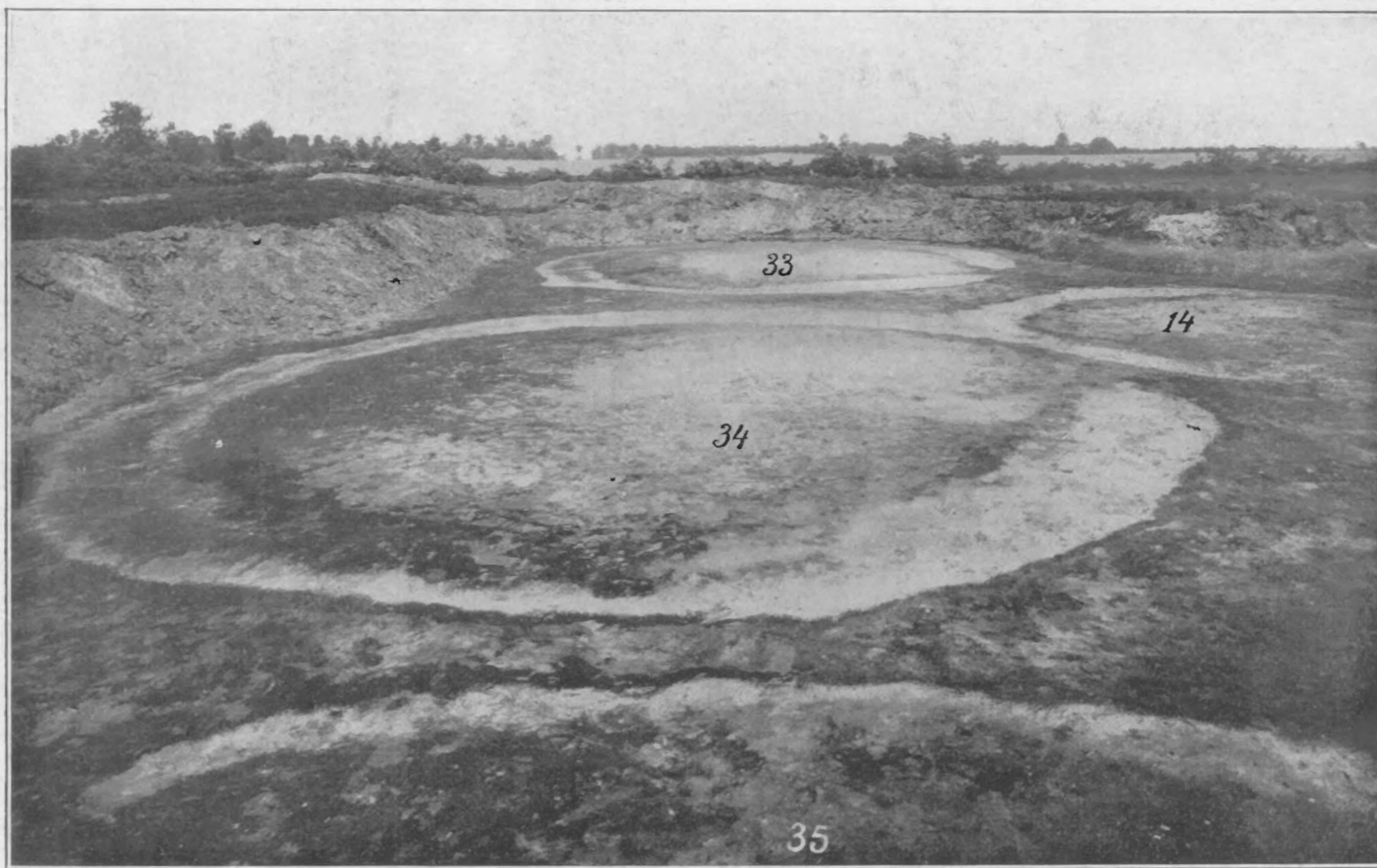

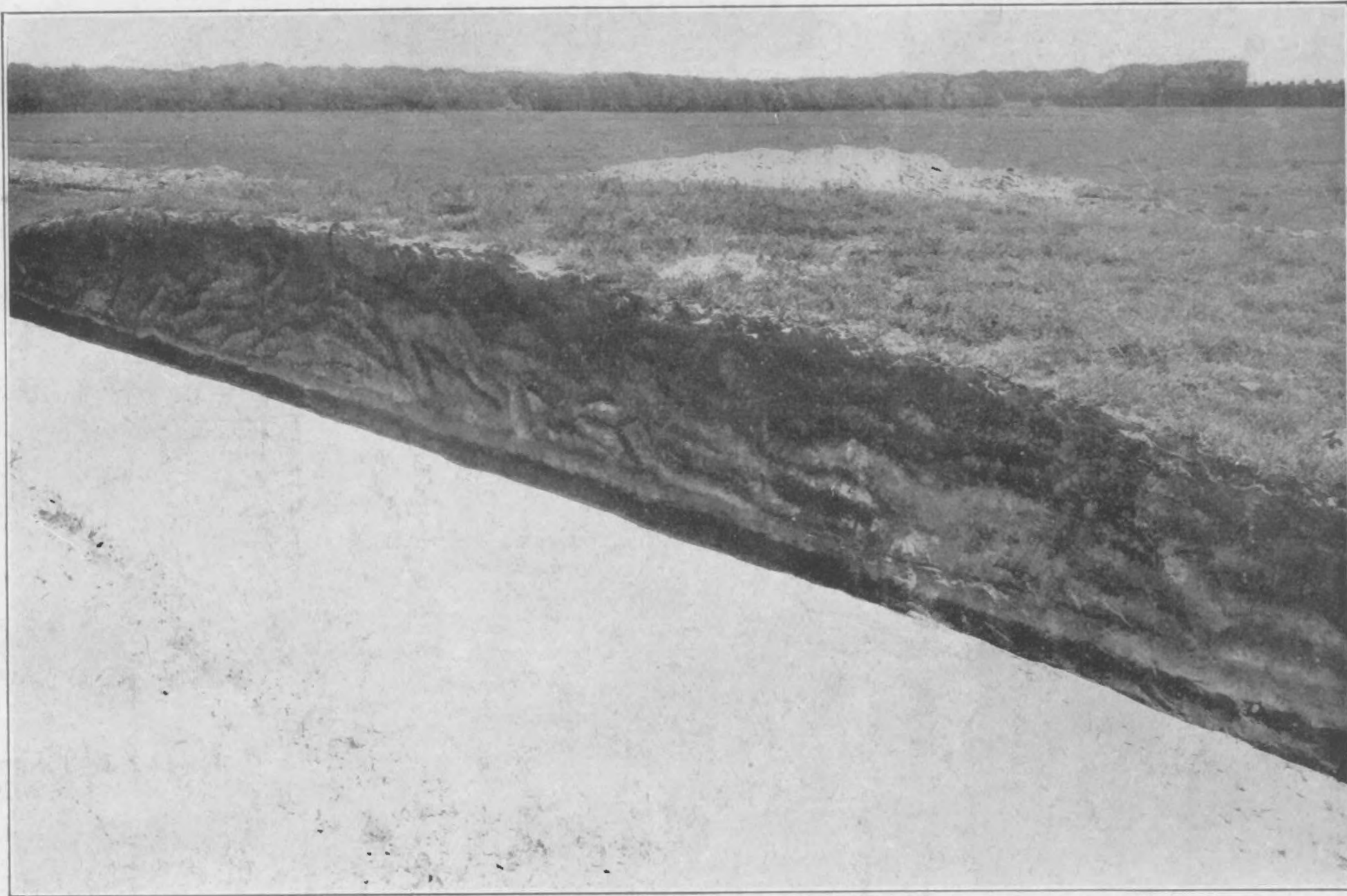
Afb. 5. Situatiekaartje:
Het urnenveld is met een X aangeduid.

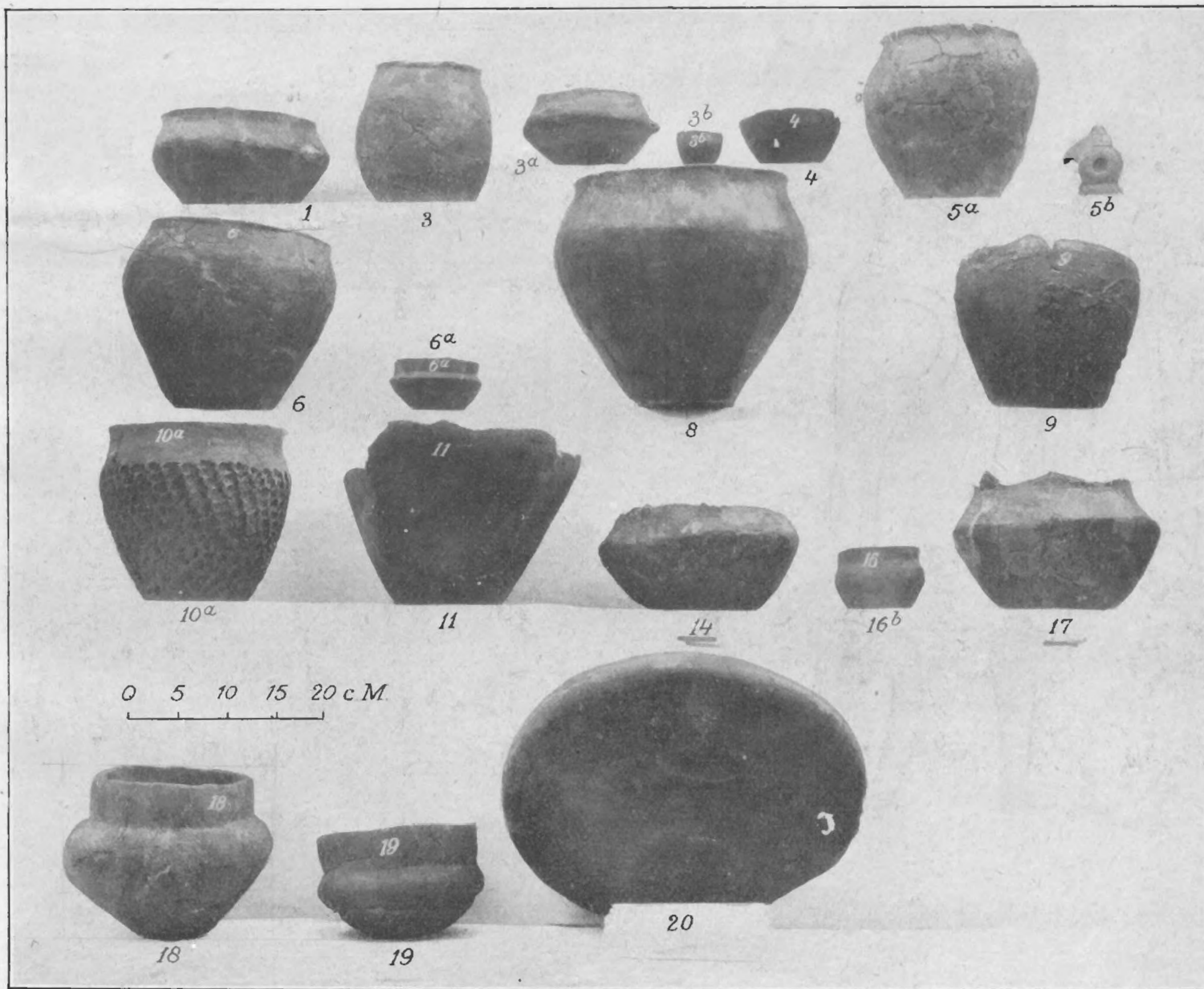
Afb. 6. Geheel afgegraven heuvel 3, met onderbreking van den kringgreppel.

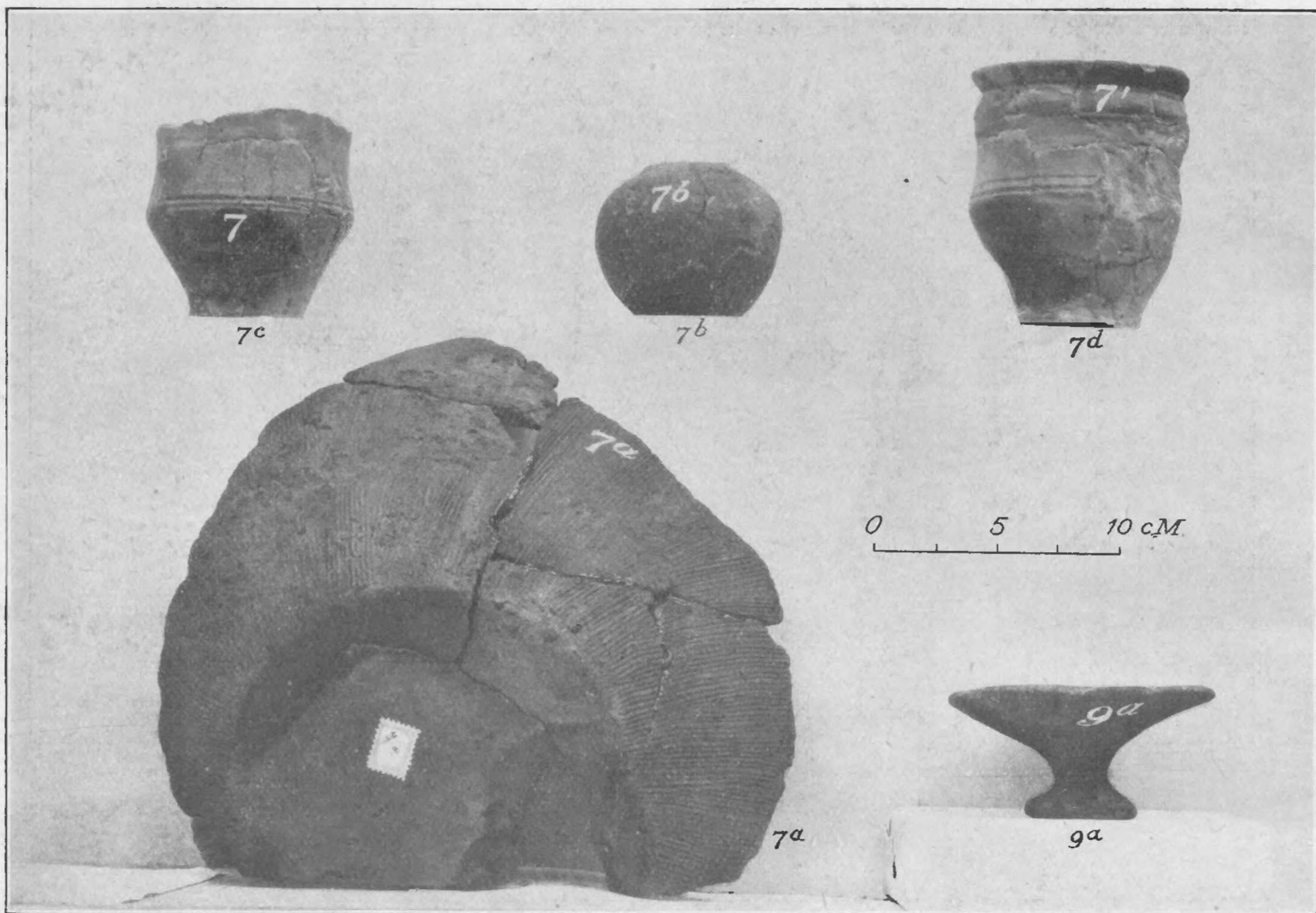
Afb. 7. Groep E van geheel afgegraven heuvels (14, 33, 34 en 35).

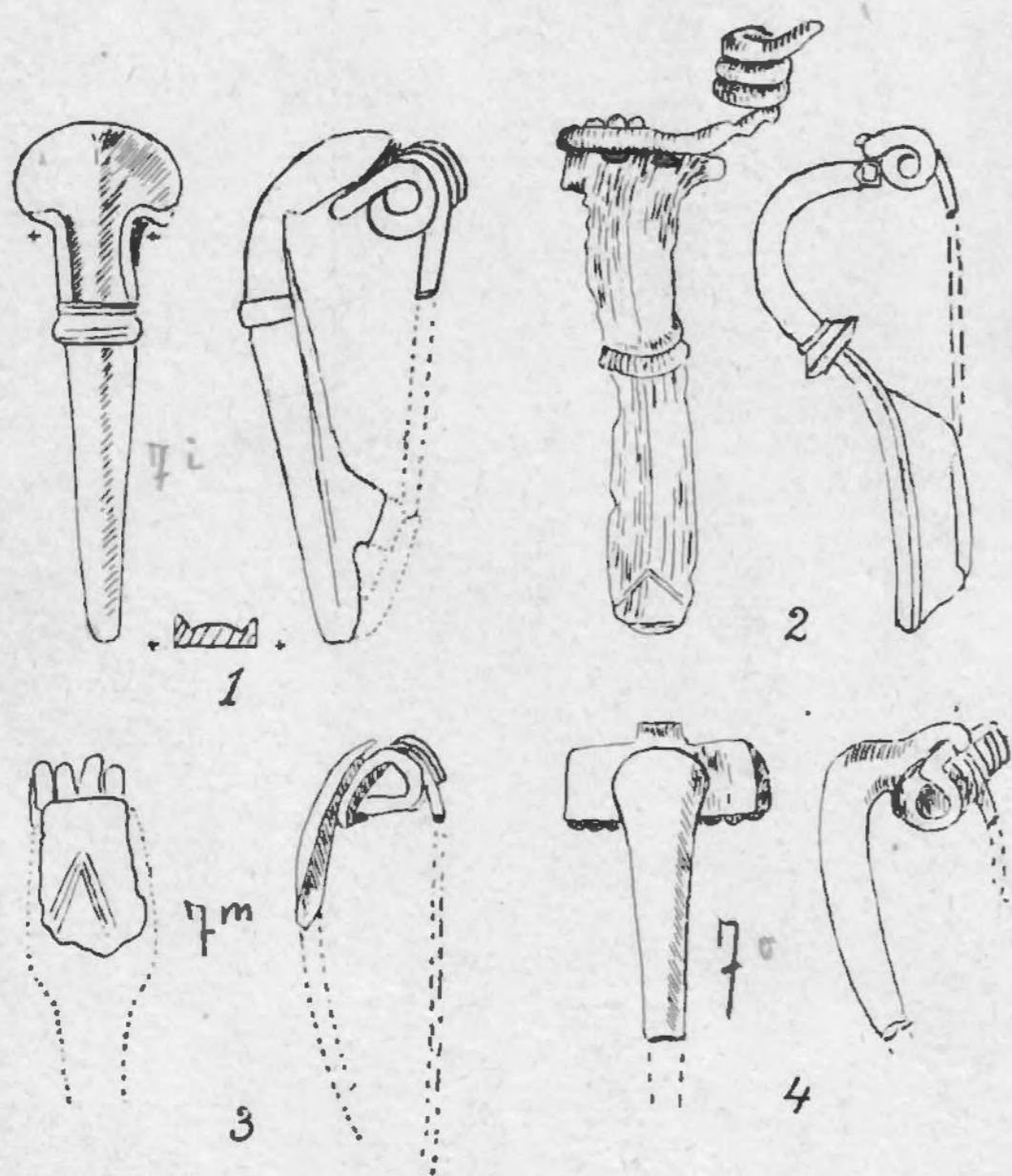
Afb. 8. Doorsnede van den uit plaggen opgeworpen heuvel 20.

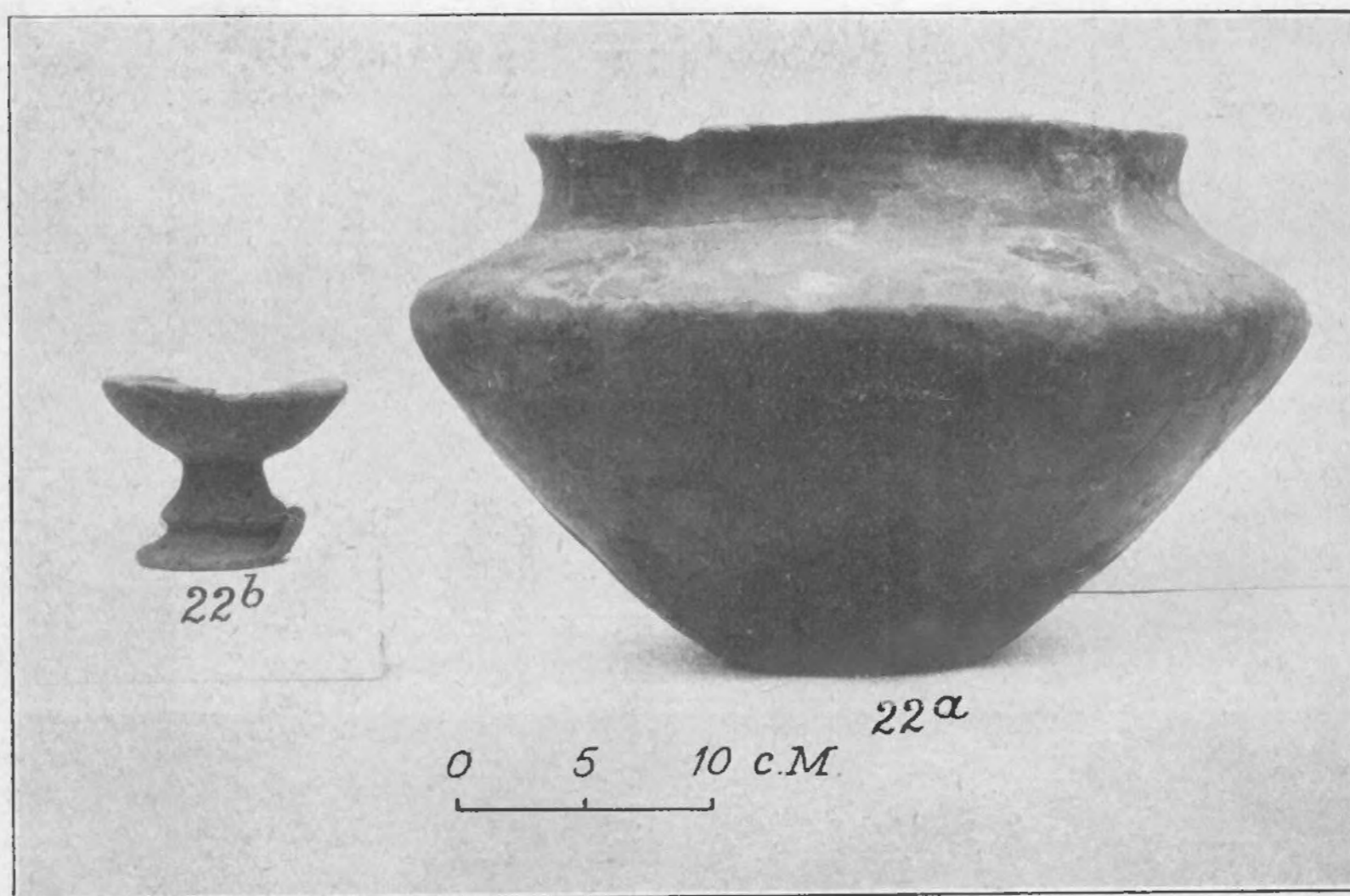
Afb. 9. Aardewerk uit het grafveld van Uden.

Afb. 10. Aardewerk uit het grafveld van Uden.

Afb. 11. Fibulae uit het grafveld van Uden.

Afb. 12. Aardewerk uit heuvel 22.

- 1 PPN 180 048 414
- 2 PPN 180 048 791
- 3 PPN 180 048 724
- 4 PPN 180 147 439
- 5 PPN 180 147 838